

СПОМЕНИ
ОТ
НОВОПАЗАРСКО
ПРОЗА

НЧ „Христо Ботев-1872” гр. Нови пазар

Съдържание

РАЗКАЗИ	4
През Каспичан за Кеймбридж	5
Паяжината	7
Гръм	35
История с птици и круши	41
Откраднатата колиба	48
Мъжка дума	56
Халва за непослушни	66
Маркови неволи	72
Златната нива	82
ИСТОРИЧЕСКА ПРОЗА	93
Пророчица	94
Хан Тервел - Мълчаливият	112
Седефа от Върбак	121
"Туй що е отредено от Бога - човек не мож' преправя"	132
Сговор на честта (Българска историческа повест по действителен случай)	139
МЕМОАРИ	237

Завръщане към корена	238
Къщата на Панайот Волов, Шумен	240
Магията на хоровата песен	242
Новопазарски дела - 20 миниатюрни мемоара	245
Конникът и представата за него	246
Пътуване до Хитрино	250
Из Лудогорието напук	254
Към Шарлъка!	259
Първи срещи с гр. Нови пазар	264
Доброволец в с. Белоградец	269
Комикси за децата в с. Стоян Михайловски	273
На викторина в с. Памукчии	278
От Силистра до Нови пазар през гр. Каолиново	282
Как направихме подкаст на библиотеката	286
От планувана изложба до дигитална колекция	292
Денят на съединението	299
На гости в СУ „Сава Доброплодни“	302
До Разград с малките театрали	306
Изложбата на снимки	310
Гости от Шумен	316
На кулинарен фестивал в с. Никола Козлево	321
На конкурс в Плиска	326
Еньовден в с. Енево	331
Водосвет на „Станата“	334

РАЗКАЗИ

През Каспичан за Кеймбридж

- Сине, трябва да учиш език. Виж, Гошко ще учи в Кеймбридж. Ами ти, тук ли мислиш да си останеш?

Учителката ме мъчи с едни думи, а на мен нищо не ми влиза в главата. Гледам с интерес „как съхне боята“ и чакам да свърши часа. После излизам навън. Пролетното слънце погалва страните ми. Те стават румени от целувката му. Взимам топката и тичам ли тичам след нея. Сърцето ми бие лудо, а дробовете ми се изпълват със свобода. После слънцето свенливо скрива лицето си зад хълма и аз се прибирам вкъщи. Там на вратата ме чака мама. Гледа ме сърдито, свъсила вежди.

- Миро, научи ли си думите? Цял ден тичаш навън.

Сядам да пиша. Буквите се разкривяват като кривокраки гъски. Прозявам се, а в главата ми все пустата топка. От английски език вътре и следа не остана. Бръчкам вежди- не и не. Лягам си и сънувам, че съм в Кеймбридж. Стадиона е пълен, а всички гледат мен. Аз вкарвам гол след гол. Хората крещят името ми. Вече съм звезда.

Отивам на училище. Гледам втренчено учителката и си спомням за съня ми. Идва време за мача с отбора на другото училище. Тук аз съм звездата. Летя като орел и никой не може да ме стигне. Ние победихме, а на мен сърцето ми подскача като шашав кон. Треньорът идва при мен и ми казва:

- Миро, имахме гости от Кеймбридж . Харесва им как играеш. Искат да отидеш да учиш там.

Аз го гледам опулен като магарето, когато татко го бие с тоягата. В очите ми блести луда радост. Идват при мен хората от Кеймбридж. Попълвам някакви документи, без да знам какво точно. От есента отивам там.

Прибирам се вкъщи. По пътя се усмихвам на всички, които срещам по улицата. Те ме гледат все едно съм изкукуруигал. Срещам Гошко. Казвам му:

- Гоше, здравей. Спечелих футболна стипендия за Кеймбридж. Ти кога заминаваш?

- Мен не ме приеха. Оставам си тук. Ще уча в София.

Виждам, че очите му се пълнят със сълзи и аха да заплаче. Разделяме се, а аз не спирам да се чудя как така минах през Каспичан и стигнах до Кеймбридж.

*Дора Нонинска,
гр. Враца*

Паяжината

*Виното искреше в очите му и камбанките звънтяха.
Този медок разпалваше и моето въображение. През
грамади от кости, с големи и малки бъчви между тях,
бяхме стигнали до най-дълбоките недра на тези
катакомби.*

Едгар Алън По, „Бъчвата с амонтилядо“

„Приятна разходка!“, гласеше олющената табела край почти невидимия път в гората, но буквите „р“ и „т“ в думата „приятна“ бяха изтрити и се получаваше „Пияна разходка!“.

Не беше нито приятна, нито пияна. На Страхил му се искаше да е поне второто, но нямаше как – той беше зад волана. Виж, хлапетата му си бяха устроили пикник на задната седалка и истински се забавляваха. Захапали огромните шоколадови кроасани в лъскави опаковки и смучещи жадно и шумно сокчетата с разноцветни сламки, сякаш се надпреварваха кой по-ужасяващ звук да издаде и се заливаха от смях.

Евдокия на предната седалка, хванала пластмасовото ветрило, купено от пазара в Мадара, вкопчила се в него като в спасителен пояс, си вееше отчаяно, а отзад на тънката ѝ, копринена блуза се очертаваше потно петно, което постепенно се разширяваше. За миг на Страхил се стори, че цветът му от тъмнорозов стана ален, а главата на жена му се килна като отсечена. Той присви уморено очи и се втренчи пак в пътя. Какво ли не му се привижда на човек след няколкочасово обикаляне на едно и също

място сред нагорещените като фурна ниски, плешиви хълмове, редките гори и храсти с бледи, прашни сенки край не особено поддържаните второстепенни пътища на централния Североизток? И как успяха така да се оплетат из местата, които са му толкова добре познати, че и насън да го бутнеш, може да ти изброи всяка бърчинка, всеки пън и всеки завой по пътя? Та той е роден тук, детството му мина из широките, едно- и двуетажни улици на Каспичан и из горите наоколо! Вярно, не е идвал от години, столицата му отнема цялото време, а през отпуските предпочитат да почиват на морския бряг или в чужбина, но все пак беше съзнателен младеж, когато напусна родното си място, не може да е забравил всичко!

Идеята да прекарат това лято няколко дни в местността Кирека край Каспичан беше на децата.

– Как е правилно да се напише – Кирека или Кирика? – попита преди две седмици осемгодишната Лидия, докато се ровеше, както обикновено, из интернет. Тя вечно измъкваше разни загадки, потънали Атлантиди и потиснати, неприятно смъдящи под лъжичката мъгляви спомени – техни, защото все още нямаше свои.

„Нашата вехтошарка обикаля из подсъзнанията ни и изважда на бял свят чудовищата, които искаме да забравим“, помисли си тогава унило Страхил. „Но все някога трябва да се изправим срещу тях лице в лице, за да можем да ги преодолеем и да продължим.“

– Не знам! – отговори честно той, защото беше наясно, че щерка му вундеркинд не признава друга родителска

политика, освен честността. – По-скоро е Кирика, ако идва от Свети Кирик. Той е бил син на Света Юлита и заедно са загинали мъченически. Имало е манастир с това име близо до Каспичан. Там са и некрополът на монасите исихасти и тамплиерското гробище с огромните наклонени кръстове. Но всички, кой знае защо, наричат мястото Кирека. В пионерския лагер съм ходил няколко поредни години. Сега там се провежда събор – „Кирека пее и танцува“ или нещо подобно.

– Никога не съм била в Каспичан – каза Лидия и започна да пише в Гугъл.

– Аз пък искам да отида на пионерски лагер, сигурно е много яко! – намеси се четиринайсетгодишният му син – едро, неочаквано подвижно момче с ниско подстригана лятна коса и неопределени сезонни интереси.

– Яко е – да спиш с още двайсетина души в стая с железни кревати и стари дюшеци, с външна тоалетна и баня, да ставаш сутрин рано след звука на тръбата, да се подреждаш на плаца и да слушаш лозунги, а после да правиш задължителна физзарядка – усмихна се баща му. – И да ти спретнат „мамба“ някоя нощ, както си спиш тихо и кротко.

– „Мамба“ значи да те обърнат с дюшека и да те изсипят на пружината – каза важно Лидия. – Гледала съм клипчета. А на Кирека няма стаи с по двайсет легла, не го слушай! Бунгалата са за най-много четирима души. И има скара и сладолед!

На екрана се появиха спретнати бунгала, разноцветни навеси с автентични стоки – плетени сандали, терлици, колани, калпаци, дървени играчки – и обширна затревена площ, с купчина цепеници в средата, обградена с наредени в кръг камъни.

– След всеки лагер се връщаш с въшки и страхова невроза. Там ми се появи и първата младежка пъпка – на брадичката. Огромна, червена, с бял връх – пълна с гной. Не смеех да я пипна, нито да я изстискам. После години наред съучениците ми викаха Страхил Пъпката – каза колебливо бившият пионер, понастоящем управител на солидна софтуерна компания.

Децата усетиха, че това е последно усилие за съпротива от негова страна и станаха настъпателни.

– Това е, защото си стар! – каза съкрушително Лидия. – Бил си там в праисторически времена. Оженил си се на четиридесет и пет, а мама е с двамадесет години по-млада от теб. Имаш коремче и посивяла коса и не обичаш да ходиш по планините, нито на фитнес като нея. Все искаш да спим в хотели с басейни и спа. И не се печеш на плажа, ами пак работиш от стаята си. Пари, пари! Само за това мислиш!

Сега дъщеря му звучеше досущ като Евдокия и на Страхил му стана чоглаво. Прави всичко за тях, а тая буболечка го укорява! Няма обаче нищо против супермодерните си играчки и лаптопите, смартфоните с кристали Сваровски и марковите роклички от чужбина. Второ преработено издание на майка си!

– Ще има и диджей! – довърши го морално синът му. – Ще можеш да танцуваш с мама, както когато сте се запознали на онова парти, организирано в клона на банката ѝ. Ако вече не си забравил как се танцува!

Забравил! Та той беше някога републикански шампион за младежи по стандартни танци. Как се забравя такова нещо! Ще им покаже той на тях!

Мадарският конник разочарова Йоан, а Лидия направи куп снимки на полуизронените надписи и се кълнеше, че ще ги разшифрова. Това не беше невъзможно – скъпата му дъщеря на девет месеца изрече първата си дума и тя не беше „мама“ или „тати“, а „кредит!“ – с чисто и звънко „р“, без дори да се запъне! На година и половина вече говореше с цели изречения, а на три години сричаше табелите по улиците и се опитваше да пише с маркер по асфалта. Седна на компютъра на три години и повече не стана оттам. Ходеше на английска детска градина. Ева говореше на гръцки с нея и с Йоан, а летата прекарваха при родителите ѝ в Атина. Брат ѝ не беше толкова способен и дълго заваляше думите и на двата езика. На пет години Лидия сложи очила, а сега искаше цветни контактни лещи, но все още не се решаваха да ѝ позволят. Баща ѝ, с компютърно образование, нямаше никакво предубеждение относно използването на технологиите и децата имаха неограничен достъп до всички джаджи, с които беше препълнен луксозният им дом, но що се отнася до телата им, там налагаха все още ограничения – никакви обеци, пиърсинги, боядисани коси или татуировки! Това – за жалост на Йоан, който беше доста екстравагантен в

изразяването на индивидуалността си. Поне в прическите нямаше табута, сменяше по три стила на година. Сега, естествено, беше на тема „война“ и не сваляше маскировъчните дрехи. Беше поискал и пижама в маскировъчен цвят, но трябваше да се задоволи само с тениска с огромна буква Z отпред и украинското знаме на гърба с надпис: „Спасете Украйна, спрете войната!“, след което в училище му излезе прякор „Зомби гъркът“.

Страхил си беше наше момче каспичанче и сякаш малко се срамуваше от този факт, въпреки високото положение, което заемаше в компанията си. Може би затова още не беше показал на най-близките си хора мястото, където беше израсъл.

– Няма кой знае какво да се види там! – измърморваше той всеки път, когато Ева повдигнеше въпроса.

На възражението ѝ, че е роден на няколко десетки километра от първите две столици на България и от платото с известния Мадарски конник, Страхил навъсено отговаряше:

– Само камънаци са останали! И от конника нищо не личи. Защо ти е да гледаш в България гръцки надписи, имате си ги и у вас достатъчно!

Ева нацупено отговаряше, че неговото „у нас“ вече е и нейно, защото си го е избрала и е нормално да проявява интерес към родината на съпруга си и историята ѝ.

– Няма при кого да отидем – родителите ми починаха, братя и сестри нямам, други роднини в Каспичан –

също. Приятелите ми от детството са разпилени по цял свят. Ще умрем от скука там.

– Ами то и вкъщи не е кой знае какво веселие! Всички денонощно – залепени за компютрите. Поне да скучаем сред камънаците, полезно е за фигурата – отбелязваше философски Ева.

Страхил само шумно изсумтяваше и с това дискусиата приключваше.

Тръгнаха от Мадара по обяд и това беше грешка, защото денят беше горещ и сух още от сутринта. Но Лидия трябваше непременно да се изкачи и до крепостта на платото, за да усетела „атмосферата“. Ева я подкрепи, защото щяха да вървят пеша нагоре, а Йоан нямаше нищо против и Страхил остана малцинство.

Когато се настаниха в пикапа, вече сериозно припичаше. Натрупаха в каросерията на колата де каквато храна успяха да намерят, Ева бутна в ръцете на децата вездесъщите кроасани и потеглиха.

Трябваше да са в местността след не повече от двайсетина минути, но минаха няколко часа и още не бяха пристигнали.

– „До Кирека води асфалтов път“ – прочете назидателно Лидия поредната мъдрост от телефона си, докато се друсаша по коловоза, който приличаше на всичко друго – на сечище, траншея, случайно утъпкано пространство с изгоряла, полегнала трева – но не и на асфалтов път. По едно време дори излязоха на древен римски път, който,

въпреки явната си хилядолетна възраст, беше в много добро състояние.

– И кога ще си сложиш джипиес, татко?

– Не са много от полза тия измишльотини! – измърмори Страхил, който въпреки професията си, имаше странно негативно отношение към пътната навигация.

– За трети път минаваме покрай Калугерица – каза с пълна уста Йоан и избълва фонтан от трохи. – Излязохме оттам преди половин час.

– Преди каптажа трябваше да свием надясно – каза Лидия, втренчена в телефона си. – Така правим кръг. Излязохме от долната страна и тръгнахме на югозапад, но пропуснахме разклона при каптажа и вместо да продължим на изток, се върнахме на пътя за Мадара. Минахме вече оттук. Два пъти.

– Знам! – измърмори Страхил. – Сега не трябва да изпуснем разклона, за да не се окажем в хотела, вместо в пионерския лагер. Гледайте за табели!

– Тук няма табели. Как е възможно? – учуди се Ева.

– Трябва да има! На всеки разклон и завой. Пълно беше с табели. Не знам къде са ги дянали.

Историята започна да прилича на фарс, преди още да е започнала. Най-после излязоха на нещо, подобно на асфалт – избелял, напукан, с изръфани краища и доста тесен, но все пак – асфалт.

– Табела! – извика тържествуващо Йоан. – Разбрах – трябва да гледаме дърветата, а не пътя. Там са табелите.

– Аз виждам пейка под ей онова дърво! – зарадва се Лидия. – Това трябва да е „Кът за отдих“ – заби тя нос отново в телефона. – Мислех, че кът е нещо като къща!

– Не, кътът за отдих е беседката ей там! А на другото дърво има цели три табели.

– Е, нямаше, нямаше, сега пък цели три!

– „Римски път“, „Скален феномен Подводницата“, „Голяма и малка средновековни скални гробници“ – и всички сочат в една посока. Но ние дойдохме откъм римския път, не може табелата му да е в същата посока, трябва да е в обратната.

– Някой зъл дух е объркал надписите – каза сериозно Лидия.

– Дрън-дрън! – присмя ù се Йоан. – Сигурно е изпокрил и другите табели, за да се въртим като мухи без глави в жегата. Аз съм Зомби гъркът, бягайте змии и гущери!

Той се наклони над сестра си, вдигна ръце и направи ужасяваща физиономия.

– Още една табела – извика момиченцето, без да обръща внимание на подигравките му. – Татко, намали, искам да прочета!

Табелата беше доста голяма, с по-дълъг текст, който гласеше:

„Изповед на гората:

*Ти, който утоляваш жаждата си с тази бистра вода,
запомни – тя е моя.*

*Ти, който дишаш този ароматен въздух, запомни – той е
мой.*

*Ти, който се радваш на тази красота, запомни – тя е
моя.*

*Ти, който се наслаждаваш на песните на тези птици,
запомни – те са мои.*

*Аз съм първичният извор на живот, неговата сила,
неговата младост...*

Без мене земята ще стане пустиня.

Без мене ще пресъхнат бистрите ручеи.

Без мене ще отлетят веселите птички.

Без мене ще се отрови въздухът.

*Без мене ще изчезне красотата, затова – пази ме, обичай
ме!*

Почиствай ме!“

– Гората ни предупреждава – каза замислено Лидия.

– Сигурно се е научила да пише от интернет. Както ти учиш латински – подразни я Йоан и започна шумно да

отваря поредния кроасан. После спусна прозореца и небрежно изхвърли лъскавата опаковка на пътя.

Пикапът бавно потегли.

– Зъл дух, видях го! – изпищя внезапно Лидия. – Излезе от дървото. Заканваше ни се.

Страхил спря колата и се обърна към дъщеря си. Тя цялата трепереше, хълцаше, от очите ѝ изскочиха сълзи, които се стичаха по бузите ѝ, а тя сякаш не ги забелязваше.

– Какво говориш, скъпа, какъв зъл дух? – майка ѝ извади книжна салфетка, протегна се назад и започна да изтрива лицето на дъщеря си. Лидия постепенно се успокои.

– Ей там беше – посочи тя към дървото с табелата. – Жена със зелено лице и рошава черна коса – приличаше на храст без листа. А роклята ѝ беше от бръшлян. Нямахте очи, само бели петна. Едната ѝ ръка беше като изсъхнал клон. А единият ѝ крак – изкуствен. Направен от... – момичето се запъна и погледна към брат си, който държеше шише с минерална вода – от ей такива шишета. Към десетина. Кълна се, мамо, там беше!

– Лидка е гледала пак до късно филми на ужасите! – изхили се Йоан. – Крак от пластмасови бутилки? И аз съвсем случайно държа една от тях. Може да не ѝ достигат на Зелената гръндж фея. Куцаше ли?

Не дочака отговор и хвърли почти празната бутилка на пътя.

– Ето, сега ще има достатъчно!

– Недей! – извика Лидия и сълзите пак потекоха от очите ѝ. – Там пишеше: „Почиствай ме!“ Не бива да цапаме. Ще я разсърдим!

– Скъпа, сторило ти се е – опита се да я успокои майка ѝ.
– Ти си изключително впечатлителна млада дама. Това, което пише на табелата, е просто поетичен призив да пазим природата. Не го е написала гората. Написал го е човек.

– Но тя беше сърдита! – настоя Лидия. – Защото той изхвърли опаковката. Видях я. Ще ни накаже.

– Никой няма да ни накаже – ядоса се Страхил. – Престанете вече с тия детинщини! Не стига, дете се въртим по тия пътища с часове, ами сега и зъл дух! Защо ли въобще се поведох по акъла ви? Да бяхме отишли пак в Санторини или в Майорка! Щях да си стоя в хотела с климатика и да си свиркам, а сега трябва се боря с жеги и с комари, и пак благодарност няма!

Изплашена от гнева му, Лидия притихна, но сълзите продължаваха да извират от тъмните ѝ като маслини очи и тя скришом ги бършеше.

– Закъсняхте! – каза пазачът на къмпинга. – Няма свободни бунгала за четирима. Днес е съборът. Трябваше да направите предварителна резервация.

– Решихме го спонтанно. Бяхме в Каспичан и в Мадара. В последния момент ни се прииска да се отбием и тук. От тия места съм.

Пазачът, възрастен, побелял мъж на около 70 години, го изгледа изпитателно.

– Не Ви познавам – измърмори той.

– Не сте длъжен – усмихна се извинително Страхил. – Отдавна напуснах града. Живея със семейството си в София.

– Но познавах баща Ви – Ангел Паскалев, мир на праха му. Добър човек беше. И най-добрият фаянсаджия в Каспичан. И майка Ви беше чудесна жена. Всички дрехи на майка ми ми и сестра ми тя ги шиеше. Не искаха и да погледнат купешко. Добри времена бяха, да. Не като днес! Имаме едно бунгало с две легла, току-що се освободи. И две места в едно четириместно. Там може да настаните децата си. Другите две деца са момче и момиче – близнаци на 12 години, на едно семейство от Пловдив. Ако не искате, може да отидете до хотела, но не ви съветвам, купонът е тук! – усмихна се старецът и показа два реда прогнили зъби.

Лидия изплашено хлъцна и се притисна към майка си.

– Моля да ни извините – каза уморено Ева. – Дъщеря ни е малко нервна. Видя нещо в гората и се изплаши.

– Така ли? – изгледа изпитателно момичето пазачът. – Какво по-точно?

– Нищо не е видяла – сопна се Страхил. – В следобедната мараня какви ли неща не се привиждат! Изморени сме и искаме да си починем. Няма повече да ходим никъде.

- Искам да спя при мама! – заинати се Лидия.
- Не може. Стига с тези глезотии! В съседни бунгала сме. Брат ти ще е с теб.
- Аз ще се погрижа за те-е-е-б – зави ужасяващо Йоан и вдигна ръце.
- Татко! – извика възмутено Лидия. – Кажи му да не ме плаши повече!
- Не плаши сестра си! Отговаряш за нея, чу ли? – каза строго бащата.
- Добре де! – примири се Йоан. – Аз какво съм виновен, че е пъзла!

Страхил взе ключовете и тръгнаха към бунгалата. Старецът дълго гледа след тях.

Надвечер, когато нестинарските танци бяха свършили и започна дискотеката, Страхил и Ева останаха да танцуват, а Лидия и Йоан тръгнаха към бунгалото. Йоан започна да рови за ключа, когато една сянка се отдели от стената и протегна ръка към момичето.

Лидия уплашено се дръпна .

- Не се страхувай, момиченце, аз съм – дядо Яким, пазачът. Искам да ви дам нещо. Но първо трябва да ми разкажеш какво точно видя.

Момичето му обясни с няколко думи. После се поколеба за миг и гласът ѝ трепна:

– Аз не им казах всичко. Йоан ми се присмива... Там имаше още нещо. Жената държеше връв и на нея беше завързан, като с каишка, един паяк. Огромен, жълт, с дълги зъби. Мърдаше ги и от тях капеше зелена, съскаща пяна. Той искаше да ме изяде!

Йоан най-после намери ключа и дръпна сестра си за ръката.

– Хайде, стига с тия измишльотини, пак ще сънуваш кошмари! Сестра ми има доста развнтено въображение – обърна се той към стареца. – Веднъж твърдеше, че учителят ни по история е Лошият вълк, защото го видяла, цял покрит с брашно, на двора. А той имал среща с продавачката от супермаркета и се опитал да направи бухти за вечеря, но нищо не излязло. После Лидия цяла седмица зяпаше обувките му – чакаше да се превърнат във вълчи лапи, за да го разобличи.

– Във всяка приказка има и частица истина – каза меко старецът. – Аз ѝ вярвам, че е видяла нещо. Нараняваме природата и тя ни отвърща по свой начин. Видяхте колко шумно беше тук цял ден и все още е. А преди по тия места са живели монаси исихасти, които са спазвали обет за мълчание. Лагерът е построен върху едно от гробищата им. Хората, които идват тук, не само замърсяват с боклуци гората, но и оскверняват паметта на тези свети отшелници. Танцуват и пеят върху гробовете им, а това е светотатство!

– Но Вие също работите тук. Значи помагате на хората да оскверняват мястото.

– Опитвам се да сведа щетите до минимум, но не винаги успявам – каза тъжно дядо Яким. – Моля ги да не цапат, чистя след тях, но съм вече стар и неmogвам. Дерето е пълно с отпадъци, на които ще са необходими стотици години, за да се разградят. Вижте, не искам да ви плаша, но това, което е видяло момичето, не е случайно. Има легенда за девойката Дивяна, чийто дух обитава гората край Кирека. Тя живяла по времето на цар Борис-Михаил, покръстител на българите. Била влюбена в един смел воин – юнака Храбро. Но той след покръстването се замонашил заедно с царя, а тя от отчаяние се хвърлила в един кладенец и се удавила. Заради греха, който сторила като отнела живота си, била осъдена да не намери покой в отвъдното, ами да обитава това място и да стане негов пазител. Ако някой извършел нещо, с което застрашавал гората или покоя на монасите, бил незабавно наказван от Дивяна или от ужасяващото чудовище, което било на нейно подчинение – гигантски отровен паяк, наречен Костолом, защото омотавал провинилите се в паяжината си и трошал костите им. Когато преди около половин век решили да изсекат гората за дървесина, странни неща започнали да се случват с дърварите: изчезвали, а после ги намирали в гората – задушени и с изпочупени крайници. А малко преди промените в пионерския лагер няколко деца решили да пренощуват в скалната гробница и на сутринта се върнали, но били като полудели – разказвали за странни светлини, страховити чудовища и излизаци от гробовете мъртвци. Нито едно от тях не се възстановило напълно. Прекарали остатъка от живота си по болници

и психиатрии. Наскоро пък иманяри оскверниха гробницата в скалите.

Йоан започна да се прозява и побутна сестра си, която слушаше настръхнала.

– Всичко това е много интересно, но на Лидия ù е време да си ляга! Татко е бил няколко пъти в този лагер и не е разказвал нищо подобно. Не би ни довел тук, ако мислеше, че е опасно – каза момчето и понечи да отвори вратата.

– Баща ти замина оттук няколко години преди това и не се е връщал оттогава. Не знае нищо за тези събития, те се пазеха в тайна тогава. Моля ви! Дори и да не вярвате, вземете поне тези венци! Те са изплетени от клонки глог и от стръкове вратига – ще държат злото настрана от вас.

Лидия взе венците, а Йоан набързо пожела лека нощ и двамата влязоха в бунгалото.

Вътре беше тъмно. Момчето зашари по стената, но все не намираше електрическия ключ. Внезапно откъм прозореца блесна светлина и на фона ù се появи ужасяващо лице. Видението изръмжа и зави страховито.

Лидия започва да пици и слепешком затърси изхода. Йоан най-после намери ключа и ярката светлина на електрическата крушка огря бунгалото.

На леглото до прозореца, завито с чаршаф, седеше слабо, чорлаво момче. Държеше под брадичката си включено фенерче, от чиято светлина лицето му изглеждаше

нереално и страшно. То се засмя, отметна чаршафа и хвърли фенерчето на шкафчето.

На другото легло се беше настанило високо, кестеняво момиче, облечено в спортен екип, което също се смееше.

– У-у-у! – завика момчето, стана от леглото, все още наметнато с чаршафа, и закръжи около двамата, разперило ръце като самолет. – Аз съм ужасното чудовище Костолом, сега ще ви омотая в паяжината си и ще ви изпочупя костите-е-е. У-у-у!

– Всичко е наред, Лидия! – каза намръщено Йоан. – Леглата им са до прозореца, чули са историята на дядо Яким.

– Стига сте плашили сестра ми! – сопна се той на двамата близнаци. – Тя е малка и вярва на всичко.

– Аз съм Ния, а този палячо е брат ми Асен – каза момичето, продължавайки да се усмихва. – Извинете ни за спектакъла. Не можахме да се сдържим.

– Тоя дядо ми изглежда абсолютно куку – възкликна Асен. – Какви само ги наприказва!

– Просто преразказва стари легенди. Преди да дойдем, прочетох за някакви светлини, които се появявали в гората над Голямата гробница. Някои мислят, че са извънземни.

– Но за жената със зеленото лице нищо не пише – възрази тихо Лидия.

– Била си преуморена и изнервена и си получила халюцинация – каза уверено близнакът. – И сега какво? На мен не ми се спи още, а на вас?

– Лидия трябва да си ляга – каза неуверено Йоан.

– Вие, ако искате, си лягайте, ние смятаме да се разходим малко.

– Къде ще се разхождате посред нощ?

– Смятаме да отидем до старата гробница и да видим наистина ли има светлини там и от какво са. Идвате ли с нас?

Йоан се поколеба и погледна към Лидия.

– Не – каза тя. – Там е чудовището.

Йоан изсумтя.

– Ще ни накажат! – извика момичето със сълзи на очи. – Теб ще те накажат, защото не си ме пазил!

– Аз пак ще те пазя! – каза умолително момчето. – Не е далече. През цялото време ще виждаме и ще чуваме веселбата.

– Ще се загубим! – заинати се Лидия.

– Няма! – възрази Ния. – Ние знаем пътя. Вече бяхме там днес. Но през нощта е по-интересно. Но ако ви е страх...

Тя погледна предизвикателно към Йоан.

– Не ни е страх! – засегна се момчето. Какво си мисли тази пловдивчанка, той е най-голям в групата, няма да допусне някой да го нарича страхливец. – Тръгваме! – отсече решително той и се обърна към Лидия. – Имаме телефони, винаги може да се обадим. А ако толкова те е страх, остани! Но да не си казала и дума на мама и татко! Няма да ти простя цял живот!

– Аз сама не оставам тук за нищо на света! – каза Лидия, взе единия венец и го сложи на главата си, а другия протегна към брат си. – Сложи си поне венеца, моля те!

– У-у-у! – изви пак глас Асен и закръжи около тях. После излезе от стаята след сестра си, която вече беше навън.

Йоан нахлупи ядосано венеца и го последва. Лидия тръгна унило след тях.

Скоро светлината от събора долу избледня и вече не се чуваше гласът на диджея, нито гръмката музика. Рядката гора се сгъсти към подножието на скалите и пътеката стана труднопроходима. Първа вървеше Ния и си светеше с фенерчето, а останалите бяха включили телефоните си. Подминаха огромното образуване с форма на подводница, кацнало на една издатина, и продължиха мълчаливо нагоре.

Почти бяха стигнали скалите, когато видяха сиянието. Срещу тях се очертаваше входът на гробницата – правоъгълник с размери три на два метра. Но светлината не идваше оттам, а от два отвора, разположени над една открита ниша малко по-надолу по пътеката – така наречената Малка гробница.

– Приличат на светещи очи – прошепна Ния и в гласа ѝ се прокрадна учудване.

– Ще влезем ли вътре? – попита боязливо Асен.

– Разбира се! – каза уверено близначката. – Това вероятно са някакви насекоми, подобни на светулките или гниещо дърво. Всичко си има рационално обяснение.

Помещението беше тясно, с две гробни легла, издълбани в скалата едно срещу друго, с улеи за изтичане на някаква течност. Отвън навсякъде беше копано и на бледата светлина от двата отвора и на фенерчето се виждаха множество разпилени кости, разхвърляни скални късове и купчинки пръст.

Кости имаше и нагоре, и надолу по пътеката, в подножието на скалите и на малката открита полянка пред гробницата. Горе се виждаха множество тъмни отвори, прилични на малки пещери.

Ния плъзна лъч по скалата:

– Това са килиите на монасите исихасти. Вероятно повечето от костите тук са техни. Били са погребани в некропола наблизо, но иманярите са разръчкали всичко.

– Точно така! Разръчкаха всичко – чу се глух женски глас и светлината от телефоните угасна, както и фенерчето на Ния. Остана само бледото сияние от двата отвора над гробната ниша.

– Батерията ми падна – извика Асен.

– И моята!

– И моята!

– Не се надявайте на глупавите си джаджи! Щом вече сте тук, се налага да ме изслушате.

– Но коя си ти? И защо само те чуваме, а не те виждаме?

– Аз я виждам! – прошепна Лидия. – Това е Дивяна, жената от дървото.

– Аз също я виждам – каза Йоан, а в гласа му имаше безкрайно учудване. Ако това е някаква шега...

– Не е шега! – отговори женският глас – Но засега няма да ви откривам защо само вие двамата можете да ме видите. Ако искате да излезете живи оттук, трябва да правите това, което ви кажа. Иначе Костолом ще ви ухапе и после ще ви изяде парче по парче, още докато мърдате и викате за помощ!

– И той ли е тук? – попита Ния, а в гласа ѝ все още се долавяше съмнение.

– Не е само той – каза печално Лидия. – В гробницата има един брадат мъж. Облечен е в монашески дрехи, седи в дясната урна с наведена глава и с качулка, спусната ниско над челото му, устните му се мърдат, но не излиза звук. Мисля, че се моли.

– И ни казваш това чак сега? – възмути се Ния.

– А щяхте ли да ми повярвате?

– Това е Храбро – моят любим, когото Бог ми отне – каза гневно Дивяна. – А мен прокле за вечни времена, понеже не исках да живея без него. А сега той не може да намери покой заради онези иманяри. Трябва да съберете разпилените ни кости – моите и неговите, и да ги положите в гробните урни. Само така ще намерим покой и двамата. Ще ги познаете по слабото сияние, което излъчват – синкаво и червеникаво. Синкавите ще сложите отдясно, а червеникавите – отляво. Ако не успеете до изгрев слънце – ще умрете.

След няколко часа упорит труд всички кости бяха събрани, сортирани и заровени в некропола. Лидия и Йоан отделиха от тях сините и червените и ги наредиха в урните. Когато и последната кост беше сложена на място, братът и сестрата излязоха навън при очакващите ги, смъртно изморени Ния и Асен.

Внезапно от горния праг на гробницата се спусна с трясък огромна вертикална плоча и затвори входа. Отворите на скалата угаснаха, а пред децата се появи отново Дивяна, но сега очите ѝ не бяха бели, а светеха с прозрачно синкаво сияние.

– Благодаря ви, че ми върнахте очите, дечица – извика зеленоликата. – И че затворихте духа на царя и дъщеря му, благочестивата монахиня Анна, която умря тук, в манастира! Бяха ми като трън в пластмасовата пета! Но сега вече имам и крак, и ръка! Само невинни души като вас можеха да се докоснат до костите. Ха-ха-ха!

– Но нали... замърсяването, Храбро, вечната любов... – запъна се Лидия.

– Дреме ми за замърсяването и за вечната любов! – извика злобно Дивяна. – Монасите с праведните си души тревожеха покоя ми, а проклетите им мощи бяха навсякъде из гората ми и бодяха непрекъснато съвестта ми. Нека сега си стоят под земята, а не да ми се пречкат непрекъснато. Смятам скоро да събудя изследователска страст у някои учени, да ги подтикна да дойдат тук и да отнесат повечето кокали в музейните си сбирки, за да имам най-после спокойствие. А съборът не ми пречи, както преди – лагерът. Колкото повече жива плът за преобръщане, толкова по-добре!

– Мислех, че в гробницата е Храбро, а не царят! – промълви Лидия.

– Глупаво момиче! Ето го моя Храбро – тя дръпна въжето, което стискаше в ръка, и от гората излезе ужасният паяк. – Веднага, след като почина в манастира, използвах един миг на разсеяност от страна на монасите и прескочих трупа му. Аз го превърнах в Костолом и двамата сега сме щастливи! Както и вие с брат си ще бъдете щастливи.

– Какво искаш да кажеш? – попита Йоан, а гласът му трепереше.

– Искам да кажа, мило момче, че не случайно само ти и Лидия можете да ме видите. Аз не съм горският дух на това място. Той беше прогонен от нас преди стотици години. Оттогава гората е моя и така ще си остане!

Дивяна отвори ужасяващата си уста и оттам се подадоха краищата на два остри, извити зъба, а паякът опъна

въжето и пристъпи към тях. След него се точеше лепкава сребриста нишка, която постепенно се уплътняваше.

– Тя е вампир, бягайте! – викна Йоан.

Четиримата се втурнаха надолу към лагера, но на пътеката ги пресрещнаха двама души, които тъкмо излизаха от гората.

– Татко, слава богу! – извика Лидия. – Довел си и дядо Яким! Имате ли някакво оръжие? Там стои Зелената жена с паяка. Искане да ни убие. Знаем, че няма да ми повярваш, защото не я виждаш, но аз ти казах истината. Тя съществува! Цяла нощ събирахме кости заради нея.

– Кой ти каза, че не ти вярвам? – попита тихо Страхил, а лицето му странно започна да мени очертанията си. Очите му светнаха със зловеща червена светлина, а от устата му се подадоха краищата на два извити зъба – Аз също я видях. И знаеш ли защо?

– Защото ти също си вампир – едва отрони Лидия и запристъпва трепереща назад.

Зад гърба ѝ се чу зловещият смях на Зелената жена.

– Много съжалявам, скъпа – каза Страхил. – Опитвах се да го предотвратя, но вие с брат си бяхте толкова настойчиви! Не ми оставихте избор.

– Къде е мама? – попита Лидия, а сърцето ѝ ечна тревожно.

– Умря бързо – показва щърбава усмивка дядо Яким. – При другите от събора е – трупове, омотани в паяжините на Костолом. Изпихме кръв, колкото можахме, и ето ни тук! Паяжините ще се стопят на изгрев слънце и ще останат само телата. Някои просто ще изчезнат. Ще се чудят от какво са умрели другите, но съм сигурен, че ще намерят някакво обяснение. Хората винаги така правят, когато не искат да видят истината.

– Но, татко...

– Превърнаха ме на един от лагерите – обясни Страхил.
– Двайсет години се скитах нощем из горите на Кирека, а дните прекарвах в една от пещерите горе като жив труп. Мъчеше ме силна жажда. Хранех се с кръвта на зайци и лисици, а понякога слизах долу в Калугерица и нападах домашните животни. Случваше се да пия и от кръвта на някой заспал на къра овчар и тази храна ме опияняваше. Ако до двайсет години вампирът оцелее и не промушат трупа му с дървен кол или с остър железен предмет, той се превръща в човек от плът и кръв. Напуснах гората и заживях в града, далече от тези гори. Срегнах майка ти и се ожених за нея. Тя не знаеше нищо. Кълна се, исках да ви предпазя! Но вие така бързо растяхте, а децата на вампира могат да усещат вампири и да ги виждат в истинския им вид. Затова не се съпротивлявах много, когато поискахте да дойдем тук.

Майка ви се оказа неразумна и несговорчива и си плати за това. Но вие сте като мен, нали? Трябва само да позволите на Костолом да ви ухапе и ще станете също вампири. Ако се съпротивлявате, ще ви убие, ще ви

прескочи и пак ще стане на нашето. Няmate избор! Приятелите ви вече са мъртви, така че по-добре не се инатете!

– Бягай! – викна Йоан и хукна надолу по пътеката.

Дядо Яким извика нещо и венците на главите на брата и сестрата замърдаха като живи, глогът и вратигата започнаха да растат с главоломна скорост. След малко и двамата бяха здраво овързани и не можеха да помръднат.

Костолом бавно се приближи и заби отровните си зъби във вратовете им...

– Няколко години минаха от трагедията и ето че сега решиха да възобновят събора – завърши разказа си дядо Яким и изгледа групичката младежи, събрали се около нестинарския огън.

– Разбра ли се от какво са умрели? – попита един дългокос младеж.

– Не точно – отговори уклончиво пазачът. – Намериха в телата им някакъв токсин, който може да е причинен от ядене на развалена храна или от ухапване от екзотично насекомо. Из горите наоколо се въдят какви ли не чудовища.

Младежите се засмяха.

– Някои авантюристи дори се осмеляват да преспят край гробницата под скалите. Казват, че там има духове – дядо Яким погледна многозначително дългокосия

младеж, прегърнал през рамото слаба девойка, облечена цялата в черно, с тежък готически грим на лицето. – Но трябва да имаш хъс и кураж, за да го направиш! Приятна вечер!

Пазачът бавно се отдалечи и чуваше зад гърба си младежите, които се разшумяха.

– Вие ако искате, стойте си тук! Аз ще отида! Не ме е страх – чу се висок момчешки глас.

Дядо Яким се усмихна доволно, показвайки прогнилите си зъби.

*Мария Димитрова,
гр. Кърджали*

Разказът е написан за конкурса за разказ на ужасите „Хорър дизайн“ 2023.

Гръм

През един дъждовен ден на едно лято от моето детство в махалата падна гръм. Изплаши всички ни. За капак изгоря и покривът на съседите Нешеви. Това се помни до днес от малки и големи. Не само три дни, както се знаеше от приказката за чудото, а повече от месец. Хората се питаха: „Как е паднал?“, „Защо в нашата махала?“, „Как е станал пожарът?“, „Божие наказание ли е, или природна работа?“

Без тези въпроси не можеше, но никой не можа да намери техните отговори.

Тогава бях седемгодишно дете, което си играше на пращната улица. Баща ми имаше две сестри и един брат. Изпитвах големи симпатии към двете му сестри Руска и Милка. Малката, Милка, беше готвачка. Дойдеше ли в нас, ми носеше винаги бонбони, марципани и какви ли не вкусотии. Колко му трябва на едно дете! Едно бонбонче и една сладка дума!

В един прекрасен ден на едно златно детско лято се прибрах у дома, приключил игриге с изцапани дрешки. Леля Милка ни беше на гости. веднага я погледнах в ръцете и последва въпросът:

- Този път какво ми носиш?

Тя се засмя, спогледа се с баба ми и разроши побелялата ми от селския прах коса:

- Този път съм ти донесла крем-карамел.

Уха-а-а! Бях чувал за това чудо, но никога не бях го опитвал. Баба и леля продължиха разговора си. В кухнята затракаха чинии и канчета. Аз гледах през прозореца, докато чакам сервирането.

Изведнъж стана тъмно, сякаш дойде нощта. Слънцето се скри съвсем. Околните къщи не се виждаха - сякаш бяха забулени с тъмна и тежка пелена. По старите цигански керемиди забарабаниха едри капки дъжд. После капчуците потекоха по ламарината пред входа на малката кухничка. Небето се навъси. Стана оловно-черно. Блеснаха светкавици. Чуха се далечни тътени. Скоро дъждът се усили съвсем. Едрите му капки станаха по-ситни, но падаха с голяма сила и караха листата на цветята да се кланят чак до земята. Не им даваха възможност да се изправят, като че ли им беше хубаво да ги гледат с наведени глави, с потопен поглед в черната пръст. Водата се засъбира по вадите с пипера. Там капките, падайки от високо, образуваха концентрични кръгове. Поривът на вятъра разнасяше фина дъждовна мъгла. През нея не се виждаше нищо. Клонките на овощките, гонени от студения и силен юлски вятър, сякаш бягаха в различни посоки. Скоро се чу и трополене.

- А сега - извика баба, - започна да вали и град.

Аз се изплаших доста. Подадох ми малката чашка с крем-карамела. Леля рече:

- Ела, седни при нас, до масата. Ще гледаме дъжда през прозореца и ти ще си похапваш.

Седнах при тях и се приготвих да гребна първата лъжичка лакомството. На няколко пъти се появиха дълги светкавици като пияни змии, последвани от заплашителни гърмежи. Те продъниха небето с оглушителния си тътен. Попитах баба и леля опасни ли са тези гърмежи и откъде идват. Те ми обясниха, че гърми така, когато дядо Господ товари големи казани в голяма каруца. Хвърля ги като валикан и вдига голям шум. Светкавиците пък показвали пътя, по който каруците ще се движат. Аз се поуспокоих и продължих със сладкото си занимание да лапам лакомо вкусния крем-карамел.

Погледнах отново към прозореца. След миг нещо светна силно и страшно изтрещя. Сякаш целият свят се продъни и пропадна. Свлякох се от стола с чашката крем-карамел. Леля и баба се спогледнаха и си казаха „Падна гръм!“ След минута откъм улицата се разнесоха припряни и тревожни викове:

- Пожар! Пожар... Гори покривът на Нешеви...

Излезе цялата махала. Изскочихме и ние, децата. Проливният дъжд не спираше да се лее. Хората - с дъждобрани, с чадъри и наметнати дрехи на главите, стояха и гледаха. Имаха желание да помагат, но даже Черен Митко тръгна към къщата с една лопата, ала лютата му жена го спря:

- Това твоя работа ли е! Ей, на, пожарната идва.

Настана голяма суматоха. Улицата нямаше асфалт и пожарната не можеше да стигне до къщата. Там имаше

пожарен кран. Трактор „Беларус“ се опитваше да я изтегли с едно въже. Почти успя. Пожарникарите се катереха, чупеха стъклата на прозорците и влизаха във втория етаж, за да гасят. Чуваше се как старите греди пращят в силния огън, който се виеше като деветглава ламя в махалата. Керемидите се пръскаха на малки парченца като деветглава ламя в махалата. Керемидите се пръскаха на малки парченца със звука на изстрели. Почти кървавите, огромни пламъци се виеха право към небето. Черният отровен дим се стелеше, издигаше и сливаше с тъмните градоносни облаци. Всички гледаха уплашено и уморено бушуващата огнена стихия. Отдолу началниците заповядваха и ръкомахаха. Светът приличаше на мравуняк, който бърза да прибере лятната си реколта. Съседите носеха стълби, кофи, въжета, маркучи. Всички газеха в кал почти до колене.

Разтревожен глас извика:

- На тавана има варел с нафта. Бягайте! Пазете се да не избухне!

Млад пожарникар и съседът Тинко успяха да извадят почти пълния варел и предотвратиха експлозията. Отдолу мнозинството им ръкопляскаше за храбростта. След час всичко утихна.

Спря и дъждът.

Собственикът на етаж, загърнат с подгизнала от дъжда ватенка, подхвърли весело:

- Здраве да е! Покрива ще го оправим. Важното е, че няма пострадали. Съседът му Атанас подхвърли:

- Разбра ли от какво стана цялата работа?

- От гръм! Ама и за това ще се погрижа... - отвърна собственикът.

Прибрах се вкъщи със смесени чувства. Къщата бе спасена от пожара, на карамелът ми се беше разсипал по чергата. Бях хапнал от него едва една лъжичка, когато това небесно чудо се стовари над главите ни. Леля ме успокои, че другия път ще ми донесе цяло канче с крем-карамел.

До края на лятото покривът на Нешеви беше поправен. След няколко дни дойдоха хола от енергото и докато всички се чудехме какво правят те в ремонтираната къща, на покрива ѝ щръкна гръмоотвод - като свидетелство за цялата история. Из селото даже се засушука, че на върха му има златна игла. Тя щяла да лови гърмовете. Други казаха, че това е шега. Знаещите обясняваха авторитетно, че на върха на гръмоотвода няма никаква златна игла, а тънък конус от бронз или някаква специална сплав. След години старите припомнях на младите за случката и сочеха към гръмоотвода, единствен в цялата махала - нещо като гордостта на жителите ѝ

Годините се изнизаха като топчета кехлибар на стара броеница. И сега, загърми ли, веднага отправям поглед към небето, спомням си думите на баба и леля и като че

ли виждам как дядо Господ намества големите казани в голямата каруца.

В наранената ми душа остана горчивото чувство, че леля ме излъга, защото не ми донесе обещания крем-карамел - сладък като спомените от детството, къде радостни, къде тревожни.

След години разбрах каква е истината. Леля Милка се разболяла от алцхаймер, а тази болест убива човешката памет. Затова забравила обещанието си. Често я срещали по улицата, загубила къщата си и не познавала близките си, но си спомняла годината, когато падна оня гръм и пожара в къщата на Нешеви. Помнела и почерпката на племенника си, донесена в плетена найлонова торбичка. В нея останаха събрани детските ми спомени за многото изядени бонбони, марципани и други вкусоти.

*Добрин Андонов,
гр. Нови пазар*

История с птици и круши

Преди много години гостувах на чичо Ради в китното варненско село Червенци. Тогава бях трети клас. Дядо ми Георги, гайдарджията, все ми викаше: „Ради от Червенци е от нашия джинс. Много добър човек.“ Чичо Ради викаше на дядо калеко. Не разбирах значението на думата, но усещах особеното уважение в нея.

Баба Добра искаше да види старата си майка. Взе ме със себе си да ѝ правя компания и да си поиграя на село. Баща ми и майка ми работеха, изпълняваха в предприятието поръчки от особена важност за света. Така казвали началниците им.

Баба Добра искаше да види старата си майка. Взе ме със себе си да ѝ правя компания и да си поиграя на село. Баща ми и майка ми работеха, изпълняваха в предприятието поръчки от особена важност за света. Така казвали началниците им.

Закара ни бай Слави с двойка коне, впрегнати в нова шарена каруца. Беше лятото на 19... Баба Добра, на която бях кръстен, ме обичаше много. В Червенци пристигнахме вечерта. Беше се захладило. Бай Слави ме погали по главата:

Късмет имаш, момче... да ни разминат през такъв августовски ден летните бури.

Още на улицата ни посрещна чичо Ради. В голямата селска къща баба се разцелува с майка си – възрастна жена на 97 години, която носеше винаги в джоба на тъканата си престилка пакетче бонбони дропс. С тях

черпеше познати и непознати. Чичо Ради се усмихна и установи, че дълголетиего ѝ се дължи на малката ракийка, която си пийвала всеки ден. Всички се засмяха. Аз, като най-малък, само слушах и попивах казаното.

После Чичо Ради ми показа градината с люцерната, обора с кравите и кокошките, пуйките на двора, изобщо цялото разположение на къщата. Заведе ме да видя какво има под стария сачак, после къде и как гнездят лястовичките. Гледах съсредоточено интересните и забавни, много черни и особени, странни, с грозни опашки, които приличаха на черни ножици, птици. Не знам защо не ги харесах! Даже ми се видяха грозни! А чичо Ради обясняваше колко усилия и труд полагат те да изградят гнездата си, да се погрижат за малките си, да ги нахранят и други неща. Обясняваше и се усмихваше. От него запомних много добре, че лястовичките са божи създания. Който им посегне, бял ден няма да види. Слушах, гледах и умувах. Чак пък толкова ли са важни? Я ги виж какви са голишарчетата, скрити в гнезда, направени от кал и слама. Проста работа.

Стана време за сън. Пожелахме си лека нощ. На път за стаята си край астмата видях огромните пуйки, накацали върху чичо Ради. Сториха ми се огромни и страшни. Заприличаха на орли-чудовища. Чичо Ради разбра всичко и ме успокои:

- Не бой се! Те са кротки животинки. Само алармата им е голяма.

Над нас потрепваше дълбокото небе. Светлината на многобройните звезди по него изглеждаше тайнствена.

Белите чаршафи, с които се завих, ухаеха с аромата на миналогидшни дюли. Жълтите круши, наредени по стария скрин и прозореца, напомняха малки луни. Беше уютно и спокойно. Такъв беше и сънят ми в добре подредената, чиста селски къща.

Сутринта ме събуди нетърпеливото кукуригане на белия петел:

„Аз Ви казвам, ставайте и тръгвайте на работа!“ Повече от домашните в къщата станаха. Бяха свикнали с много работа във всяка селска къща около животните, по големия двор и под сайвантите. Шегуваха се, че сега ранното ставане не е толкова важно, защото голямата работа на селото я вършат тракторите и другите машини. Чичо Ради беше монтьор. Поправяше комбайните. При нужда го викаха по всяко време на деня и нощта. Нямахте ги каруците, конете и воловете, които обработваха земята.

За мен най-важна се оказа обилната закуска – катмите, направени на стария сач, гроздето от асмалъка и пресният вощен мед. Хапнах си царски. Това нямаше нищо общо с баниците и бозата в нашето училище. Още с появяването ми на двора баба Милка, майката на баба Добра, ме зарадва.

- Добри, отзад има праскови, сини сливи. Яде ли ти се, отиваш и ядеш. Не чакай да те канят. Всичко има в тая къща. Само свадливи хора нямаме.

Излязох на улицата. Към нея беше насочен целият ми интерес. Търсех си компания за игра. По някое време чичо Ради се прибра от работа, погледна ме и се засмя.

- Добри, в нашата махала деца няма. Повечето си заминаха. Готвят се за училище. В края на август идват деца от Добрич и Силистра. Постойте още някой ден. Може и да си намериш другарчета за игра. Ако няма какво да правиш, се поразходи из селото. Разгледай го. Довечера ще има кино. Кака ти Велка може да те заведе. Преди киното ще те заведе в другата градина да си хапнем сладки круши. Може да са останали и къпини.

Зарадвах се много на тези думи и се прибрах вкъщи. Трябва да е било около 16-17 часа. Погледнах гнездото под стария сачак и лястовиците в него, които подаваха лакоми човчици, и пак си помислих колко са грозни и черни – сякаш те са виновни за това, че няма с кого да играя и времето е толкова душно, че моите родители, заети да произвеждат важни неща за всички и света, ме бяха теслимили тук.

Хората в селото не бяха лошо. Лошото беше, че аз не се чувствах на мястото си, защото бях разглезено градско дете. Погледнах за втори път към лястовичките и гнездата им. Сториха ми се още по-черно и грозни, дяволити и вредни създания. В главата ми зазряха лоши мисли, насъбраните в душата ми необяснима ярост и омраза избухнаха. Без да разбере как, в ръката ми попадна голяма сопа и без много да му мисля, зананасях жестоки удари по гнездото на иловидните създания. Придошлият като пълноводна река детски гняв ме

преобрази. От добро послушно дете се превърнах в жесток унищожител. Съборих гнездото и лястовичките паднаха на земята, замаятаха безпомощно малките си крилца и писукаха неистово с жаловити гласчета. Родителите им се появиха със светкавичен полет да защитят своите деца, но черната котка на чичо Ради свърши пъкленото си дело. Погледнах я. По устата ѝ имаше кръв. Съзрях в огромните ѝ жълти очи погледа на хищник, на вампир, на оня, сатаната. Стреснах се и хукнах. Хвърлих дългия прът. В двора на къщата ме посрещна баба Добра. Разказах ѝ разплакан какво съм сторил и тя ми напомни, че лястовичките са божи създания и който им направи нещо лошо, ще се кае жестоко.

Небето над мен притъмня. Облаци се сгъстиха. Заиграха и светкавици. Уплашен тръгнах да се прибирам в стаята си. Баба Добра ми рече:

- Видя ли? Господ каил не става! Сърди се, зъщото уби любимите му птички. Това е голям грях! И то голям грях! Господ наказва такива хора.

Не разбирах много добре думата „грях“ тогава, но осъзнавах дълбоко в себе си каква пакост съм извършил.

Прибрах се в стаята си. Не слязох и за вечеря, нищо че чичо Ради ме кани няколко пъти. Този път не се усмихваше. Беше със замислено лице и мрачен поглед.

Цяла нощ гърмя. Отблясъците на светкавиците осветяваха жълтите круши на скрина и ги превръща в огромни, жълти зловеци очи, като очите на котката,

която изяде малките лястовичета, или като очите на рогатия. Бях чувал от старите хора, че иал рога и копита и същите огромни жълти очи. Тези очи ме пронизваха и преследваха. Изпитвах неистов страх. Усещах, че някой ме наблюдава и преследва даже тогава, когато си затварях и стисках очите. Огромните жълти очи ме преследваха навсякъде. Нещо ме задушаваше. Цяла нощ не можех да заспя. Унесях ли се в сън, виждах кошмари как бягам през огромното бяло поле, а над мене летят хиляди, милиони черни птици и повтарят: „Това е грях! Грях! Не се посяга на божии създания!“ После небето изсветля и заприлича на бяла пелерина. Аз се потопих в божествено бял облак. В него имаше огромна любов, но и огромно кълбо от светлина, което приближаваше към мен и шептеше със застрашителен, гръмотевичен и божествен глас: „Ти ли си този, дето унищожи любимите ми птици? Трябва да отговаряш пред мен!“

И сега, след толкова години, не мога да си спомня спал ли съм, не съм ли спал, сънувал ли съм, не съм ли сънувал. Онази сутрин грееше ясно августовско слънце. Приближих се към чичо Ради с наведена глава и го помолих да направя нещо, с което да изкупя голямата си вина. Предложи ми да се помоля с баба Милка в нейната стая. Там беше иконостасът на Светата Богородица. След това ми предложи:

Можем да направим и нещо друго: да изковем една-две къщички за птичките. Така ще се научиш да ги обичаш.

Тракахме цял ден и направихме не една, ами цели четири къщички. Аз се качвах по високите дървета и ги ковах по най-удобните им места.

Гостуването в чичо Ради свърши. Преди да си тръгнем, реших да си взема довиждане със старата къща и всичко около нея. Минах към стария сачак и погледнах смутен към него. Останах изненадан. До старото съборено гнездо друга двойка лястовички правеше ново. Двете птици излетяха предпазливо и уплашено. След малко се върнаха, като следяха внимателно движението ми. Вървах бавно и тихо. Не исках да ги притесня или уплаша. С поглед през рамо видях как пренасят сламките, за да достроят гнездото си. Чичо Ради се усмихна. Беше разбрал къде съм ходил и ме попита:

- Видя ли? Имаме ново семейство! Животът продължава!

Добрин Андонов, гр. Нови пазар

Разказът е публикуван в книгата „Панаир на ветровете”

Откраднатата колиба

През жежкото лято на една хубава година майка ми ме изпрати в родното си село Красен дол. По пътя до него старият автобус „ЛАЗ“, с който пътувах, сееше пушек и дим като стар локомотив. Движеше се с вдигнат капак на двигателя.

След дълго съскане на въздушните спирачки автобусът спря сред облак прах и пушек на спирката в мамино село до старата църква. Посрещна ме баба Горана. Поздрави ме, целуна ме и подкара познатия си, вече доста втръснал ми монолог:

- Вашите идват само по празници и сборове... А за работа кога ще дойдат?!

Аз не смеех да проговоря. Естествено, ставаше въпрос за копането на царевицата и гледането на стария бостан. За него баба ми напомни:

- Ти не помнлиш ли миналата година, дето Ви пратихме дини и пъпеши? Напълнихме багажника на „Жигулата“ с тези сладки неща.

Прибрахме се у дома. Там ни чакаше дядо Коста. Хапнахме каквото Бог дал и старците си намериха работа из двора. Мене оставиха в ръцете на съдбата, дето се казва. Следобед аз излязох на улицата да си търся приятели за игра и видях братовчед си Живко от Варна, който беше на гости в свои близки. Братовчед ми, хем уж дете, макар и с две-три години по-голям от мен,

беше поне с две глави по-висок. Та следобед ги видях с неговия приятел Кольо.

- Абе, батковци.

Стоях аз на пейката пред улицата. Те минаха край мен и се опитах да завържа разговор с тях. Подпитах ги къде ходят, какво правят. Те се направиха на ударени. Очите им шарят в различни посоки и се смеят. Разбирах, че нещо не е наред. Ама какво, така и не ми обясниха. Помолих ги да играя с тях на футбол. Те се засмяха отново и се отдалечиха от мен с весели физиономии и шеговити приказки. Дочух думите: „Малчо, малчо, де си тръгнал за гората?“ просто им бях ненужен. Казаха, че отиват в гората за гъби и костенурки, че малки хлапета не им трябват и че в гората ходят само големите. Да, не съм голям, обаче за страха не познават, даже от змиите и паяците, с които ме плашеха.

Първите дни беше така. Те ходеха в гората, а мен оставяха вкъщи, при дядо Коста или на улицата да си играя сам с топката. В душата ми се събираше горчилкатана отхвърления юнак, готов за игри и подвизи. Видеха ли ме, тръгваха с много по-бързи крачки, сякаш щях да им преча за нещо с нещо.

Мина време. Реших, че нещата не могат да продължават така и че тая нямаше да я бъде вечно. Ще видят те кой съм аз! Вече казах: няма никакво съмнение, че двамата умници крият нещо от мен. Реших да ги проследя. И не след дълго една сутрин установих, че големите герои не ходят в никаква голяма гора, ами се спират на сто-двеста метра от къщата, в която живеех. Спряха се и се

заоглеждаха, сякаш усещаха, че са набрюдавани. Обаче аз си бях доста хитър още като дете и се скрих в първите, най-близки българанови хрусталници, пожълтели в края на лятото. Моята коса си беше направо с цвят на слама и колкото и да искат, няма да ме забележат. Чух ги да си говорят, че съм малкият, голям нахалник и да се чудят не ми ли стигат дините и пъпешите, които ям, ами искам и да играя с големите. Реших да не ги изпускам от поглед. До мястото, обрасло с къпинак, видях истината: там те си бяха направили колиба. Какво мислите, че правиха в нея? Пушеха цигари, пиеха вода от манерка, ядяха филии черен хляб, намазан със свинска мас и поръсен с червен пипер. Доближих се, за да ги подслушвам по-добре. Говореха си разни неща, но вече не за мен, дребното, а за някакви момичета, с които танцували снощи на вечеринката. От тях научих, че момичетата им обещали още танци за другата вечер. Не знаех какво е това вечеринката. Дядо и баба не ме пускаха на нея и ме плашеха с дядо Торбалан и бай Панко яйчаря, който изкупувал яйца, но и винаги носел два празни чувала за непослушници като мен. Попитах ги разсърден защо Живко и Кольо ходят на вечеринка, а те ми отвърнаха, че онеци са големи момчета, а и майките им разрешават. Аз твърдях, че не съм толкова малък, пък и нашите не са тук. Ако бяха щяха да ме пуснат. Бате Живко, моят първи братовчед, беше на гости цяло лято в Красен дол. Син е на леля ми Ганка от Варна - сестра на майка ми. Кольо беше внук на съседката ни баба Кольовица. Аз се дразнех от тяхното приятелство. Двамата, като по-големи, се държаха на положение. Ама ще видим как ще вървят нещата занапред! Те продължаваха да ме отбягват и постоянно

ми се присмиваха най-вече защото съм бил „малкият”. Аз наистина бях най-ниският в класа, обаче реших да не се давам толкова лесно. Постоянните пренебрегвания и иронични подмятания запалиха в мене огъня на омразата. В главата ми се вселиха мисли за реванш, дори и отмъщение.

Лятото свърши. Златното слънце вече не жареше толкова силно сламената ми коса. Утринните захладняха. Усещаше се, че приближава есента и че иде време за училище. Живко го взе баща му с мотор с кош. Баща му се казваше Киро Мотото, защото имал първия мотор във Варна. Кольо го взеха за Шумен с черна „Волга”. И неговият баща беше важна клечка.

Реших, че е дошло времето за отплата. Бях решил да разруша колибата им. Доближих до нея и чух гласове. Притаих се в близките къпинаци. Оказа се, че Живко и Кольо са спрели при колибата и я показват с нескрита гордост на родителите си. Бащата на Кольо попита:

- Защо не извикахте Добри да Ви помага?

Те се засмяха подигравателно:

- Този дребосък и една пръчка не може да забие.

После се засмяха и си тръгнаха надути като пуяци.

В душата ми загорча. Жаждата ми за мъст се засили още повече. Вече вигдах как превръщам с дявовата тесла всичко на трески, конци и телове. В това време чух гласа на баба Горана:

- Добри, къде си, хайде бе, момче... Стана време за обед. Пък и баща ти ще дойде да те вземе. Хайде, ваканцията свърши.

Прибрах се с увесен нос, но решението ми за отмъщение вече върлуваше в детските ми гърдички. Щях да им го върна тъпкано на тези двамата тарикати. Прибрах се. Майка ми и баща ми се смееха. Бяха довели на гости леля ми Лиляна и свако Митко. Прекопали царевицата. Бяха окосили люцерната. С една дума - бяха свършили много работа и сега пиеха блага ракия на терасата под сянката на стария орех. Хапнахме за обяд и отпътувахме.

Позеленях. Зловещото ми отмъщение нямаше да се състои. Но съдбата си знае работата. Един ден свако Стефан ми подхвърли:

- Добри, искаш ли да ми помогнеш? Ела с мен да разкараме с „Молотовката“ стока в няколко села. Едното е Красен дол.

Подскочих от радост. Най-послед дойде идеалната възможност за разрушителната мисия на един малолетен юнак.

Тръгнахме веднага. Свако работеше в РПК „Септември“ като разтоварач на стоки по магазините. Пристигнахме в Красен дол след много перипетии - ядохме край стара чешма студени дини и прясно сирене. Водата на чешмата беше много, много сладка. Наоколо миришеше на всякакви билки, растения и цветя. Най-послед камионът спря пред къщата на баба Горана. Свако се заприказва с нея. По онова време олиото беше кът и той

източи един варел около пет-шест литра от този еликсир за баба и дядо. Те си платиха и останаха доволни. Поканиха свако и шофьора на вкусен тутманик с много яйца и краве масло. Дядо донесе от зрелите дини с черните семки. Те не бяха червени, а жълти. Има и жълти дини, да знаете, не си измислям. През това време аз изтичах до колибата на тарикатите. Пробрах здравите и големи колове от див орех, събрах сламата в изоставен чувал и я занесох в яслата на дядо Коста да храни с нея домашните животни. Коловете и телта скрих във високите българанови храсти.

На другата година старият „ЛАЗ“ пак ме докара при дядо в Красен дол. Пак се срещнах с тарикатите Живко и Кольо. Първите ден-два те се държаха с мен високомерно, както миналото лято, но една сутрин ме спряха и попитаха:

- Абе, Добри, да знаеш нещо за нашата колиба?

Без малко да им кажа всичко, но стиснах устни и се направих на важен. Раших да ги измъча хубавичко. Заслужаваха си го. На следващия ден ги срещнах да носят брадва, тесла и трион и попитах:

- Може ли да дойда с Вас?

- Не може! Знаеш, че си малък! Пък и отиваме в гората...

Тогавя се впуснах в атака:

- Мога да Ви намеря колове и тел.

- Хайде бе! - учуди се Живко.

- Гледай го ти малкия! - смотолеви Кольо. - Акъл ще ни дава...

- Както искате... Но Митьо горския ходи от седмица из гората и глобява...

- Малкият е много информиран, Живко! Какво ще правим?

Живко и Кольо се дръпнаха в страни, пошушукаха си нещо и дойдоха при мене.

- Слушай - рече братовчедът Живко. - Приемаме условията ти, но щ ги обсъдим сериозно.

- Съгласен! - приех аз вече всичко като победител над тези хубостници и занареждах: - Първо: искам да идвам с Вас на вечеринка; второ: и да ме черпите с халва, локум и жълта лимонада.

- Съгласни! Добре! Давай нататък! - заговориха в хор победените бабаити.

- Трето: като ходите в гората, вземате и мене.

- Съгласни!

- Четвърто: ако има момичета на моя възраст на вечеринката, да ме запознаете с тях. И да ме научите да танцувам румба.

- Съгласни! - усмихнаха се братовчедът и Кольо.

Бях толкова доволен от бляскавата си победа над тези крачуновци. Нищо, че аз съм малко. Просто ги разпилях

като вребчета в хамбар с жито. Живко, първият ми братовчед, призна, че са ме подцянавали и обеща да играем заедно, а другото лято да ме взема във Варна. Да гледам синьото небе и белите чайки. Увери ме, че там също било хубаво. Ходели много чужденци.

На другия ден прибраха Живко и Кольо. Аз останах послесен, защото живеях най-близо до селото, пък и баща ми правеше ремонт на „Жигулата“. Разказах на баба цялата история и тя се засмя:

- Ти си бил готов за търговец.

Когато татко дойде да ме вземе, за довиждане баба ми направи тутманик с много яйца, много краве масло и серене, със златистожълта коричка, като слънцето на отминаващото лято. Дъхът му и приятната му топлина галеха ноздрите. Баба изрече с нежен глас:

- Хайде, яж! И не гълтай като мисирка!... Духай, че пари. Ако се опариш, майка ти ще ти откъсне ушите.

Добрин Андонов, гр. Нови пазар

Разказът е публикуван в книгата „Панаир на ветровете“

Мъжка дума

В едно прекрасно лято, завършил пети „б“ клас в основно училище „Васил Левски“, щях да ходя на пионерски лагер. Всичко беше по предложение на дружинката Драгановска. Тя ме познаваше добре. Отивах заради обещанието да бъда тръбач на лагера. Това бе огромна чест за мене. Родителите ми се съгласиха, защото предприятието поемаше 80% от разходите им.

Набили жавният момент - отпътуване към местността Станата, кръстена на Стана войвода - смела жена, бранила българите през османско иго. А сградата, в която щяхме да лагеруваме, носеше името на видния културен и спортен деятел Ангел Абаджиев.

В определения ден за тръгване пред нашето училище чакаше автобус „Шкода“. Чувах се шумни реплики: „Като отидеш там, да си изяждаш всичко. Вих се на какво приличаш“, „Слушай възпитателките“, „Пази се като бягаш“. Възпитателките Гергелчева и Милиевска стояха и се усмихваха. Началничката на смяната Иванова - също. Трите стояха и чакаха всички да се приготвят. Минута преди тръгването изтичах при Драгановска, сякаш предчувствах нещо неприятно, и попитах задъхано:

- За хоследно нали аз съм тръбачът?

- Ти си, Данаиле! Нали обещах? Тичай да не изпуснеш автобуса.

Тогава не забелязах ехидната усмивка на Гергелчева.

Потеглихме. Назад остана многоцветната тълпа от изпращачи. Старата „Шкода“ пълпеше, но се справи с големия баир. Най-сетне пристигнахме в пионерския лагер. Строихме се по изготвените списъци. Единият отряд се пое от Милиеуска, а другият - от Гергелчева. Двете не се усмихваха. Изглеждаха много сериозни. Началничката на смяната Иванова ни дръпна една реч:

- Няма да позволя да се нарушава дисциплината! Дисциплина и дисциплина! Това са моите принципи на работа! Не искам никакви самоотлъки! При най-малка глупост ще връщам вкъщи.

Тази реч на Иванова поохлади ентузиазма ни за игра на воля. По време на обяда се чуваше само тракането на вилици и лъжици. Нещо не я разбирах тази дисциплина. Тишината беше потискаща. Започнах да се питам: това ли ще е то веселото и приятно изкарване цели 14 дни? Бях много притеснен.

През почивката отидох при Гергелчева:

- Аз съм тръбачът. Трябва да свиря за следобедния сън.

- Не бързай за тръбата. Може да има промени. Върви да спиш! - отговори ми Гергелчева уклончиво.

- Как да спя? Дружинната я няма, моето момче. Тук ние поемаме ръководството.

От този момент Гергелчева и Милиеуска ми се сториха много неприятни, защото не си изпълняваха казаното от Драгановска. Отидох и полегнах на леглото си. Изглежда съм заспал. Събуди ме ясният и отривист звук

на пионерска тръба. Изскочих навън. Всички гледаха тръбача. Момчето беше високо и едро. Даже не приличаше на ученик. После разбрах, че се казва Николай Метанов. Но не това е важното, важното е че аз бях пренебрегнат и много обиден. Върнах се в стаята да си оправя леглото. В мен назря усещане за съпротива. На първо време реших да се оплача на Иванова заради голямата несправедливост. Говореше се, че е справедлив човек. Потърсих я, но бяха я откарали в болница. Станало ѝ лошо. Трябваше сам да водя с Гергелчева и Милиеуска неравна и яростна война. Вечерята мина. Всички други бяха заспали, когато чух говор в коридора. Излязох тихо и се заслушах. Чух стъпки и видях бай Иван, домакина. Скрих се зад кофпомпа, сложена в коридора да използва при евентуален пожар. Бай Иван не ме видя. Влезе в съседната стая. Добилиж се до вратата и погледнах през ключовата дупка. Видях възпитателките, бай Иван и предателя-тръбач Метанов. Бай Иван каза:

- Говорете тихо, да не събудим другите. Да се разберем: вие си имате ключове за вашата стая и за всички останали. Знаете, че те трябва да са в дежурната. Ако ходите до града, ги оставяйке при мен. Ако не, заключвайте както трябва.

След малко бай Иван излезе и се върна към стаята. Носеше малка тава. В коридора се разнесе уханието на нещо вкусно.

- Пъдпъдъци! - завикаха и тримата и след броени минути четиримата завдигнаха наздравица.

Животът в лагера си затече нормално. Забравих за отмъщението. Тръгнахме по походи и разходки. Играехме шах, карти, футбол, народна топка и пътни знаци. В последната игра една група се отдалечаваше от мястото, а друга я следваше. Едната оставяше знаци, а другата ги разчиташе. Разделяхме се на апашки и стражари. Прибрахме се уворени, но щастливи. В други дни правехме горски кътове, боядисвахме камъчета с вар, изработвахме фигурки от мъж и капачки от лимонада. След обяд се събирахме на гроздове под дърветата и си говорихме за различни неща, но засвирише ли тръбата, сърцето ми се късаше. Ей това беше голямата ми болка.

Вечеряхме и направо в леглата. Почти не гледахме телевизор. Имаше вечер на талантите. На една такава вечер разказах своя история. Всички се смяха до пръсване. Неочаквано за мене Милиеуска ме похвали:

- Гледай, артист сме имали значи? Много си талантлив, Данаиле!

- Играл съм в местния театрален кръжок - отговорих аз с гордост.

Реших да използвам благоразположението ѝ и отново попитах за тръбата. Помолих се поне веднъж да изсвири нещо с нея. И този път отговорът бе категоричен - не. Планът за моята малка съпротива отново започна да зрее в мен.

Най-хубавото през нашата смяна бяха нощните походи. Бай Иван се оказа знаеш човек и по време на тях

вървеше напред и осветяваше пътя. Ние бързахме да не изоставяме. Колко красива е нощем гората! Никой от нас не беше виждал такова чудо. Луната сипеше сребърнобялата си светлина и посребряваше всички горски пътеки. Разбира се, беше и страшничко. Гората криеше своите тайни и оставаше загадъчна. Загадъчна и непозната. Тъмните дървета приличаха на великани, които клатеха ръце и глави, подчинени на вятъра, сякаш искаха да ни хванат и хвърлят в дълбоки и незнани пещери. Прожекторът на бай Иван осветяваше всичко, което възхитените ни и малко уплашени детски очички не можеха да видят от пръв път. Домакинът на лагера ни обясняваше, че по тези пътеки минават кошутите, зайците, лисиците, даже и страшните вълци. От него научихме, че където тревата е разорана и омачкана, са минавали диви прасета. Тогава за първи път видяхме бухал и сова. Зловещо жълтите им очи светеха и ни плашеха. Минавахме край дърветата, които през деня не забелязвахме - поляни с дъх на горски ягоди, с които през деня си цапахме ръцете във вишневочервено, диви череша със сладко-горчиви плодове. Прибирахме се от нощните походи. Умората си казваше думата. Всички заспиваха. Аз - не и отново излизах от стоята. И пак откривах, че компанията се веселеше в познатата стая. След последния от нощните походи компанията си хапваше в споменатото, тайно за нас помещение, еленско. Този път бай Иван заговори загрижено:

- Знайче, че остават три дни. Очаква се проверка.

- Да дойдат, бай Иване! Посрещал си гости. Какво те притеснява?

- Мене нищо. Вие му мислете!

Другите трима се спогледаха учудени. Милиевска каза на Николай:

- Стани на осемнадесет! Свириш за последно!

- Тъкмо имам смяна и за морето. Майка ми ме уреди - отговори Николай.

Разбрах, че проверяващите ще дойдат с волги и си направих наблюдателен пункт в стаята, в която гуляеха бай Иван, двете ръководителки и Николай. Ден-два преди това бях взел ключа за стаята от домакина. От моя наблюдателен пункт се виждаше всичко наоколо. Тръпнех от наслада при мисълта, че времето за разплата приближава. Приготвих се и за последната лагерна вечер, вечерта на цапането с пасти за зъби и бои за обувки. Е, не чак истински пасти, както във филмите на Чарли Чаплин, но все пак пасти! Намерих си три тубички с „Поморин“ от Меричлерските бистри извори. Все пак реших да дам последен шенс на моите хора.

- Няма да стане, Данаиле! Стига с тая тръба! - беше краткият и твърд отговор на Гергелчева.

Знаех, че ще откажат. Тогава...

Оттук нататък нямаше прошка. Планът ми за отмъщение влезе в действие. Стана ми смешно, дори злорадствах, че те си нямаха и представа какво ги

очаква. Разбрах, че проверяващите ще дойдат за лагерния огън при закриването на смяната. В определения за това ден отидох на поста си и зачаках. Не мина много време и в далечината две коли вдигнаха пушилка. Изсвирих сбор. Всички деца изскочиха на двора. Бай Иван запали огъня. Гостите и проверяващите идваха. Извадих бушона на елтаблото. Токът угасна. Само огънят осветяваше сградата. По стените се виждаха сенките на възпитателките да блуждаят зад тюлените пердетата. Въртяха се и викаха в паника:

- Бай Иване, отвори! Бай Иване, отвори!

Родители, гости, проверяващи гледаха смутени и учудени защо ръководният състав не е на мястото си. Всичко в моя план вървеше по вода. Децата бяхага и играеха. Родителите носеха сладки и черпеха с тях, но големият конфуз се получи - нямаше кой да строи отрядите. Огънят гореше. При паленето му трябваше да бъде вдигнат флагът и пуснат химнът.

Възпитателките бяха привикани в учителската стая да отговарят за всичко, което се случи около лагерния огън. Досещам се какъв е бил разговорът, но най-хубавото от всичко беше, че Гергелчева и Милиевска били наказани с последно предупреждение. После проверяващите пийнали по чаша винце и отпрашили. Прибрали със себе си и тръбача Метанов. Питали го какво прави при какичките в стаята. Лагерът остана без тръбач. Хи, Хи, Хи!... Интересно, нали?!

Не следващата сутрин бай Иван ме извика.

- Слушай, Данаиле! Отдавна те наблюдавам, още първия път, когато се скри в коридора. Искам да ми дадеш мъжка дума, че ще си признаеш, ако ти си направил цялата олелия.

Признах си и му казах причината за отмъщението: трябваше аз да бъда тръбач на смяната, а ме изместиха незаслужено.

- Разбрах много неща и за ключа за стаята, и за стола с табуретката, и за бушона на елтаблото. На кого викат Дребния? - продължи разпита лагерният домакин.

- Не ме издавай! Нали обеща? - помолих го аз.

- Обещах! Дума да няма! Но се чудех кой ли дангалак ни сви този номер, а то, гледай ти, бил малкият!... - засмя се с цяло гърло и от сърце бай Иван. После допълни пътъом: - Да знаеш, ще ти викам Техника, докато пораснеш... Хайде със здраве!

Чаках всички да заспят, за да ги намацотя с „Поморин“-а. Не разбрах как съм се унесъл и...

На сутринта ме събуди весел смях. В стаята всички се кикотеха. Влезе Гергелчева и пхна в ръката ми тръбата:

- Хайди, свири последно за обяд. Догодина ще те взема за тръбач на моята смяна.

В този миг се видях пред портите на рая. Думите на ръководителката бяха балсам за ушите ми. Празнувах най-великата си победа в епохална и неравна битка.

- Вземи си „Поморин“-а, засмя се след това Гергелчева. - И се виж в огледалото.

Погледнах се и видях над устните си бели мустаци. На двете си бузи - следи от червило след целувките на възпитателките. Стана ми мъчно и малко срамно. Те ме обичали като свое дете, а аз заради тая пуста тръба им натресох такъв кух неприятности. Поисках да се извиня, но думите ми пред Гергелчева не излизаха от устата ми. Тя се усмихна:

- Е, какво сега, ще плачем ли? Каквото станало, станало...

Вече като голям ходех често до местността Станата при бай Иван. Той вече неподвиждаше. Реших да го изненадам и го попитах:

- Бай Иване, помниш ли оня с бушоните?

Той се замисли. Очите му грейнаха:

- А, техника!? Данаиле, ти ли си?!

- Аз съм, бай Иване.

- Защо не останеш тази вечер? Оня ден чистих мазата и открих бутилка червено вино. Гледах, мислих откъде може да е... После се сетих, че проверяващите на вашия лагер изпиха само по чаша вино и тръгнаха, а аз бях приготвил две бутилки. Тази, останалата, е стояла в мазата петнадесет години. Остани да се почерпим!

Днес бай Иван го няма. Лагерната сграда в местността се руши. На Станата ходят най-ревностните

природолюбители не само от нашето градче, защото в нея има какво да се види - големите, чисти, весели поляни и зелени дървета. Там можеш да се надишаш на свеж въздух и да си отпиеш на бистра, студена и кристално чиста вода. Чиста като мечтите на дете, пило от спомените ѝ, които те пренасят през времето ча-а-а-к в далечините на едно незабравимо детство.

Добрин Андонов, гр. Нови пазар

Разказът е публикуван в книгата „Панаир на ветровете”

Халва за непослушни

Посвещавам на майка си Тонка

През това лято баща ми ме заведе на село. Най-сетне беше оправил „Жигулата“ и не се наложи и този път да бия пътя със сталия „ЛАЗ“. Карах поредната си лятна ваканция на госит на баба и дядо. Останах изненадан, че братовчедът Живко и Кольо ги няма. Баба ми припомни:

- Забрави ли, че миналото лято стояха само два дни и не дойдоха да играят, а да помагат за ремонта на сайванта? Още малко и ти ще ги заместваш.

След това ми обясин, че се подготвят за кандидат-студентски изпити. Не ме интересуваше тяхното кандидат-студентство. Бях радостен от вестта, че ги няма и че през цялото ляго ще бъда господар на махалата, на полянката в края на улицата. Други деца освен мен нямаше. Нашата махала свършваше с баира и чешмата под него, от която хората си пълнеха вода. В къщите още нямаше чешми.

Лятото беше прекрасно. Слънцето галеше с топлите си лъчи мен и всичко под себе си. Чистият въздух и свежата природа придаваха неповторимо настроение за разходки и игри. Спокойствието в махалата се нарушаваше само от кукуригането на петела и домашните животни, които отиваха на паша.

Въпреки тревогите на баба ми, ставах рано, вземах торбичката с хляб и сирене, старата войнишка манерка, останала от дядо ми след войните, и тръгвах да нагледам своите „владения“. Обикалях познати полета,

полягах в колибата, пиех студена вода и се чувствах важен собственик на местата, по които до вчера бяха играли онези двама, по-големи от мене хъшляци. Сега вече всичко това беше само мое. Носех и прашка, но за добро ли, за зло ли, с нея не можах да уцеля и едно птиче. Но тъй или иначе си беше вид въоръжение. Един ден, на път от чешмата, срещнах стара жена с пълни котли. Погледите ни се кръстосаха. Старицата се вираше в мен сърдито и недружелюбно. Стори ми се даже и злобно. Не знам защо не ми хареса! Може би защото беше облечена цялата в черно, с черна забрадка? На тъмното ѝ лице, сякаш опушено със сажди от комин, играеха две тъмни очи.

Изглеждаше направо страшна. Гласът ѝ, плътен, почти мъжки, ме изненада и уплаши:

- Добро утро, бе момче... Ти на Горана ли си внук?

Аз смотолех нещо в потвърждение и побързах да тръкна в обратната посока. Стори ми се, че чух кикот зад себе си. Не бях сигурен. Пък и не посмях да се обърна. Мотях се по улиците и поляните край село цяло ден. Прибрах се чак за вечеря. Разказах за срещата си с тази старица на баба.

- А-а-а, за Великовица ли говориш? - рече баба. - Тя не е лоша жена, само дето е много изнервена напоследък. Живее сама. Всичките ѝ близки са в града. В последно време не я навестяват. Няма кой да ѝ поправи бойлера. Напоследък я виждали мръсна и немита.

Легнах си, заспах и в нъня си се видях изведнъж в меден котел, увиснал на верига, а над него Великовица ме натиска с огромна дървена лъжица. Водата в казана беше голеща. Аз се надигнах, тя ме натискаше с лъжицата и се смееше злобно, като същинска баба Яга. Вместо нозе имаше крака на кокошка, с много люспи, които гreeха като сребърни парички на лунната светрина. Натискаше ме и питаше: „Ти ли си на Горана внукът? Ще видиш какво ще стане! Ще те сваря! Ще те дам за храна на животните.” Около нас - вълци, лисици и зверове, които виеха: „Дай ни внука на Горана! Дай ни внука на Горана! Нали обеща?”. Събудих се с лудо сърцебиене и мътна глава. Заспах на разсъмване. Този ден баба остана учудена, че не съм станал рано.

Започнах да правя план, макар и не много ясен, как да се предпазвам от Великовица, когато се срещам

След няколко дена я видях отново. Тя ме поздрави:

- Добро утро, бе момче! Я да ми развъртиш крана, докато свалям котлите, да не изтърва водата. Кметът каза, че ще я спират.

Подчиних се, но заповедническият ѝ тон ме вбеси. На всичкото отгоре не каза и едно „благодаря”. „Същинска баба Яга” - помислих си аз и планът ми за борба с нея придоби реални очертания в главата ми. Виждаше се, че макар и стара, беше силна жена. Имах чувството, че ако ме докопа, ще ме смачка. Умувах цял ден какво да правя. Реших да ѝ сложа едно препятствие, да видя какво ще направи и какъв ще бъде отговорът ѝ. Натопи ли ме пред баба, започваме войната.

На другата сутрин станах по-рано, облякох се тихичко, отидох до чешмата и опънах телта от астмата, която бях взел, между чешмата и плетената ограда на петнадесет-двадесет сантиметра височина. Великовица ходеше със стари галоши. Точно на тяхната височина беше капанът. Зачаках със злорада и ехидна физиономия, скрит за сигурно в кошарата. Мястото на бойното поле се виждаше като на длан. Чу се хлопането на котлите, ясен знак, че врагът приближава. Тя се зададе. Виждах я през процепите между прътите на кошарата. Видях и как се спъна. Котлите паднаха на земята и се раздрънчаха. Старицата стана бързо, огледа се и изтупа дрехите си. И като започна една тирада, че ако разбере кой е направил тая работа, жив ще го одере, ще го оскубе, на шиш ще го пече, в кладенец ще го хвърли... И още много люти закани и клетви.

На следващия ден не си показах и носа навън. Питаха ли ме защо, отговарях, че там вече не ми е интересно. Следобед видях, че Великовица идва към вкъщи. Имах лошо предчувствие и се скрих в горната стая. Или някой ме е изпортил, или тя ме е видяла! А бях се скрил добре! Баба и Великовица влязоха в стаята на долния етаж. По едно време баба ме извика. Разбрах, че съм разкрит и че съм загубил войната. Баба ме хвана със здравата си ръка и ме повлече към гостната, но там останах като попарен. Вместо черното лице на Великовица срещу мен грееше усмивката на не много стара жена с бели, чисти бузи, добре облечена, приветлива и добродушна:

- Ела бе, момче! Ела да те черпя една халва. Не ти се сърдя. Разбрах колко важно нещо е чистотата.

Изненадах се втори път.

- Да ти кажа, Горано, чистих къщата. Реших да се изкъпя, включих силистренския бойлер и той каза „кюююф”. Изригна пушек и ме очерни цялата. Измива ли се със студена вода такава мръсотия? Ходех като таласъм из село. Една сутрин се спънах в някаква тел до чешмата. Забелязах бели кецове в кошарата и се сетих, че е внук ти.

После се похвали, че кметът оправил бойлера. И тя се окъпала, сресала и облякла новите си дрехи. Когато си дошли синовете и внуците ѝ, не я познали. Не само това, но и обещали данапред да ѝ помагат винаги. - Великовица продължи излиянията и дългата си тирада:

- Да ти кажа, Горано, донесох халва за Добри. Добре направи, че ме спъна. Сигурно съм го изплашила. Знаеш, че апаратчето в ухото ми се развали, чувам трудно и викам като хамалин.

Сле този разговор ледът в мен се стопи. Дори тръгнах към нея. Реших да се извиня и да направя нещо. Чувствах се виновен и притеснен и я попитах:

- Бабо Великовице, извинявай! Повече няма да правя така. Мога ли да играя с твоите внуци?

- Може - рече старата Великовица, прегърна ме и се засмя.

- Хайде, отивай да играеш, ама махнете телта да не стане бяла.

Излязох от стаята радостен. Отървах боя. Намерих нови приятели.

И за капак на всичко хапнах халва. Странно нещо са старите хора! Като направиш беля, уж ти се карат, а Великовица ме почерпи с халва. Можеш ли ги разбра!

На улицата внуците на старицата вдигнаха врява. Май играеха футбол. Преди да изляза, се отбих в килерчето да пийна водица и дочух плътния глас на Великовица:

- Да ти кажа, Горано, може да сме дърти, ама има какво да учим от младите. Много знаят. Големи гражданя станаха и като е за работа, забравят пътя за село.

Добрин Андонов, гр. Нови пазар

Разказът е публикуван в книгата „Панаир на ветровете”

Маркови неволи

Умисленият Марко седеше сам на масата в кръчмата и надигаше шишето. Съселяните му знаеха за мъката му и го съжаляваха. Болеше ги душата, болеше го сърцето, живееше в дните си в мъка, защото така и не завъди челяд. Със Станка – хубавицата на селото, си бяха ликаприлика. Разбираха се, живееха като всички останали и се спогаждаха. Дълго чакаха наследник, но за зла беда очакванията им не се оправдаха. А и какво можеха да направят? Да, тегобно си живееше без деца. Да беше камък мъката му, на гръб щеше да я понесе, да беше река, щеше да я отбие, а то... Душата му линееше, очите му просъхнаха, пречупи се коравата му душа. Селяните го уважаваха, беше добряк и работеше за трима. Сам отместваше колелото в мелницата със силните си ръце. А те можеха всичко... Ако поискаше, можеше да повдигне и земята. Приятелите му го разбираха, даваха му кураж, понякога и добра дума казваха. Но в селото имаше и завистници. Завиждаха му, че е юначага, завиждаха му за конете и за хубавата Станка. И понякога в кръчмата ставаха и разправии.

Последния път двама изхвърчаха през прозореца барабар с масата. Кръчмарят Бай Драго оправяше нещата, съветваше го и му беше като баща. Само него слушаше Марко, защото кръчмарят го разбираше. Напоследък все към кръчмата го теглеше, търсеше утеха във виното. Пиеше сам и с приятели, да потули болката и мъката във виното. Тази вечер в кръчмата имаше черпня заради Йосиф дърводелеца. Скромният

Йосиф черпеше наляво и надясно, плачеше от радост, хвалеше се с новородения си син. Хората го поздравяваха, виното се лееше като придошла река през пролетта. Сърцето на Марко се свиваше, колко я чакаше тази вест той, вече колко години... Мина му през ума, че Господ е несправедлив, но изпъди мисълта, не искаше да богохулства. Отпусна си сърцето, зарадва се на Йосифа и сподели радостта му.

Дръпна 500 грама от раз, после още веднъж и се загледа в грейналото лице на Йосиф. Заболя го сърцето и му стана тежко, и засрамен от себе си, наведе глава и потъна в размисли. Попли капки бавно се стекоха по скулите му и закапаха върху разлятото вино на масата. Дишаше, а въздухът не му стигаше, спомни си какво говореше Станка: „Млади сме още, да отидем на лекар. Ще проимаме деца, аз вярвам“. Докато се връщаше назад, мъжете в кръчмата вече пееха песни. Появи се и Дончо гайдарджията, който беше изкусен свирач. Гайдата му свиреше, сякаш говореше за човешки радости, болки... Свирнята караше сърцето му да кърви с цвета на виното. Бай Драго видя, знаеше какво му беше и отиде да го разтуши. Искаше да му вдъхне кураж и каза:

- Приказвах с доктора. Да отидеш в София за изследвания – каза му тихичко.

- За лекари неща и да чуя! – извика той и тъй удари масата, че една дъска се откърти от нея.

Бай Драго го схвана приятелски за рамото и продължи:

- Виж какво стана с нас! Големия осинових, малкия проимах после. Божа работа!

- Точно защото е Божа работа! – почти извика Марко. – На доктори не вярвам! – И надигна шишето.

А Дончо свиреше ли, свиреше. Мъжете играеха около макиге, някои даже си хвърляха калпаците. От играта, от задушливия въздух и тютюна на Марко му призля:

- Аз тръгвам – извика високо той, за да го чуят всички о погледна бай Драго.

Отнякъде притича Иван Дребното и застана пред него, като го дърпаше.

- Бате Марко, внимавай! Край Дяволската могила не се минава преди трети петли.

- Да не съм дете! – отвърна гневно той. – Не ме интересуват нито дяволи, нито петли.

Изправи се и тръгна да върви. В селото от край време се говореше за Дяволската могила. Преминел ли човек, умирали ли или полудявал, а по-късметлиите се разболявали. Лошотии претърпели другоселци, които не знаели какво може да ги сполети. Местните се пазели като дявол от тамян. Малко беше чувал за страхотиите, но не вярваше в тях. Дори и да знаеше какво се е случвало, нищо не би го спряло. На пук на суеверните селяни Марко реши да мине край могилата. Преди да тръгне, някои от развеселените селяни обсъждаха глупостта му, други казваха, че животът му докривял

зарази бездетството, трети – че се прави на герой. Малко се обърна към Дончо и му извика:

- Я ми изкарай „Остана Станка сираче“.

А Дончо само това и чакаше, не можеше да му откаже, изсвири песента, после я подхвана наново, искаше да го забави, белким пропеят трети петли, но... Мрачният поглед на Марко го спря преди да довърши.

- Лека Ви вечер! – каза Марко и облече ямурлука.

Селяните видяха широкия му гръб, който затуляше вратата. Мъжете се спогледаха уплашено и разтревожено и зашушукаха помежду си. Какво ли щеше да се случи на клетия, когато премине покрай Дяволската могила.

Марко излезе навън, огледа се и погледна към небето. Тази вечер луната сякаш беше по-бяла от обикновено. Светеше силно, както никога досега. Разтърка очите си и помисли: „Сигурно е от виното, привижда ми се нещо“. И тръгна по пътя към дома. Повървя около половин час и стигна до Дяволската могила. Спря се, погледа наоколо и си припомни приказките на селяните за страхотиите. Изчака малко време, нищо не се случи, усмихна се криво и продължи.

Луната му осветяваше пътя... Изведнъж смени цвета си – някак странно пожълтя, като очите на бухал. Изглеждаше зловещо жълта и грозна. Докато я гледаше с любопитство, Марко усети подръпване на единия кончов. Помисли, че е драка или някой храст, но

подръпването се повтори и потрети. Погледна надолу и се изненада, когато видя 8-9-годишно на краката, отгоре с вълнено елече, а под него бяла риза.

- Как си, байно? – попита го детето, усмихвайки се някак особено, подигравателно.

- Добре! Ти кое момче беше? – Марко продължаваше да чуди на появата му по нова време на къра.

- Аз не съм момче, байно! Аз съм най-големият ти страх!
– Марко го гледаше все още невярващо. Детето бе красиво, а очите му едни такива особено, странни, невиджани. Приличаха на огненочервени въгленчета, които говореха, не... не говореха, а виждаха и разбираха. „Дяволски очи“, помисли си Марко и изтръпна, но не се уплаши, а продължи да върви, като го попита:

- Изгуби ли се, малкия?

- Изгуби се ти, големия... Знаеш ли къде си? – детето го погледна с очи, готови сякаш да избълват пламъци.

На път за дома съм – натърти Марко, подразнен от въпроса му.

- Нещо си объркал пътя, сега си в отвъдния свят, Марко. Долната земя – както я наричате вие, хората, които където са духовете на мъртвите! Тук ти не си Марко, луната не е луна, звездите не са звезди, в друг свят се намираш, друже. Намираш се в свят, в който вие, живите, няма да сте живи...

Чутото накара Марко да се огледа повторно наоколо. Чак сега забеляза, че всичко наоколо е някак особено, странно. Луната беше с човешко лице, дърветата приличаха на тела на хора. Клоните им – на ръце, махащи за помощ. В корените им имаше притулени сенки на лица – тъмни, мрачни, върколашки, таласъмени. Носеха се викове и песни, крясъци, смразяващи кръвта. Беше попаднал в някакъв нереален, грозен свят, какъвто не съществува и в най-развинуваната човешка фантазия. Изведнъж ярка светлина заслепи очите му и той видя огромно неестествено бяло слънце. Бавно, като на филмова лента, детето пред него се превърна в ревящо бебе в люлка в полето под круша. Млада жена се грижеше за бебето и Марко позна майка си. После бебето порасна, стана дете, юноша, младеж, мъж, огромен и силен. В мъжа Малко позна себе си. Накрая се превърна в белобрад старец с нефелна ръка. Зловещото бухукане на сова изкара Марко от вцепенението, а детето попита с вече метален глас:

- Видя ли си миналото и бъдещето, Марко? А къде ти е наследникът?

- Наследник нямам! Наказан съм от Господ, какво да правя? – отговаряше Марко, сякаш беше ученик.

- Много неща, нещастнико! – каза детето, като се усмихваше зловещо.

- Внимавай, че ако те хвана... - и Марко се насочи към малчугана с намерение да го сплаши.

- Горд и силен. Ха, ха!

Детето изчезна в миг, сякаш потъна вдън земя, после се появи зад гърба му от нищото. Започна да расте, расте, расте, стана висок – колкото три човешки боя. Очите му заприличаха на разпалена пещ, гласът му – на мощен водопад. За първи път в живота си Марко се уплаши и посегна към ножа. Гигантът го изпревари с бързината на вятъра и докосна ръката му. Сякаш мълния го удари, ток премина през снагата му. Детето, което го гледаше с усмивка на превъзходство, каза:

- Мога да помогна да проимате дете!

- Ами ръката? – погледна го с надежда Марко.

- Ще почакаш. Първо трябва да изпълниш едно условие!

- Какво условие?

- Гледате го 30 дена, а на 40-я го вземам аз. После Ви го връщам, когато стане на 3 години.

- За какво ти е? – попита Марко. – Ти не си човек! Какво ще правиш с него?

- Трябва ми кристалната му душа. А с нея ще довърша и Горната Ви земя.

- Ако не искам? – възпротиви се Марко и кръвта му нахлу в лицето му.

- Радвай се, че си още жив. Ти си нищожество, което мога да смачкам като червей...

Кръвта на Марко кипна, все още чувстваше мъжката си сила. Погледна ръката си и разбра, че е загубил битката. Опротивя му светът, всичко му се струваше ненужно, безсмислено, беше безпомощен. Виновен, че не защити себе си, семейството и приятелите си, вярата си в Бога, вярата в любовта към децата си, ако ги проимаше... Марко не разбра как, унесени в приказки, бяха стигнали до края на селото. Видяха Станка, която станала рано, шеташе пъргаво из двора. И тя видя мъжа си, който говореше с някой. Вгледа се повторно и с инстинкта си на жена Станка предусети приближаваща опасност. Отиде откъм долния край на двора и подслуша разговора им:

- Приемаш ли условието? – чу изречението от непознат, нереален, сякаш нечовешки глас.

Жената изгуби ума и дума, когато се приближи и видя страшилището пред дома им. Подала главата си над керемидите на оградата, срещна погледа му. Уплашената Станка се помоли за помощ на Светата Майка. Благородството и вярата ѝ, които излъчваха очите ѝ, смути чудовището, защото излъчваха любов и вяра в Богородица.

Божествената ѝ любов изгаряше тялото му. Гигантът взе да се смаява: стана младеж, юноша, дете, бебе в сребристожълта сфера, издигна се нагоре и накрая се пръсна. Спука се без звук и... изчезна.

Минаха години... Бай Драго и приятелите му не забравяха за Марко и Станка. Вдъхваха им кураж и сили,

вдъхваха им вяра в Бога. Докато един ден се случи чудото – двамата проимаха детенци.

Жените казваха „Взело красотата на майка си“, мъжете „Ще стане юнак като баща си“. В елото беше празник и селяните се събраха да празнуват. Цял ден и цяла нощ се чуваше гайдата на Дончо. Пееха се песни, имаше свирни, играха се хора. Завистниците им ги поздравяваха с половин уста и криеха очите си. Поп Ставри разказа за Авраам и Сара, как придобили дете с помощта на Бога. Мъжете вдигаха наздрависи, а жените говореха за Станка: „Светица е тя, светица. Вярваше и в Бога, и в Неговата Майка“.

Минаха години. Марко остаря и побеля. Един ден дочу за някакво момче от село на име Димо. Голям юнак бил, разправяха за него, бил безстрашен и силен. Марко реши да види сина на бай Драго Стоян, който го замести в кръчмата. Да си припомни младините и се срещне с момчето, наследника на кръчмаря. Отиде и седна до него на една маса. Заприказваха се и без да се усетят, дойде време да си върви. С него тръгна и младият Димо. Стоян ги предупреди да не минават край могилата. Точно преди да се надигне Димо, Марко го спря. Разказа му за себе си и какво се беше случило с него. Димо се заслуша и го попита:

- Дядо Марко, разбрах за ръката ти. От битката с дявола ли е?

- Да. И оттогава е нефелна – погледна и се усмихна тъжно.

- Как да постъпя? – попито Димо.
- Повярвай в Бог и в съвета на мъдрите – каза Марко.
- В кое да повярвам? – попита момчето, неразбрало.
- В това! – хвана, отвори пръстите му на ръката и пусна в нея малко сребърна кръстче...

Добрин Андонов, гр. Нови пазар

Разказът е публикуван в книгата „Магия за синьо“

Златната нива

С монотонно бумтене на машините риболовният кораб „Трапезица“ навлезе във Варненския залив. С последния рейс завършваше „одисеята“ на малкия екипаж. Утринен бриз духаше откъм кила, а опънатият флаг весело пърпореше. Изгряващото слънце висеше над хоризонта, отразено в далечната морска повърхност. Найденов спеше, когато събуди звънът на мобилния му телефон. Прочете съобщението: „Баща ни се пенсионира, ела си на село. Наско“. „Време му е за заслужен отдых“, помисли си Богдан, иначе работата в кооперацията щеше да го довърши. Налагаше се да уважи стария, на него дължеше всичко. Вторият му баща, Виден, се погрижи за него, когато истинският го забрави в Дома за деца. Благодарение на него завърши ВМЕИ-то, имаше работа, която харесваше и купи апартамент във Варна.

Механик Богдан Найденов включи стария ВЕФ. Руското радио му напомняше за детството и живота на село. Звучеше песента на Лили Иванова – „наше лято, кратко като миг“. Спомни си живота на село при Виден и Аделина, къпането в язовира до премала, катеренето по дуварите за сладки череша, обелените колене, комбайните, жътвата, миризмата на пръст и нафта. После университета, дипломирането, обещанието му да се върне... Обещание, което главен механик Найденов така и не изпълни.

Богдан Найденов застана пред огледалото, а оттам го гледаше лицето на 40-годишен мъж с тъмни очи, руса коса и телосложение на атлет. Добронамерен, готов да помогне на всеки, който имаше нужда- Преди да врене в кокпита, гледа хидравликата на витлото си и си припомни Горчо Черния... Станеше ли авария, заместникът го топеше пред капитана. Беше сърдит на всички, на някого или за нещо. Богдан беше по-кадърният, а това дразнеше Горчо, който му завиждаше дори го мразеше. Капитанът беше свестен човек и тушираше конфликта помежду им. Веднъж хвана Горчо да саботира работата на хидравликата, свалиха го на първото пристанище и го предадоха на властите. Минаха шест месеца след ареста му и авариите на кораба спряха. Богдан посегна към чашата чай, когато чу гласа на капитан Николов:

- Добро утро, механик! Какво си се замислил?

- За ремнота, не ми излиза от главата! – отвърна Богдан – Белята не е в маслото, имаше и...

- Имаше вода с пясък в щуцерите – прекъсна го капитанът. – Горчо искаше да провали ремонта...

- Минаха шест месеца, а не мога да си простя – подхвана Богдан.

- Ти нямаш вина! – рече Николов. – Видях го да развива щуцерите. Я ми кажи, наесен продължаваме ли в екип?

- Продължаваме, капитане! – потвърди механикът, но отговорът му не беше много убедителен. „Найденов се

оказа истинско съкровище, помисли си капитанът. Инженер от класа, само да не го вземат на „Царевец“, занимавали и министъра, нахалниците.“

Днес те оставаха на рейд, докато им разрешат да акостират на пристанище Варна.

Посрещачите, синовете на Богдан – Кирил и Живко, го чакаха на пристанищния кей. С тях беше и Лидия – втората му жена, която му поднесе цветя и го целуна. Качиха се на стария форт и отпрашиха. Богдан нямаше настроение, но неочаквано се усмихна на себе си. Напук на клюките децата му израснаха добри и умни, любимци на Военноморското. Ето защо след шестмесечното пътуване днес беше ден за празнуване.

Апартаментът му светеше, масата отрупана, сякаш очакваха арабски шейх. Лидия – учителка по изобразително изкуство, се беше погрижила. Двамата живееха от година. Ако можеше да се каже живееха, защото Богдан непрекъснато пътуваше. Между тях нещата потръгнаха – Лидия харесваше Богдан, той нея също. Оказаха се сродни души с близки интереси и възгледи за живота. Излизаха няколко пъти на кафе, но в началото му пречеше споменът от раздялата с жена му Елена, майка на децата му, която го напусна отдавна. Но Богдан беше баща, който обожаваше децата си.

Купонът, организиран от Лидия, беше на ниво. Хапнаха, посмяха се на моряшките му лакърдии. Легна си, защото на другия ден трябваше да пътува. Старите щяха да го

чакат с нетърпение. Към обяд потегли с раздръзнения форд за село Златна нива. Беше горещ и задушен юнски ден. Добре, че вятърът просвирваше през прозореца на колата прелитащите строителни борси, халета и складове. Очароваха го ветрогенераторите в полето, чиито перки приличаха на криле на птици. Гледаше безкрайното житно море от злато. Без да мисли, натисна спирачките, спря, слезе от колата и навлезе в неожънатата нива. Танцуващите стръкове, дирижирани от вятъра, свеждаха класове към земята, сякаш се кланяха. Гледаше светлокафявите зърна, изпечени от дъха на горещото слънце. Дишаше с пълни гърди ароматния мирис на лавандула, къпеше очи в ширналия се простор. Гледката на узрели жита го радваше, пълнеше очите му. Слънцето се скри, а порасналите облаци покриха небето. На хоризонта притъмня, изви се вятър, закапаха тежки капки. Дъждът образуваше мехурчета по асфалта, барабанеше шумно по купето, а чистачките едва смогваха. В далечината прогърмяваше, светкавици раздираха потъмнялото небе. Плътна водна завеса се спускаше от мрачното небе. Караше бавно и се вираше в пътя, защото не се виждаше добре. Силният дъжд спря бързо, както и започна. Слънцето разпростря срамежливо лъчи през намръщените облаци, когато забеляза табелка с надпис „Златна нива“.

Посрещна го декоративният слънчоглед, надвесен над пейката пред дома им. По широките му листа бавно се стичаха дъждовни капки. Навсякъде беше мокро, а въздухът – чист и свеж. Миришеше на спокойствие и благодатна тишина. Погледна пристройката към къщата, където порасна и премина детството му.

Затвори очи да си припомни игрите и пакостите, извършени с Наско, когато чу гласа на Аделина.

- Боже Господи, добре дошъл, Боги, влизай! – целуна го и тръгна с него по стълбите.

Богдан се качи на етаж, застана пред вратата и почука, когато чу познатия баритон:

- Влизай, влизай – рече Виден – Видя ли каква стана тя?

- Каква, заслужи си почивката! Остави малко и за нас, младите – плахо се пошегува Богдан.

- Е, там е работата де! – рече Виден. – На кого да оставя земята – няма хора...

- Стига, тате! – подметна механикът. – Ще се намерят хора...

- Ти ми трябваш, Богдане! – вметна Виден. – Или забрави обещанието си?

- Не съм забравил! – отвърна Богдан и сведе поглед.

Нещо го жегна под лъжичката, изтръпна, дясаш го удари ток.

- Какво се умърлуши? – попита Виден. – Я слушай какво сънувах. Баща ми, Андон, застанал на високо и вика: „Пазете златната нива, ще я заноса. Идва голяма мътна вода, ще я залее!!!“. Уплаших се, скочих, а сърцето ми бие, ще се пръсне. Що за сън е това?

- Спомени от едно време, знам ли? – каза Богдан, който гледаше в една точка.

- Предупреждение е, да знаеш – каза Виден.

В стаята влезе майка му, хвана под ръка Боган и му рече:

- Наско те чака долу. Ела да ти покажа стаята, която приготвих за тебе.

- Благодаря, майко! Благодаря за всичко! – рече Богдан и я прегърна.

- Няма защо, Боги – рече старата и го помилва по главата както някога.

Аделина го обичаше като майка, грижеше се за него като за свое. Беше чувала от старите хора: дете не се дели, макар и чуждо да е. Аделина не беше от хората, които могат да загърбят бедите. Даде всичко от себе си да го отгледа, отдаде времето и младините си за Богдан, момчето от интерната за лишени от родителска грижа деца.

- Оооо, морски! Добре дошъл! – каза Наско, брат му, и го прегърна. Двамата мъжаги се измериха с очи, гледаха се с уважение, а Аделина криеше навлажнените си очи...

- Море, вода, хора... Наско! – отвърна Боган. – Ловим риба... пазарът ни притиска, знаеш как е.

- При вас риба има, при нас само вода – отвърна брат му и посочи с ръка следите по улицата от поройния дъжд.

Богдан разбра нанякъде бие с ръкомаханията си и попита:

- Язовирът не е ли зарибен?

- Ти с Черния можеш ли се разбра? – и лицето му помрачня. – Метнал едни мрежи, събира жабуняка. Плащаш си като поп, я хванеш нещо, я не...

Богдан изтръпна. Възможно ли е Черния да е Горчо – мръсникът, помощникът му от кораба? Не смееше да попита, не искаше да си разваля настроението. Успокои се с мисълта, че не викат само на едно магаре Марко. Отнякъде избръмча нивата 4x4 на кмета Петър, който скочи от нея, влезе в двора и заговори:

- Язовирът прелива, ще залее селото! Трябва нещо да направим. Оня Черния, концесионерът, се покри. Звънях на 112. Казаха, че ще пристигнат след час.

Тримата реагираха като ужилени. Богдан се разпореди като на кораба, когато имаше инцидент или авария. И „моряците от екипажа“ задружно се впускаха да отстранят опасността. Наско взе инструменти, хвърли ги в багажника и подкараха към язовира. По правата отсечка на пътя видяха кола насреща между дърветата от защитния пояс.

- Това е Черния. Бяга, знае, че ще му скъсат задника... - каза язвително кметът.

Богдан погледна към колата и позна – Горчо Черния. „Подлецът си остава подлец“, помисли си той. Дватама с Наско стигнаха дигата и намериха главния изпускател.

Водата беше стигнала критичната си точка. Още миг и милиони кубици тъмносива маса стремглаво щеше да се понесе към долината. За зла беда липсваше въртопът, с който да отварят клапата. Братята действаха като пожарникари. Напаснаха сечението на подбития винг, използваха гедоре, завъртяха го и водата изригна от изпускателя.

Вечерта в трапезарията на Виден имаше гости. Масата отрупана, а Аделина шеташе пъргаво. Гоститебяха в настроение, и най-вече Виден. Доволен от това, което свършиха, не криеше радостта си, гордееше се с момчетата, а Богдан беше героят на деня. „Не отидоха напразно грижите за момчето“, помисли си баща му и вдигаше наздравица, когато механикът влезе.

- А, ето го нашия герой – каза кметът Петър. – Браво, момчета! Чудо извършихте вие двамата. Дадохме интервю на един инженер, който Ви похвали. Каза, че сте се справили блестящо. Изумен бил от решението ви да отговорите изпускателят без върток.

- Сядай, сядай, Боги – рече Аделина. – Хапвай от баницата, докато още е топла.

Пийнаха и развързаха езиците.

- Пийни от липата, Богдане – каза баща му. – Виното е ароматно, чисто натурално.

Разговаряха за какво ли не, за затворената лечебница, за учениците в училището. Кметът спомена за кооперацията и Виден се хвана за думите му.

- Ами кооперацията? – попита Виден. - Моята свърши вече, кой ще се грижи за земята?

- Хора нямате ли? – попита механикът.

- Само пенсионери и неграмотни роми – рече Виден. – На тебе разчитаме, Богдане, на тебе!

- Стига с тая земя – рече Аделина. – На масата сте!

- То, земя не остана, ти... - обади се Наско. – Най-добре са „канадците“ ...

- Коя земя на остана? – попита Богдан. – Какви канадци?

- Златната нива, цялата отиде, та се не видя – уточни Наско.

- За „Канадската“ нива ли говориш? – попита кметът. – Половината, не цялата, уточнявай!

- За нея! – обади се пак Аделина. – Най-хубавото място от нивата, дето пръстта ѝ се рони като булгур...

- Но как? – изненада се Богдан. – Не беше ли наша?

- Беше на чичо ми – каза Виден. – Не можахме да докажем собствеността пред поземлената комисия и... Продадох я, взеха парите и... здравей, Канада! – обясни кметът Петър.

Гостите се веселиха, говориха, спориха, после си отидоха. Около масата бяха останали Богдан и Виден. Баща му упорстваше:

- Слушай, Божи, зарежи морето, върни се при земята... На тебе разчитаме...

- Обещавам да помисля! – каза Богдан. Имаше работа, а и си спомни за дадената дума пред Николов...

- Какво ще мислиш? Или забрави обещанието като завърши? На младите може ли да се разчита? – рече Виден и захърка.

Богдан си легна, но не можеше да заспи. Спомни синовите дрешки за първия учебен ден. Несигурната ръка, която Аделина държеше, учейки го да пише буквичките. Обичта, с която го даряваха, любов, която не делиха между него и Наско. Раните му, които промиваше Аделина, филиите с лютеница, които му мажеше. А какво направи Богдан – главният механик? Отдели се от близките си като гемия без мотор, отнесена от теченията в морето. Трябваше да впие корени в земята, при родовата памет на предците си. Щеше да стане предател и да погази обещанието си. „Какъв парадокс, помисли си той. Земята е хранила Виден и мен, храни децата ми и ще храни и внуците ми, ако ги има. А аз съм се напъхал в коритото да ме люлеят вълните, да ме бият мълниите и духа вятърът. Полезен ли съм за близките си, за земята, за хората...“

На другия ден, когато го изпращаха, Виден му каза:

- Виж, Боги! Снощи не бяха прав! – и го прегърна на изпроводяк. – Винаги ще има място за тебе, когато и да дойдеш.

Аделина прошепна:

- И в сърцата ни има място за теб! – и му подаде бурканче с дюлево сладко и любимите му катми, направени на стария сач.

На връщане Богдан минаваше край нивата на Андон. Спря и слезе от колата. Видя в полето щъркели да крачат важно, като земемери. Представи си хедерите на комбайните, подстригали нивата като косата на новобранец. Сякаш с очите си видя гумите им, нашарили асфалта с фигурки от пръст и слама. Подобно на разкривени букви, написани от несигурната ръка на първолак. Въздухът трепеше от маранята, а ветрогенераторите, плувайки в небето, приличаха на въпросителни. Стоеше пред нивата, от чието живо правеха благословения хляб за стомаха и душата човешка. Звукът на мощен клаксон от училищен автобус го изведе от унеса... Погледна и помаха с ръка на децата вътре. Качи се в колата и потегли.

Добрин Андонов, гр. Нови пазар

Разказът е публикуван в книгата „Магия за синьо”

ИСТОРИЧЕСКА ПРОЗА

Пророчица

I. В любов и на война

Всеки ден се молех да се махна оттук. Всеки божи ден коленичех на малката тераса, обърнала лице към лъчите на изгряващото слънце, и се молех. Молех се на моите Велики богове, без да усещам хапливия студ на камъка под коленете си. Болката от връзващата се повърхност в кожата ми бе парлива, караше колената ми да изтръпват, но това повдигаше духа ми. Знаех, че ще ми проговорят пак. Кабирите¹ трябваше да ми проговорят. И то скоро! Обязаностите на избрана ми тежаха. О, как ми тежаха тези задължения към чуждите богове! Копнеех да се измъкна от крепостта.

Същевременно и новините от север не бяха добри. Врагът настъпваше. Страхувах се за себе си, страхувах се за всички, които оставих зад себе си, за да дойда да се обучавам за жрица в кастел Абритус.

- Къде е избраната? – попитаха пристигналите в дома ни легионери, и майка ми, тракийката, ме бутна пред себе си, без ни най-малък опит да ме скрие от решителните им погледи.

¹ Кабири (стгр. Κάβειροι) или Велики богове са божества с неуточнен брой, почитани с мистични култове в античността на островите Самотраки, Лемнос и Имброс, както и в тракийски царски резиденции като Севтополис и др. На Самотраки се наричат още „Велики богове“.

- Дългът ти пред императора е по-силен от семейното огнище, Зия! – ми прошепна тя на раздяла, но това ни най-малко не намали клокочещия в гърдите ми гняв.

Не исках да служа на ничия воля! Но не исках и дара, с чиято прокоба боговете ме бяха „благословили“ като дете. От малка сънувах сънища, в които говорех със самия Херос. Предсказвах бедствия, смърт и изцеления. Бях едва на петнадесет, когато ме отведоха от дома. Слухът за пророческата ми дарба се бе плъзнал надлъж и нашир из селищата в околността. Мнозина идваха да търсят съвет и лек за нуждите си, но никой никога така и не успя да стигне до мен в крепостта. Стражите отпращаха всички. Сега бях на осемнадесет. И продължавах да бъда робиня на собствените си видения, затворена между стените на кастела.

Очите ми напрегнато се взираха в далечината, където в меките, синкави сенки на падащата над Динейя нощ едва-едва се открояваха очертанятията на хълмовете - като че ли всеки миг оттам щеше да пламне лъкатушеща редица от нашественически факли и да изригне злоещото дихание на врага.

Готите. Варварското, дивашко зло, за което разузнавачите ни донасяха непрестанно сведения, настъпваше към земите ни начело с кръвожадния им предводител Книва. И нямаше спиране. Страхувах се. И как няма, като славата на зверствата им се носеше стадиуми² пред тях. Говореше се, че всичко, което е

² Stadium – римска мерна единица за дължина при измервания на разстояния, равняваща се на ~185 м., още и при спортни състезания

имало неблагоприятието да се изпречи на пътя на готския крал, бива пометено и унищожено безследно. Воинът като че бе решил да превземе дори самия Рим и нищо не бе в състояние да го спре. Надявах се, обаче, да се намери нещо, което да го спре. Защото настъпването им към нашата територия бе може би най-злочестото за мен стечение на обстоятелствата. Вчера, най-накрая, бяха уредили да бъда прехвърлена от Абритус в Марсианопол към личния кръг от служители на император Деций Траян. Тази вечер ношувахме в крепостта Динея, а след два дни щях да тръгна с наставничката си и неколцина стражи за конвой към имперския град. Планирах да избягам по време на прехода ни към палата. Но това настъпление на врага...Това настъпление слагаше пръчка в колелото на всичките ми планове.

Така, унесена в мисли, не обърнах внимание на това, че влагата в нощния въздух пълпеше нагоре по крепостните стени и вече проникваше в плата на памучната ми туника. Трябваше да се дръпна навътре, не можех да рискувам да се простудя и да опропастя бягството си. Потръпнах и се увих по-плътно във вълнената плащеница, с която се бях наметнала. Въздухът в малкият куполен храм не бе по-топъл от този навън, но бе пропит от пушека на уханните смоли, които горяха в жертвениците, както и от факлите по стената.

Наставничката ми влезе в помещението с плетен панер в ръце и звукът от скърцащи панти и съвсем ме извади от обзелата ме моментна омая. Обърнах глава към нея.

Време беше да извършим вечерната молитва към Марс. Последвах я пред варовиковия олтар и коленичих пред плувинар-а, мраморния пиедестал. Върху него се извисяваше бронзова статуя на римския бог, с високо чело, свити тънки устни, полугол, но с копие в ръка и поглед, вперен в празното пространство над нас. Не го харесвах този тъмен бог. Рядко ми говореше, а когато и да го правеше, посланията му винаги бяха толкова объркващи, че ме хокаха, че не разбрим божествената воля. Можех ли да се виня, след като не бе от моя собствен пантеон?

Наставничката ми остави панера пред двете ни и вдигна капака. Вътре шавна завързан червеникаво-кафеникав петел. Тя извади пернатото и го положи на олтара, а то не помръдна, притихнало от ужас. Жената се пресегна към канията с ножа, затъкната в колана ѝ. Устните ѝ заредиха молитва, докато с едно движение острието непоколебимо и безпощадно преряза птичата шия, като отстрани главата изцяло:

- O Mars Ultor, dux invictus, praesidium nostrum et ultor iustitiae, accipe hunc gallum rubrum sacrificii, in signum fidei et honoris, virtutisque spiritus nostri!³

Главата на пернатото тупна до коленете ми, окървавена и топла, още димяща от горещата кръв, с килнат гребен и затворени клепачи. Обезглавеното тяло се замята по каменните плочи в страховит, див, предсмъртен танц,

³ О, Марс Безпощадний, непобедими предводителю, закрилнико наш и въздателю на справедливост, приеми този жертвен червен петел в знак на вяра и почит и силата на нашия дух!

все едно упорито не желаше да се раздели с последните капки пурпурен живот, които сега летяха из въздуха и пръскаха пода и дрехите ни с пурпурна злокобност. Наблюдавах го, потънала в мрачно съзерцание. Така исках да танцуват и всички мои стражи, когато им се търкулнеха главите по черния път към Марсианопол. Наставничката ми завърши молитвата.

- Praebe robur manibus nostris, fidem cordibus nostris, terrorem hostibus nostris. Sit gladius fulmen tuum, sit scutum umbra tua, sit victoria voluntas tua!⁴

Останахме така, на колене, потопени в мълчание в продължение на няколко минути, а аз вдигнах поглед нагоре към студеното, сурово лице на бронзовия бог пред нас, не че очаквах да направи нещо или да реагира по някакъв начин на отправения апел. Може би бе доловил нечистите ми мисли.

Вятърът изсвистя в процепите на коридора и разлюля пламъците на двата горящи факела от двете страни на полуотворената врата. Към нас се засилиха тежки стъпки, долових ехото им да избледнява по витите арки. След миг фигурата на добре сложен и висок мъж с кестеняви, чупливи коси и прав нос, над които сърдито гледаха чифт подозрителни кафяви очи, изпълни рамката на врата на молитвено помещение. Над тогата си носеше типичната за префект пурпурна наметка с бронзова фибула във формата на орел, на

⁴ Дарувай на ръцете ни сила, на сърцата ни – вяра, за да вселяваме ужас в нашите врагове. Нека мечът бъде твоята мълния, нека щитът бъде твоята сянка, нека победата бъде твоята воля!

кръста му се полюшваше към меч. И двете мигновено сведохме глави в почит. Като видя, че не съм сама, той изпухтя, раздразнен.

- Остави ни, Домна! - ръката му с кожен маншет, украсен с печата на легиона, проряза въздуха и посочи на наставницата ми да си тръгва. Сивкавият белег на бузата му сякаш изпъкна още повече.

Наставничката ми скочи на крака и мигновено напусна помещението. Префектът рязко затвори вратата след нея и впи изпитателен поглед в мен. След секунди очите му се плъзнаха зад рамото ми към оплисканата в кръв земя и безжизнения труп на птицата, проснат пред статуята на Марс. Несъзнателно проследих погледа му, все още не разбираща какво би искал човек като него насаме от жена като мен.

- Какво Ви води в светилището, многоуважаеми префекте?

Префект Луций Валерий, командир на четвърта долномизийска кохорта, подмина въпроса и сви устни, докато претегляше нещо в ума си. Очите му леко се присвиха.

- От колко време си в кастел Абритус, *alumna templi*⁵?

- Три години, многоуважаеми префекте.

- И наставничката ти, Домна Юлия е много способна *antistita*⁶, нали?

⁵ Възпитаничка на храма, лат.

- Така е, почитаеми.

- Докажи го.

Дъхът ми секна в гърдите, докато се взирах в тези твърди, кафяви очи.

- Извинете? – попитах, за да спечеля време. Какво искаше този човек? Примигах.

- Обучавала си се в Абритус за жрица. – натърти Луций. – За тези три години трябва да си усвоила уменията да служиш на пантеона. Макар, че да си призная, аз не се впечатлявам особено от самозванци. Време е да ми покажеш какво си научила. И да ми докажеш тази твоя така предполагаема „дарба“. Това „зрение“.

Хлъцнах. Как се доказваше такова нещо, без да ти коства главата? Предпазливо запитах.

- Какво се очаква от мен, за да докажа способностите си пред многоуважаемия префект?

Луций посочи с глава обезглавения труп на петела зад мен.

- Вечерната молитва. Проговори ли ти богът?

Секунда мълчание. Полека поклатих глава в отрицание, несигурна какво щеше да ми донесе това. Префектът присви още повече очи.

⁶ Наставничка, лат.

- Знаех си. Толкова си струва жертвата. Но Марс не би се задоволил с едно обикновено пернато. Марс е бог, той има нужда от нещо много по-ценно и съвършено.

Преглътнах. Пресметливият поглед в очите му не ми хареса. Внезапно префектът ме грабна за ръката и ме повлече към статуята на бронзовия бог. Не можах да сподавя уплашеното възклицание, което се изтръгна от гърдите ми.

Секунда по-късно в другата му ръка блесна острието на късия му меч и той решително издърпа ръката ми над олтара в краката на бронзовото божество над нас.

- Какво правите, префекте! – изкрещях от ужас и се задърпах назад, обезумяла.

Полудял ли беше този човек? Щеше ли да ме принесе в жертва на чуждата вяра? Краката ми се подкосиха от страх, натежаха, все едно пълни с олово. Отмахал изведнъж. Но как да се бориш с мъж, който бе два пъти повече на бой и тегло от самата мен? Напразно се опитвах да се изкопча. Почувствах остра, пареща болка по вътрешната страна на ръката ми и извиках високо; там, където ме бе проболо острието, шурна алена кръв и закапа по пръстите на бронзовата статуя.

Префектът ме пусна и гласът на мъжа се извиси към тавана.

- O Mars, magne et invicte, intrepide hastatus, sitim tuam sacro munere exsatis a fideli servo tuo, Lucio! Te hic et nunc invoco!⁷

Отстъпих назад, потресена, и стиснах с длан порязаното, като се опитвах да затворя максимално дълбокия разрез и да не запищя. Кръвта неумолимо продължи да избива между пръстите ми и да капе по дрехите, по сандалите ми и по каменните плочи.

- Какво сторихте?! – закрещях, вълн от себе си от гняв и болка. Дъхът изсвистя през зъбите ми от ярост. – На Марс не се принася човешка жертва!

- В любов и на война няма правила, alumna templi! – кисело се усмихна префектът и просъска. – Всичко, в името на император Деций! – и викна обратно към бога на всеослушание. - Appare nobis, o deus immortalis belli! Da nobis signum!⁸

- Марс ще Ви накаже за лудостта... – едва успяха да изрекат устните ми, защото изведнъж ми се зави свят.

Почувствах как краката ми ме предават и аз се строполих на колене пред римския пълководец.

⁷ О, Марс, велики и непобедими, неустрашими копиедържецо, утоли жаждата си с този свещен дар от твоя верен слуга, Луции! Призовавам те тук и сега!

⁸ Яви ни се, о, безсмъртни боже на войната! Дай ни знамение!

II. Видението

Опустошителна, гъста и лепкава тъмнина обгърна сетивата ми и ме всмука в себе си. Пред очите ми настана абсолютна слепота. Преди да загубя свят от ледения захват на страха, който изведнъж полази в душата ми, усетих, че всичко около мен се завърта в лудешка вихрушка. Усетих се безтегловна, а след това изведнъж стремглаво се понесох надолу. Въздухът изсвистя край ушите ми. Пропадах. Да загубя съзнание може би щеше да бъде по-добре за мен. Но наистина не бяха подготвена за това, което предстоеше.

Изведнъж увиснах в нищото, разтърсена от внезапна сила, която ме блъсна така мощно, че ме накара да издишам и малкото останал в гърдите ми въздух. Пред очите ми изригна рояк тъмночервени искри. Разлюлях се на нишката на мисълта ми, която изведнъж се бе оказала твърде къса, за да ме спусне до предела на бездната, която ме поглъщаше.

От тъмнината пред мен изплуваха светлите очертания на лице, което не бях срещала в нито едно видение преди. Чертите пред очите ми се избистриха, издължиха се, приеха облика на зрял мъж с дълги, отметнати назад чупливи бели коси. Празните очи на гладкото лице се втрениха в душата ми, смутиха ме отвъд съществуването ми. Чифт твърди устни, обрамчени с гъста брада, се разтвориха, без да изрекат и дума, но звукът им прогърмя в главата ми и от силата им в ушите ми избухна режеща болка. Лицето ми се сгърчи в агония. Отворих уста в ням крясък, без да мога да издам и звук.

- Знам какво търсиш, Зия! – избоботи в мислите ми непознатият. – Но то е безполезно!

- Чий бог си ти? – изстенах наум, изплашена до смърт. Усещах, без да ми казва някой, че горещите вадички, които усещах да се стичат от двете страни на лицето ми от ушите, бе собствената ми кръв. Щях ли да преживея това видение, този кошмар?

- Името не струва нищо, докато не се докаже, бъдеща жрицо! – присмя се гласът отново и болката ме накара да се сгърча под присмехулния тътен в главата си. – А това ще стане съвсем скоро! Ти търсиш видения за слава, за лаврови венци и пурпурни тоги пикти! Нека ти покажа какво значи да бъдеш победител!

Пред изтерзаните ми очи лумна бял пламък и лицето пред мен изтля до нажежено бяло. Когато светлината около мен избледня и светът доби очертания, аз се намерих на място, което много добре познавах - на южната стена на кастела в западната ѝ част, където недалеч от нея зееше дълбок ров. Небето над мен бе схлупено ниско, затлачено с гъсти, черни облаци. Вятърът, наситен със задушливия мирис на дим и противни пепелни снежинки, ме брулеше с изключителна жестокост и разгаряше пожарищата, в които се бяха превърнали кулите по протежението на стената, но които падащият върху ми дъжд не можеше да угаси. Докъдето ми стигаше погледа, виждах едно и също: тела, тела, тела на мъже, млади и стари, облени в кръв, посечени или обезглавени, пронизани със стрели или от мечове, простряни едно връз друго или нападали

в тревите, билата и край езерото, но до един бездиханни, истински трупове. И си приличаха до едно, облечени в червени, изкаляни римлянски туники и раздрани ризници.

Виждах погрома пред очите си и знаех какво виждам. Накъдето и да погледнех, виждах смърт. Толкова много смърт. Гибел бе застигнала цял един римски легион, докато врагът бе дал минимални жертви. Измежду смъртните маски на толкова легионери за мой ужас разпознах и лицето на най-важния човек в цялата римска империя, самият император Деций Траян, паднал заедно със сина си Херений Етруск. Що за касапница се бе случила тук, под южната част на западната стена?

Преди да успея да задам въпрос към божеството, което ме водеше през опустошителното видение, въздухът около мен се завихри отново, ревят в ушите ми стана оглушителен.

Светът около мен се стопи в тъмнина, и аз отново усетих, че пропадам. В ушите ми отекна ехо от думи.

- Няма бог, който да може да спре устрема на Книва, предай това на господаря си! От теб зависи всичко! Тъй рече Дарзалас!

И усетих как рухвам върху нещо студено и твърдо. Светът около мен изплува от тъмната, върна се в рамките си, размазаните очертания добиха ясен контур. Осъзнах, че лежа простряна върху каменния под, където ме бе застигнало видението. Усетих нечии ръце да ме

обръщат по гръб без никаква жалост, по страните ми се засипаха къси, твърди плесници.

- Върни се, alumna templi! Какво видя? – префектът ме разтърси грубо и лицето му, надвесено над моето, се изкриви от нетърпение и решителност.

Вдигнах ръце да го отблъсна от себе си, но вялото ми движение не постигна нищо, окървавените ми ръце изцапаха ръкавите на бялата му туника.

- Какво видя? Кажете ми! Деций е на път към нас със сина си, ще ни поведе ли Марс към победа? – продължи да настоява той.

Очите ми се впиха в неговите. Разтворих уста да кажа нещо, но от нея не излезе и звук. Знаех кого бях срещнала в тъмните дебри на съзнанието си/. Тракийският бог на смъртта Дарзалас сам ми бе проговорил. И ми бе показал истинско опустошение. Заслужаваше ли префектът да му съобща за неминуемата смърт, която ми бе разкрита? За да предупреди императора, самопровъзгласилия се Бог? Искях ли да спася сърцето на римската империя? Разкъсвах се от чувството на сила, което изведнъж ме обзе. Почувствах се могъща. От няколко мои думи зависеше съдбата на божествения император, на сина му, на цяла една държавност. Прочистих гърлото си.

- Жертвата, която принесохте, си струваше всяка капка, префекте.

Очите му омекнаха, бръчките около ъгълчетата им се поизгладиха. – Марс ни води към слава? Сигурна ли си?

Вирнах брадичка и кимнах. – Марс ми показва победа. Радвайте се, префекте!

Той се изправи и ми хвърли победоносен поглед.

- Очаква те бляскаво бъдеще, *alumna templi!* – и бързо напусна помещението.

Претърколих се настрана и стиснах разрязаната си ръка. На устните ми разцъфна коварна усмивка. Всеки един римлянин щеше да плати за своята надменност с кръвта си. А аз щях да бъда далеч от тук по това време. Не губех нищо.

III. Каквото е речено, ще бъде

Не знаех дали кратката бележка, която пратих по гълъба късно вечерта, без да ме види някой, щеше да стигне целта си. Повече от 70,000 готи лагеруваха недалеч от Диней на север.

Птицата с прикрепеното, навито на руло, късче хартия към крачето, литна в тъмния простор в посока север и се изгуби в гъстия небосклон. Едно кратко съобщение, изписано на език, който можеше и да не бъде разчетен. Но трябваше да опитам.

„До Книва. Пиша това от Диней. Кралю, щурмувайте южната стена на Абритус. Предопределена победа. Боговете знаят всичко. – всевиждащата Зия.“

Рискувах всичко с това начинание. Ако бележката попаднеше в неправилните ръце, щях да бъда свърша като онези, които видях натръшкани в мочурищата.

С пърхашо в гърдите сърце, си легнах, потънала в мисли за всичко, което ми се беше разкрило.

Диней не беше готова за внезапната атака. Слънцето още не бе пробило сивкавото небе, когато врагът изригна от полята и височините, които заобикаляха Диней. В крепостта настана хаос. Събудиха ме виковете на войниците, тропотът на множество крака по коридори и улици.

- Всички по амбразуриите⁹! – разпознавам рева на префекта Луций.

Изскочих, разрошена, по туника на прозореца на храма, пред очите ми се разкри страхотия, която не съм и сънувала; полето пред крепостта бе почерняло от глави. Коремът ми се сви в болезнен спазъм. Щяхме ли да се измъкнем невредими от тази обсада? Чий погром ми беше показал Дарзалас – този на Абритус или на Диней? Изтръпнах.

По амбразуриите на междинните кули се трупаха легионери, лъконосци един след друг заопъваха тетива и запускаха стрели към приближаващото зло отдолу. Ревът на врага обаче бе непотушим, настъпваше без

⁹ Амбразура – отворстие в стенно укрепление за стрелба с лъкове, копия и евентуално за катапулти.

капка страх под шитовете, които го пазеха от сипещите се върху тях стрели. Потърсих с поглед фигурата на предводителя им, но гъмжилото отдолу пред крепостта бе толкова плътно, че не успях да разбера кой точно бе Книва. В това време тъпи удари по дърво преместиха погледа ми настрани, придружени с диво крещене и от височината на кулата, където се намирах, успях да видя как една от страничните потерни¹⁰ се отвори. Вратата бе поддала, насечена на трески под неумолимата атака на вражеските брадви. Като отприщена река, готите се юрнаха през пролуката и нахлуха в крепостта на талази. Гарнизонът бе безсилен да ги спре. Сечта на тела започна под звънящи остриета, а аз се дръпнах назад, изтръпнала от ужас.

Какво бях сторила? Предала бях „свои“ с бележката, която бях изпратила. Защо Книва бе решил да удари първо тук? Може би заради стратегическото значение на тази крепост, която служеше като разпределителна и провизионна станция между Марсианопол и Абритус? Защо ли се учудвах... Не би било непривично за настъпващата готска армия да обезоръжи всички помощни центрове по пътя си към целта, да отреже „ръцете“ на римското началство в областта.

Ах, аз, глупачката! Сега гибелта ми бе неминуема! Втурнах се към вратата и я залостих с резето, като напълно си давах сметка, че действията ми са безполезни. Една нищо и никаква врата не можеше да

¹⁰ Потерна – тясна, дървена врата в страницата на крепостна стена, предназначена за внезапно излизане на защитници на твърдината.

спре настъпващия готски устрем. Днес бе Диней... утре – околните селища...

Свих се зад статуята на Марс и затворих очи. Представих си майка ми, бягаща през нивите, с малкото ми братче на ръце. Ако не бях изпратила бележката...може би...може би всички щяхме да доживеем до утре...А сега...

Зад мен се дочу ужасен трясък. Не можах да се удържа и скочих от мястото си, обръщайки глава назад. Дъските на вратата се строшиха под напора на нахлуващите войни и поломената врата зейна като назъбена, ранена паст. В помещението нахлуха група задъхани и разярени готи, облечени в кожени туники и сплъстени, сплетени коси и нашарени с кал лица.

Водеше ги гологлав, висок и снажен мъж със сплетена, рижава брада. Неспокойните му светли очи обходиха малкия храм, видяха статуята на Марс и се спряха върху мен. Бързо се спогледа с останалите и кимна. Затреперих като лист, неспособна да се удържа. Свлякох се на колене с няма молба в очите.

Мъжът тръгна рязко към мен. Стиснах очи и вдигнах ръце пред лицето си да се предпазя от идещата гибел. Мъжът обаче бръкна в пазвата на туниката си и измъкна нещо от там.

Тикна го в лицето ми и изръмжа на своя си език нещо неопределено. Докато се борех със страха си от присъствието на нашествениците, все пак успях да фиксирам това, което мъжът стискаше между пръстите

си. Разпознах късчето хартия, онази бележка, която собственоръчно бях писала до готския предводител. Очите ми срещнаха неговите.

- Ти ли писа това? Ти - Зия? – изрече на развален латински той.

Не помръднах. Кимнах едва-едва, като не откъсвах поглед от това сурово, изпито лице.

За моя изненада, мъжът се сниши и прилекна срещу мен. Ръката му отново се протегна, но вместо да ме хване за косата, почувствах мръсните му пръсти му да докосват страната ми.

- Пророчица? – запита.

Отново кимнах, сваляйки гарда си. Пръстите му уловиха рамото ми и бавно ме изправиха на крака. Олюлях се пред високия войн.

- Говориш с богове. – продължи той и забучи пръст в гърдите си. Следващите му думи прозвучаха в ушите ми така, все едно изричаше заклинание. – Аз – Книва. А ти, Зия, идваш с нас.

Елиса Хес

Хан Тервел - Мълчаливият

Хан Тервел седеше на леглото си. Погледът му блуждаеше през прозореца, зад който бавно се спускаше мракът. Искеше да остане сам с мислите си и затова се беше затворил в покоите си. Запали сам свещите, защото не искаше никой да нарушава тишината. Изморяваше го постоянното бърборене на хората край него. Понякога се чудеше, как може те да говорят толкова безсмислици? И докато другите бръщолевеха, той мълчеше. А лицето му винаги беше така безизразно, че се чудеха, дали ги слуша. Но той слушаше. Попиваше и преценяваше всяка една дума. И винаги знаеше къде какво става в държавата му. Отгатваше настроенията на човека срещу себе си, преди дори той да се е обадил.

Тервел беше така мълчалив от дете. Детството му беше твърде самотно, защото не бяха много игрите, в които синът на хана можеше да участва. Още по-малко бяха децата, които биха си позволили свободно да говорят с него. Единственият човек, с когото дълго разговаряше, беше майка му, която обожаваше. Понякога се сгушваше в обятията ѝ и дълго плачеше. Властта му тежеше, преди още да я е поел, а какво ли щеше да бъде след това?

Той мълчеше и в повечето време, когато беше с баща си. Поглъщаше с поглед всяко негово движение. Аспарух беше толкова силен, толкова твърд и непреклонен в държавните дела. И синът му мечтаеше да прилича на

него. А истината беше, че на външен вид той беше негово малко копие.

Тервел беше бъдещият хан и Аспарух го водеше със себе си на съборите, за да се учи да управлява държавата. Понякога, когато се решаваше важен въпрос за страната, бащата се обръщаше към сина си и го питаше:

- Ти как смяташ?

И това беше краткият миг, в който чуваха гласа му. Той набързо изказваше идеята си и отново млъкваше.

Мълчеше и, когато едва 14- годишен последва хан Аспарух в битките.

- Ти си вече мъж! - беше казал ханът. - А мястото на мъжете е във войската.

Бъдещият хан обичаше да язди до баща си. В такива моменти войниците сезираха в тях и си мислеха, че когато Тервел заякне още малко, ще бъде почти невъзможно да се различи единият от другия. А и двамата бяха толкова красиви, възседнали конете си, сякаш не бяха хора, а богове.

Когато тръгваха на поход, синът на хана прекарваше по-голямата част от времето сред другите войници. Аспарух го викаше, само когато има да се решава нещо важно. Иначе той спеше, като останалите, на коравата земя, грееше измръзналите си ръце на огъня и мълчеше. Другарите му също мереха думите си пред него. Някои от тях шепнешком се питаха, дали изобщо може да говори?

Тервел мълчеше и в най-тежкия миг в живота си, когато баща му падна в битката с хазарите. Коленичи над него и стисна силно дрехата му. Искаше му се да заплаче, но не можеше да си го позволи. Аспарух беше мъртъв и той вече беше ханът на българите. А ханът нямаше право да бъде слаб пред войниците си.

Изправи се бавно и огледа бойното поле. Хазарите ги нямаше. Битката беше приключила. Навред, докъдето поглед стига, се виждаха мъртви тела на свои и чужди. Погледна към групата български конници, които препускаха към него, узнали вестта за смъртта на хана. Тервел се приближи към коня на Аспарух и го възседна. Изчака конниците да стигнат до него. После огледа цялата славяно-българска войска и побледнелите, както от изморителната битка, така и от смъртта на вожда им, лица на мъжете. И в настъпилата тишина за пръв път проеча плътният силен глас на хан Тервел:

- Днес Тангра взе при себе си ювиги хан Аспарух. И по силата на закона и волята на нашия Бог, днес хан на българите и славяни съм аз - хан Тервел! Погрижете се за тялото му и после се качвайте на конете!

- Ювиги! - обади се някой. - Няма ли да пренощуваме някъде тук? Войската е изморена.

- Не - отново се обади ханът. - Връщаме се в Плиска! Тялото на ювиги хан Аспарух трябва да бъде пренесено там невредимо. Казах!

Хан Тервел зае престола ненавършил 21 години. Но никой не се усъмни в способностите му. Та нали и

Аспарух беше долу-горе на неговата възраст, когато поведе народа си от степите? А новият владетел не разочарова никого с делата си. Беше също толкова твърд, непоклатим и решителен, колкото баща си. Служеше си еднакво добре и с меча, и с дипломацията. Само дето все мълчеше.

Мълчеше и, когато сваленият от престола император Юстиниян Втори го потърси за помощ. Мълчеше, а по лицето му нито едно мускулче не трепваше. "Слуша ли ме изобщо?" - мислеше си бившият император и не скъпеше ласкателствата и обещанията. Но Тервел чуваше всяка една дума и презираше човека, който се унижаваше така и беше готов дори да падне на колене пред чуждия владетел. Искаше му се да скочи и да залепи плесница на това лицемерно същество, което беше управлявало цяла империя. Но знаеше, че ако сега му помогне, в бъдеще можеше да извлече полза за България. Затова се изправи рязко и заговори:

- Добре! Стига толкова! Ще ти пратя помощ. Надявам се, че 5 000- на войска ще ти стигне.

Българският хан не се учуди, че дори само присъствието на воините му под стените Константинопол се е оказало достатъчно. Защитниците на града без бой бяха отворили вратите пред сваления император. Прие спокойно областта Загоре, подарена му от Юстиниян Втори, в знак на благодарност. Не се зарадва особено на пищния прием, на който му бе дадена титлата Кесар, която го поставяше втори след императора. Беше доволен от териториалната придобивка, която му

откриваше излаз към черноморските пристанища. А и през нея минаваха най-късите пътища от Константинопол до Плиска. Трудно щеше да бъде на ромеите да се отправят към сърцето на държавата му, когато не разполагат вече с тази област. Подсмихваше се само понякога, когато чуеше да го наричат създател на императори.

...Ханът се надигна от леглото и се приближи към прозореца. Загледа се навън. Спомените изплуваха в съзнанието му един след друг и той ги приемаше като неканени, но желани гости.

Спомни си гнева, който го обхвана, когато разбра, че Юстиниян Втори е нарушил мира и е нахлул в Тракия. Но нямаше време да се отдава на яростта си, а и да имаше, не би го направил. Трябваше бързо да стяга войската, за да защити държавата и народа си.

Двете войски се срещнаха близо до Анхиало. Сблъсъкът беше неотразим, както всички битки между българи и ромеи. Звън на мечове, трясък на щитове, цвилене на коне и предсмъртни човешки викове огласяха бойното поле. Тогава войската на Юстиниян бе напълно разбита. Императорът и малцината останали живи ромеи позорно удариха на бягство. Някои от българите понечиха да ги последват, но Тервел ги спря. Когато видя напирания въпрос в очите им, той отговори:

- Когато лъвът е гладен, търси плячка, достатъчно голяма, за да засити глада си. Вrabчетата оставя за котките.

И тъй като ханът почти не говореше, никой не разбира защо той отново реши да помогне на Юстиниан Втори, когато за втори път беше свален от престола. Но нямаше учудени и от факта, че този път императорът не успя да надделее над враговете си и си загуби главата.

...Император Теодосий III обърна очи към България, още щом се възкачи на престола. Той не беше глупав и знаеше, че приятелството с българите е особено важно за него. Помнеше величествената осанка на Тервел, когато в Константинопол му връчиха титлата Кесар. Още беше пред очите му този снажен мъж, който постави щита си на земята и заби меча си. И щита му напълниха със злато, а до меча му слагаха скъпи дрехи и червени кожи, докато го покриха.

Теодосий Трети нямаше намерение да допуска грешки и затова побърза да уреди отношенията с нов мирен договор. Византия и занапред щеше да плаща ежегоден данък на България, както го беше правила при Аспарух. Щеше да признае за български придобитите от Тервел територии. Императорът беше помолил само, в бъдеще двете страни да си предават бегълците, тъй като още му горчеше от спомена за управлението на Юстиниан Втори.

Хан Тервел мълчаливо подписа договора и след обичайните процедури се оттегли. Бързаше да остане сам, за да си почине. Бързаше така, както бързаше днес след срещата с пратениците на настоящия император Лъв Трети. Те му говореха неща, които той и без друго знаеше. И мълчеше, както мълчеше винаги. Слушаше

думите им, в които прозираше отчаяние. Той знаеше, че Константинопол е обсаден по море и суша от арабите. Знаеше, че са стегнали града като в обръч и, ако той не им помогне, много скоро столицата на Византийската империя щеше да бъде само спомен. Но защо да го прави? Защо да им помага?

Императорските пратеници гледаха безизразното му лице. Те също бяха замълчали. Почувстваха, че каквото и да кажат, все едно, той няма да им отговори. Чудеха се, човек от плът и кръв ли е това или каменна статуя? Станаха едновременно, като по заповед и с бързи крачки тръгнаха навън, за да съобщят на императора, че ханът няма да им помогне. А той не ги спря. Остана известно време безмълвен и после се прибра в покоите си.

Развиделяваше се. Българският владетел все така стоеше до прозореца и си мислеше за арабите, които бяха обсадили Константинопол и бяха толкова близо до неговата държава. Изведнъж той се обърна и тръгна навън. Излезе от стаята и подвикна на някакъв войник, който видя в коридора:

- Иди и съобщи на всички мъже от съвета да се съберат навън. Искам да им съобща волята си.

Войникът побягна навън, без да се замисли, че в този рранен час всички вероятно още спят. Но и да се беше сетил, едва ли щеше да събере смелост да противоречи на господаря си.

Когато се събраха знатните мъже - воители, българският владетел се изправи пред тях и заговори:

- Аз, ювиги хан Тервел, ви събрах тук толкова рано, защото от това, което ще ви кажа, зависи съдбата на България. Още от днес започнете да стягате войската, вестноосци да тръгнат по всички краища на държавата. Вчера при мен дойдоха пратеници на императора, да ме молят за помощ. Аз дълго мислих и реших. Ще нападнем арабите в гръб под стените на Константинопол! Казах!

...Годината беше 718-та. Внезапното нападение на българите изненада, както арабите, така и ромеите, които учудени се струпваха на крепостните стени и смаяни наблюдаваха конниците, изплуващи сякаш изпод земята. Бяха толкова много, че не се виждаше крайт им. А един ромейски воин, който беше по-възрастен от останалите, се вираше като омагьосан в мъжа, който предвождаше българите. Без да откъсва поглед от конника, се прекръсти и продума:

- Иисусе Христе! Възкръснал ли е Аспарух?!

Сблъсъкът беше страховит и гърмът от него сякаш се разнесе до другия край на света. Срецинаха се две непобедими войски, едната от които трябваше да бъде победена. Трясък на оръжия, пот, кръв и една дива решителност се завъртяха като в омагьосан кръв. А ромеите стояха върху крепостните стени и безучастно наблюдаваха битката. Видяха как от всички страни заприиждаха облечени целите в бяло славяни. Движеха се бързо и плавно и заливаха бойното поле, както вълните на морето заливат брега.

Битката продължи дълго, но българските воители бяха забравили за умората. Те виждаха своя хан, който се сажаваше наравно с тях, и това им вдъхваше сили. А ромеите продължаваха да гледат от прикритието си. И от там станаха безучастни свидетели на нечуваното поражение на арабите. Щяха да запомнят завинаги тази страшна славяно-българска войска. Нямаше да забравят и хан Тервел, който някога беше създал император, а днес спаси сърцето на уж непобедимата империя. А възрастния воин все така гледаше белия кон и мургавия конник и сякаш блънуваше:

- Господи, възкръснал ли е Аспарух?!

*Елена Дамянова,
Сливен*

Седефа от Върбак

Снежинките се стелеха тихо и кротко по земята и превръщаха всичко в бяла пелена. Върбак беше малко селце кацнало на хълмиста земя в Дунавско. Петдесетина къщи се бяха с широки дворове се бяха скупчили около друма, водещ към Дунава. Дърветата се огъваха под дебелия сняг, а къщурките се бяха бялнали и застинали в ледената прегръдка на зимата. Времето се проясни и въздухът беше чист и свеж. Малката рекичка пърпореше надолу по пътя си, все още бърза, луда и не замръзнала. Водите ѝ бяха сребристи и чисти. Наблизо се виеше пътят за Силистренския вилает. По този път, дори и в снежно време все се намираше каруца или талига, бързаща да прекоси долината.

Наближаваше обед и ханът, намиращ се на кръстопът чакаше да влезе някой огладнял и намръзнал пътник. По зимно време щото бързо мръкваше, някои керванджии оставаха да нощуват и с пукване на зората продължаваха. Ханджийката бързаше да довърши супата и яхнията, за да е готова. Бъркаше с голяма дървена лъжица гозбата, за да не загори, щото вече беше сложила брашното за сгъстяване. Мирисът на вкусна домашна храна с дъхави подправки се носеше от кухнята.

- Седефче, донеси още няколко яйца за чорбата – провикна се тя от вътре – и после изкарай трушия от качето .

- Добре, лельо – отвърна смуглото девойче от салона.

Седефа тъкмо забърсваше масите и придърпваше столове и пейки около тях.

Тя наметна един елек върху гърба си и тръгна към кокошарника. Там птиците се бяха кротнали и смълчали в сеното. Приблужи полозите и протегна ръка да събере яйцата, взе ги в престилката внимателно и излезе.

Живееше с леля си Венка откакто се помни. Техните се бяха споминали, когато е била бебе и тя гледаше лицата им от една фотография, но те бяха чужди за нея. Разглеждаше черно-бялата фотография, знаеше за майка си и баща си всичко, но това беше някаква далечна приказка за нея. Не ги помнеше. Добре, че леля и Венка се е смилила да я приюти и изгледа. Леля и останала стара мома. Беше наследила хана Милевци от баща си и нямала време за женитба. Работа и все работа. Пътниците минавали, хапвали, някои отсядали за по една нощ и така животът скрибуцал като товарна кола. Ханът на пътя не оставал без хора. Той се намирал в края на селото и от там минавали людете, за да пресекат хълма към Влашко.

Шетането нямаше край. През лятото вземаха един или двама ратая да помагат на нивите им, да гледат лозето и бахчите.

Но това дете беше дар за самотната душа на Венка. Седефа порасна покрай леля си. Подскачаше между каруците и пътниците, кой ще и даде шекерче, кой ще я заговори с приказка и така минаха детските и години. Тя стана хубаво шестнадесетгодишно девойче. Тъмните

и очи бяха с весели пламъчета, пъргава и жизнена като пружина. Беше като напъпило цвете. Косите и бяха сплетени на две дебели плитки, които се поклащаха чак до кръста. Но най-хубавото в Седефа беше усмивката ѝ и звучния ѝ смях, когато се шегуваха с леля и Венка.

Леля и беше шегобийка, но имаше в нея някаква непредсказуемост. Както се подбиваше с някой, така можеше и да го скастри и да го сложи на мястото му. Обичаше реда. Керванджиите и пътниците я уважаваха, защото беше ербап жена, въртеше хана с желязна и здрава десница. Дето се вика пито-платено. Предоставяше хубава храна и пиене, но си получаваше парите без пазарлъци. Леля и имаше под тезгяха, като се махнат дъските на пода една кремъклийка. Тя беше останала от дядо ѝ - после е била на татко ѝ, а сега в нейните ръце. Беше винаги до нея и баща ѝ я научи да я зарежда, почиства и стреля. Знае ли човек, какви гости има в хана...Да се пази от злото - това и беше втълпено и Венка винаги имаше едно на ум... много доверие на челяците нямаше... Тя беше петдесетгодишна яка жена, набита, средна на ръст, с прошарена коса, сплетена на една плитка. Овалното и лице създаваше впечатление, че е добродушна, но ако човек я познава по-отблизо ще разбере, че не е така. Венка беше недоверчива, скептично настроена и подозрителна към непознати. Често разтървяваше пийнали мъже. Внимаваше и се вглеждаше в лицата, за да разбере кой какъв е. Имаше някакво шесто чувство и опознаваше хората по лицата, думите, стъпките им. Стоеше на тръни, за да не стане някой зулум в хана щото ракията и виното развързваха езици, някои ставаха лоши, налитаха на бой.

Двете със Седефа се спогаждаха, чистеха стаите, готвеха и работеха заедно. Седефа обичаше леля си като родна майчица. Тя също беше като крило за племенницата си.

Ханът имаше четири одаи за пътници, залепени зад салона за трапезария. Всяка одая беше с големи кровати за двама човека, но имаше и сламеници на земята, покрити с тъкани куверти, където можеха да спят още няколко. На вторият етаж на хана бяха стаите на леля й Венка и нейната. До там се стигаше с извито външно дървено стълбище, което поскърцваше под стъпките им, но те бяха свикнали от тези звуци. Стълбището завършваше с тераса, на която лятооска слагаха саксии с гиздави мушката. Към трапезарията беше и кухнята, където готвеха, а от нея се слизаше в голяма изба с бурета и дамаджани. Там държаха виното и ракията.

Седефа донесе яйцата и се завъртя до огнището до се постопли.

- Я , какво време се е завъртяло пак- каканижеше лелята- Снегът пак ще натрупа един метър.

- Край няма тази зима, лельо – отвърна и момичето.

В хана пристигнаха трима гавази и тръснаха снега от дебелиите си аби. Двата бяха около петдесетте, а единия по-младеше. Бяха тъмнооки, брадясали и начумерени. Стискаха усти и изглеждаха ядосани на нещо.

Венка придърпа забрадката си ниско на челото, излезе от кухнята и ги поздрави:

- Добре дошли аги в хана.

- Добре заварила, гяурко. Хвърли още цепеници в огнището, че сме измръзнали. И ни дай нещо да ядем. И ракия ни налей да се сгреем.

Венка потрепна, като чу думата гяурка ,но не се издаде. Не ѝ хареса това ... Обърна се и взе наръч дърва от купчината до стената и ги хвърли в огъня.

Тези зли кучета... дано влязат хора ... дано... да не сме сами със Седефа...

Сърцето ѝ затупа лудо. Стомахът ѝ се сви като змийче на топка. Обзе я страх. Сами жени. Още нямаше никой в хана, освен двете със Седефа. Заозърта се през прозореца, но освен бяла пустош не се виждаше жив човек. Стисна юмруци под престилката и тръгна да им сипва ядене. Скулите ѝ се сковаха от напрежение. Погледът ѝ стана суров, но трябваше да ги изтърпи и да бъде гостоприемна. Вената на челото ѝ се изду. Нямаше как...ще трябва да им прислужва.

Дано някой влезе в хана ...някой мъж... мислеше си жената...ако ли стане напечено...имаше едно наум...

Венка им донесе ракия, чорба, яхния, хляб и вино. После се изтегли в кухнята по-далеч от тях. Те ядяха лакомо. Надигаха юзчетата с ракия, после пиха вино и се разприказваха. По-младият от тях хвърляше любопитни погледи към двете жени. Седефа виждаше, че леля ѝ е притеснена от тези неканени гости и че се е втренчила в прозореца. Навън снежинките все така се люлееха във

въздуха, падаха леки и красиви на земята. Никой не влезе в хана. Венка

Агите се нахраниха и двамата от тях извадиха тютюн да пушат. Натъпкаха лулите си и ги запалиха. Единият извика Венка да раздигне софрата. Двете жени стояха като на тръни. Младият заби поглед в Седефа и тъмните му очи я плашеха. Гледаше я алчно като прегладнял пес. Тя потрепера от страх и застана зад леля си.

Другите двама говореха нещо, но много тихо, побутваха се. И те обърнаха погледи към Седефа, а единият се разсмя с висок глас. Двете жени не чуваха приказката им, но ставаше ясно че кроят нещо. Венка изстина от страх.

- Донеси още вино – извика единият от тях.

Венка метна очи към Седефа да иде да наточи вино, когато чу агата:

- Иди ти, ханджийке. Момичето да иде да даде зоб на конете.

Те надушваха страха им. Беше им забавно да следят жените.

Венка тръгна към избата. Ръцете ѝ трепереха, когато наточи виното в шишето.

Седефа се наметна с един ямурлук и тръгна да излиза. След нея се втурна младият ага и затъкна шепата си до устата ѝ. Другите двама и те излязоха навън.

- Да не си гъкнала къзъм - процеди агата- ще те погубя, само да чуя и звук...

Сграбчи я и я метна на коня си. И той застана зад нея.

Тримата подкараха силно конете. От копитата им отхвърчаше снегът. Младият я притискаше плътно и тя беше като в капан.. Отдалечиха се бързо и пришпорваха лудо конете. Ханът остана назад, много назад зад тях. Равнината белееше в глуха тишина додето поглед стига...

Седефа не можа дори да извика. Беше премаяляла от уплаха. Очите ѝ се напълниха със сълзи, стичаха се по лицето и пареха в душата ѝ. Разбра, че е погубена...

Венка чу трополенето на конете, пусна шишето на земята и се втурна навън. Конете препусаха по пътя. Беше закъсняла. Вратата зееше отворена, снегът прехвърчаше навътре, а от Седефа нямаше и следа. А какво ли можеше да стори?

Ням писък застина в гърлото и. Гледаше черните фигури как се смаяват много надалече. Беше вцепенена от ужас. Тогава мъката ѝ се отрици като вода от бент и закрепця:

- Господииии... Божеее... убий ги тези зли песове...отвлекли са момичето...Господи, какво ще правя, Господи.....какво ще правя без Седефа...

Ридаеше и нареждаше Венка, взираше се в снежното небе, но никой не я чу. Раменете ѝ се тресяха, а зъбите ѝ тракаха от болка. Свлече се на колене и заудря юмруци в

снега. Безсилието я подлудяваше. Така я намериха след няколко часа – измръзнала и свита на топка. Вкараха я в хана и едва я спасиха от бяла смърт. Завиха я с одеяла до огнището. Венка се съвзе и повтаряше :

- Взеха Седефа, взеха я...Кой ще чуе?...кой...

Препускаха няколко часа с конете. Седефа изтръпна, измори се, но не смееше дума да издума. Вече падаше здрач, когато стигнаха до непознато за нея място. Тя знаеше малко турски, но от приказките им нищо не разбра. Говореха си за някакъв кораб, за река и за неща, дете не проумяваше. Влязоха в града и конете зачаткаха по калдъръмени улици. Спряха до един висок дувар и здрава дървена порта. Младият ага слезе и я свали от коня. Другите двама затропаха по портата. Излезе едно младо момче, поздрави ги и ги въведе. Дворът беше голям, с каменни плочи, с градина и дървета. В двора се издигаше къща на два ката. Изглеждаше хубава къща с чердаци и вити стълби за втория кат.

Младежът ги въведе в одаята, където възрастен мъж ги посрещна. Мъжът беше доста побелял, с дълга брада и мустаци, с весели очи. Той прегръщаше агите и беше радостен, че се срещат. Спря очите си върху Седефа и я загледа любопитно. Огледа я хубаво от глава до пети. Остана доволен, защото се засмя с гръмогласен смях. Мъжът протегна костеливата си ръка и я докосна по косата, по лицето, пръстите му се спряха на устата ѝ. Разтвори устните ѝ, вираше се в нея, гледаше белите ѝ зъби и избухна пак в смях. Седефа застина. Сви се още

повече. Лицето ѝ пламна от срам. Така гледаха добитъка кога го пазарят...Още усещаше тези воднисти сиви очи как шарят по снагата ѝ, по лицето ѝ, влизат в душата ѝ, как я мърсят... Момичето заплака. Не знаеше какво ще става с нея, но старият мъж я докарваше до ужас.

Тогава се появи една жена със забулено лице. Старецът ѝ кимна, жената дойде до Седефа и я изведе. Отидоха в друга одая. Беше хубаво, с шарени миндери, възглавници, свещници горяха, а мангалът топлеше. Жената се откри. Лицето и беше младолико, кръгло, бяло, а очите ѝ тъмни. Бяха спокойни и добродушни очи.Тя се усмихна, а гласът ѝ беше топъл и хубав.

- Аз съм Мелек ханъм. Ти как се казваш, къзъм?

- Седефа – отрони момичето.

- Гладна ли си? Уморена ли си?

Седефа не отговори. Не знаеше на кой свят е. Къде е? Защо? Какво става? Не знаеше гладна ли е, жадна ли е...беше като вцепенена...като в някакъв измислен сън. Гледаше втренчено. Невярваща, че това се случва с нея, с живота ѝ...Сърцето ѝ щеше да се пръсне от притеснение и страх. Какви са тези чужди хора? Робиня ли е? Леля ѝ Венка що щеше да чини без нея? Дали я търсят?

Жената се провикна и след малко две момичета донесоха храна на софрата – ориз, месо, пита, масло, маслини, халва, ябълки.

- Хайде, Седефа, вземи си, яж.

Мелек ханъм започна бавно да се храни. Подканяше Седефа непрестанно.

- Хапни де. После ще се изкъпеш в хамама. Ще си починеш. Тук е хубаво. Всичко ще имаш. Господарят е добър. И много щедър.

Момичето не обели и дума. Мълчеше и се взираше в мангала.

Мелек ханъм излезе от стаята и я остави сама.

Ръцете и трепереха. По бузите бяха засъхнали сълзите й. Беше пребледняла като платно. Объркана, изгубила всяка ориентация и надежда, Седефа разбра, че няма връщане назад... Робиня!

Че е загубила свободата си...че няма никаква надежда...

- Господи, защо така си отредил? Господи , помогни ми ...дай ми знак... - молеше се момичето наум.

Тогава нещо бързо като мълния проблесна в главата и. Имаше изход. Ще се спаси! Осени я идея...

Чакаше я дълъг път...път на изпитания... Тръсна глава. Вдигна очи.

Седефа протегна крак и събори мангала на земята. Нагорещените въглени се разпиляха, бързо се запали дървената паралия, лумна огън, подхвана килима, миндерите, възглавниците, пламъците засъскаха като змии и запълзяха навсякъде...

Чу крясъците на Мелек ханъм зад вратата. Огънят облиза пердетата, дървените ниши, наредбата на къщата... плъзна по прозорците, стълбите, всичко гореше пращеше като факли. Жени тичаха. Чуваха се мъжки викове, тупурдия...

Седефа гледаше в огнените езици като хипнотизирана. Тогава от устата и излезе висок смях...кръшен момински смях... луд, луд смях...смееше се на огъня, на хората, на света, на съдбата си...

Когато я обхванаха пламъците, последната ѝ мисъл беше, че вече нищо не могат да ѝ сторят ...нищо...

Тя е свободна. Свободна... не е робиня... Духът ѝ се извисяваше нагоре и все по - нагоре...

*Таня Тихолова,
гр.Бургас*

"Туй що е отредено от Бога – човек не мож' преправя"¹¹

През късната есен на далечната 1917 година, една жена раждаше второто си отроче. Оставила се в ръцете на Всевишния, горещо се молеше. Лошата вест, че предната нощ някой е погубил мъжа ѝ, тъй силно я уплаши, че до вечерта болките я захванаха, ако и да имаше йощ две месечини да се изтърколят.

Не се мъчи много, плодът беше дребен и слабоват, "ни жив ни умрял", както ѝ рече жената, дето бабуваше. Родилката пое отрочето си и се унесе у дрямка, едничък начин да забрави.

– Фърли го! – рече строго свекърва ѝ. Що ще чиниш с две деца, кой ще те погледне? Трудни времена са, Желязо, война иде! Никой мъж няма да те вземе! Ако не мож, дай го тука, аз ще го фърля, не видиш ли, че не изплака биля¹²! До сабалиям¹³ е умрело туй, фърли го! – старата посегна към бялото вързопче, дето кротко лежеше на майчината гръд. Майката стисна по-силно детето и блъсна протегнатите старчески ръце.

– Що думаш, майко? Остави ме поне еднаж да го накърмя, грехота е гладно да го заровя.

Свекървата се повъртя йощ малко и се затътри към другата одая, дето спеше по-големият син на Желяза –

¹¹ Разказът представлява първата глава от историческата повест „Хранениче“ на Роси Жекова.

¹² билям (биля)- даже/дори

¹³ сабахалиян - утре сутринта рано

Васил. Стисна до себе си детето да го топли и тихичко зарида за своето свидно чедо, дете нощеска някой зверски погуби, дорде беше по служба – джандарин¹⁴ на селото. Бурханлар¹⁵ беше турско село, забутано баш у къшето на Лудогорието. Размирни времена бяха, ред трябваше. Затуй и нейният Христо се цани караул нощно време да обикаля сокаците¹⁶.

Не ѝ беше лесно тъй да подучва снаха си, ала с две рожби щеше трудно да я земе някой. Науми си йощ утре да иде да пита у другото село дали няма някой вдовец да я задоми, че инак лошо име ще ѝ излезе.

Родилката се надигна и отви главичката на новородената си рожба. Жената, дете ѝ помагаше рече, че всичко му е у ред. Сал слабо диша и сила няма да изплаче. А личицето дребно и спокойно, спи като ангел небесен.

„Как да го фърля“ – думаше си, а очите ѝ се намокриха от новата болка, дете излизаше право от сърцето.

– Пресвета майко, Дево, майчице Божия, дай ми сили, дай ми знак! Моля Те и Тебе, Господи, имай милост – молеше се, стиснала малкото телце у скута си.

Отвън се чу овца жално да блее. Жената се стресна: “Сигур крадци са” – издума си първо, а сетне щом чу пак да блее, тоя път по-силно, положи детето и полека се

¹⁴ джандарин - стражар

¹⁵ Бурханлар - село Радан войвода до 1934г.

¹⁶ сокак - улица

надигна от постелята. Късна доба беше, не бе редно да ходи навънка, ала нямаше кой друг да иде. Полека откряна врата на кошарата. Овцете сторили кръг, а една у средата блее силно. Пред ногите ѝ овча кожа. Лежи там, кой я знае от де се беше зела. Желяза дигна кожата от земята, а очите ѝ право в овцата:

– Що ти е ма, Пенке? Кой те уплаши, та тъй бечиш? – протегна ръка и погали добичето. „Мигар¹⁷ си позна детето?“ – дойде ѝ на ума, а очите ѝ пак в сълзи потънаха. Сгъна кожата надве-натри и се повърна към къщи.

Детето се¹⁸ тъй тихо си спеше. Огънят у пръстената печка беше загаснал, а вънка зафуча силен вятър. Желяза разпъна агнешката кожа и положи връз нея новороденото си. Хем да го пази на топло, хем да го скрие.

„Ако не се обади да изплаче до зарана, ще ида да го заровя нейде, ала барем да е с кожух“ – тъй си думаше дорде го повиваше и сетне положи у долапа¹⁹ на печката. Натъкми огъня и обърна глава към малкия прозорец от дето се виждаше едно парче от небето. Вятърът беше раздухал облаците и сега то светеше със сичките си звездици. Присегна се и зе в скута си агнешкия връзоп. Леко притисна глава о него да му чуе солука . Молеше се на Богородица, тъжеше за мъжа си и йощ толкоз за детето си.

¹⁷ мигар - нима

¹⁸ се - все

¹⁹ долап - отвор в печките пригоден за печива /ниша/ тепавичарско

– Що ме наказваш тъй, Боже? Що Те наскърбих, со што Те разгневих? – тихо пита ше младата майка, люлеейки невинната си рожба.

Приближи се до малкото прозорче, а очите ѝ в звездите, като да диреше от там помощ. Вечик и молбите ѝ секнаха, нямаше кураж²⁰, ни отговор. Първата майчина сълза, наедряла от болка, бавно преля по бузата и нежно лизна детското челце. Подир нея друга се търколи, жежка и тежка. Една звездица преряза напреки небето за кратко, като да ѝ подсказе: „Ще живее, ала много ще пати“. Желяза си рече, че от мъка вече бълнува и баш тогаз ѝ се счу от скута ѝ тихо писукане, досущ пиленце. Бебето изплака на глад. “Ще живее!” – рече си. Сетне му подаде налятата си гръд и начена горещо да благодари за милостта на Всевишния. Орисницата му дари живот, ала го нарече да бъде труден.

Науми да скрие детето от дъртата и тайно да го кърми, да го пораста, и да го брани. Наименува го Рачо – на свекърва си Рада. Да стане издръжлив и жилав като баба си. А на нея – да не ѝ даде сърце да го погуби.

На заранта свекървата ѝ рече, че ще тръгне веднага за другото село. Хем да поседи при по-малкия си син и младата му невеста, че беше трудна, хем да дири нов мъж на овдовялата си снаха. В един ден погребва син и получи унук, и готова беше да го затрие. Даже име не му дадоха, като да не е било. Що мъка може да събере майчиното сърце, без да се пръсне.

²⁰ кураж - надежда

– Желязо! – викна от вратата старата – що стана, мама, зарови ли го?

– Зарових, майко – едвам продума снахата.

Свекървата се повъртя из стаята, а очите ѝ право на отворения долап²¹ на печката, дето на кълбо лежеше навита агнешката кожа.

– Не дръж долапа отворен, чедо – заръча свекърва ѝ – ще пипне Василчо, ще си изгори ръцете! А тая кожа, що си я сгънала там? Ще я подпалиш!

– Суша я, майко – засрамена от лъжата си, Желяза сведе глава.

– Тури я долу, там огъня е слаб – отвърна Рада и посегна за агнешкия вързоп.

Желяза скокна като попарена, застана пред нея и с блага дума я отклони:

– Остави, майко, аз ще я преместя. Вземи да ти сипя чай и един комат да си подложиш, че път те чака.

Рада угади боязън у снаха си и я загледа право в очите. Родилката се престори мило, ала очите ѝ не трепнаха и бодяха старата със строгост.

– Ще поседя при батю ти, да знайш. Къна ще те наглежда. Тука ще ношува, съм ѝ рекла – продума накрая свекървата и седна на ръба на дървения нар, ала

пак в долапа се вцъкли²² – ще поседя, дорде не ти намеря жених. Ти се поправяй, че мине ли четир'сто, ще те дадем у някоя добра къща, азър²³ си йощ млада и Василчо малечок.

Желяза само кимна и сведе засрамено очи. Старата подложи два залъка, повъртя се из малката одая, стрелна пак очи у долапа и излезе. Щом се намери пред пътната порта, се прекръсти и дигна очи към небето. Един Господ знаеше дали се моли, или дири прошка. Желяза видя свекърва си да се отдалечава по селския друм и на часа извади от долапа агнешкия свитък. Нежно го разгъна и срещна две сини очета да гледат право у нея.

През нощта заваля сняг. Бял и надиплен. Едри снежинки падаха леко и тихо полягваха по земята. Натрупа до заранта, като да покрие следите на старата и туй, що науми да стори на младата майка и новороденото ѝ. Желяза ката час²⁴ поглеждаше дали детето е живо, толкоз се боеше. Сяка глътка мляко, дето малкият Рачо поемаше, за нея бе глътка живот, изсмукан право от майчиното ѝ сърце. Денете се нижеха, а снегът затвори пътищата и младата жена спокойно можеше да се радва на малката си рожба.

„Еднаж да направи четир'сто, ще го кръстя. Така никой не мож му посегна, сам Бог ще го пази“ – тъй си науми,

²² вцъкли- втрени

²³ азър - сега / докато

²⁴ ката час - всеки час/ час по час

щом видя, че детето ще го бъде. До Коледата²⁵, успя да го опази и да го кръсти.

Времето отпусна малко и хората се размърдаха по пътищата. Желяза чакаше вест от свекърва си със свито сърце, ала готова беше и сама да седи, без мъж. Ако и да бяха тежки времена и сама жена за никъде да не беше. Молитвите ѝ не стихваха, нито сълзите ѝ.

*Роси Жекова,
гр. Нови пазар*

²⁵ Коледа - след 31 март 1916 в страната е приет Григорианския календар по който Коледа се чества

Сговор на честта

(Българска историческа повест по действителен случай)

Вместо предговор...

Повестта „Сговор на честта“ на българската писателка Галена Върбева е вдъхновена от истинските събития около преселението на малоазийските българи от с. Гьобел (Мала Азия, Турция) към с. Елес Факъ (днеш. С. Доброплодно, България) и обратно – турската общност от с. Елес Факъ, българско към с. Гьобел, турско на реципрочен принцип (1884 г.).

Понякога действието на повестта следва съвсем точно хронологическата последователност на събитията, а друг път се отклонява доста от съхраненото историческо свидетелство. Въпреки че в текста е вплетена характерната архаика на езика и дословни преки речи на поп Добрю, даскал Граматик, кметът Сали-а и главният герой Али Осман ага (които са доказано съществували личности, в съответствие с документалистиката), част от фигурите в повестта, както и действието в художествената му цялост, са предимно продукт на авторовото въображение. В този смисъл, „Сговор на честта“ не претендира за съизмеряване с биографичните реалности: тип научно-краеведско повествование (по примера на бележития Борис Янев от с. Доброплодно). Творбата е художествена и само се придържа към условната нишка на

преселението на малоазийските българи. За обогатяване и колорит на историята са включени и други герои, носители на не по-малко значими нравствени качества и вдъхновяващи мисли, думи и постъпки.

Разбира се, за нуждите на текста, авторката е направила необходимите проучвания и е изчала биографиите на всички исторически личности, заложили в текста. Картографически е проследила и цялото пътуване на малоазийските българи стъпка по стъпка – от с. Гьобел, през пристанище Бандърма, през Босфора до крайната им точка – пристанище Варна. Благодарение на писмените свидетелства и разкази на потомци на някои от малоазийските родове (които все още живеят в с. Доброплодно), в текста откриваме редица топоними, свидетелстващи за духовната и материална култура и поминък на нашите предци след Освобождението на България.

Идеалите на епохата са ясно изразени, подчертани; основният замисъл на творбата е изпълнен в концептуално и текстурно отношение, а изводите и заключенията оставят трайна диря в съзнанието на читателя дълго след прочита. Човешката толерантност, справедливост, реципрочност, спазена дума, добросъседство, храброст и мъжество са само част от принципите, за които тепърва ще се говори. И най-важното: честта на двете общности – българската и турската при размяната на движимата и недвижима собственост са достойно илюстрирани и напълно

олицетворяват смисъла на заглавието „Сговор на честта“.

Чрез ярките описания и силата на изразните средства е изграден един пълнокръвен, многопластов колективен образ на народа, в който несъмнено изпъква упованието за по- добро утре и непресъхващата вяра в Бог!

Авторката е отредила значимо място и на невъзможната любов между Тодор и Елена. Вплитането на любовта като върхов елемент, редом със задъхващите събития около трудното преселение, прави повестта още по- затрогваща и емоционално наситена. А сватбата в края на творбата е универсалният завършек, в духа на приказно-притчовите истории, характерни за българския традиционен фолклор.

Именно сватбата ознаменува човешката победа над злото и вярата в едно по- добро, по- светло бъдеще!

В. Касчиев

І част

България е навсякъде, където има дори един българин.

През XIX в. село Доброплодно (община Ветрино, област Варна) е с почти изцяло турско население, а след Освобождението в него се заселват малоазийски българи. През 1884 г. някои българи от малоазийските села Гьобел и Мандър пристигат със семействата си и част от покъщнината си в освободена България.

Българите от Анадола и турците от България се споразумяват да разменят имотите си. Изпратени са делегации от двете страни – от българска към турска и от турска към българска, за да огледат имотите. Размяната е станала на реципрочен принцип – декар за декар земя, къща за къща, глава добитък за глава добитък. Общо 40 турски рода от Доброплодно заменили нивите си, ливадите си, къщите, лозята и добитъка си с 40 български фамилии от с. Гьобел. През този период в с. Доброплодно пристигат общо 317 малоазийски българи.

Така селото се превръща в едно от най-големите средища на малоазийските българи, които пренасят в своята прародина не само вещите си – част от материалната култура на Мала Азия, но и богат фолклор, древни обичаи и традиции... Историята им е изпълнена с вечния стремеж към свобода и братство; с духа на приключения и с дълбоката свързаност с корените на нашите предци! И всяка стъпка отеква като глас от миналото!

България, септември 1883 г.

*Земя като една човешка длан, но по-голяма ти не си ни
нужна.*

Елес Факъ²⁶ беше малко село в Провадийска околия, на трийсетина километра от старата столица Плиска. Минаваше за крайнина на Лудогорието и бе заобиколено от обширни и необятни полета. Сегизтогиз из тях се чуваше глухото бучене на вършачка. На места полетата лежаха съвсем оголени и пусти под сребърните паяжини на шубраците. Мекото следобедно слънце разстилаше последните си лъчи по стихналите поля на руен²⁷.

Есента беше настъпила.

Имаше ли храна в хамбарите и купчина цепеници за огрев, никой студ не можеше да уплаши калените за всякакви несгоди елесфакънци. Затова всички бързаха да приберат и последната храна за хора и добитък, че скоро щеше да засвири севернякът, да завали сняг и да се натрупат преспи, колкото човешки бой.

Али Осман ага подкара леко коня си и каруцата му изкачи стръмнината. Погледът му се спря на юг, където склоновете на Белоградецката падина се спущаха стръмно към елесфакънското плато. На запад платото бе отсечено от долината на Сечищенската река. Откъм

²⁶ Елес Факъ – старото название на с. Доброплодно.

²⁷ Руен – старото име на месец септември.

хармана се виждаха коли, плугове, дживгари²⁸ . Право думаше старият Димо Раев, че „ветрищата на целия свят си правят кушия тука“.

Али Осман ага беше почти деветдесетгодишен. Косата и брадата му бяха изцяло бели, а челото бе набраздено от две дълбоки бръчки, но все още силите в жилестото му тяло не пресъхваха. Произхождаше навярно от черкезкия род, заради което очите му бяха черни и живи, а лицето приятно за гледане – нямаше характерните татарски скули.

Тия дни сякаш бе усетил прилив на нови сили. Ставаше рано сутрин и още по тъмно се чувстваше бодър и енергичен, като че го обземаше някаква сладка безпричинна радост и вече нищо не му тежеше. Обичаше да пали чибука си и дълго да се взира в изгрева на слънцето. Сетне се любуваше на прибирането на реколтата, на превъзбудената глъч при вършитба или на листата на дърветата, избухнали в пламъци от злато, червено и оранжево, додето въздухът се наситеше с ухане на зрели плодове и влажна пръст.

Често се заседяваше на миндерчето край кошерите на пчелите. Али Осман ага беше страстен пчелар. Той вярваше, че пчелното общество е къде-къде по честно и по-добре устроено от човешкото. Възхищаваше се на трудолюбието на малките пчелички, дето най-обикновения нектар от растенията превръщаха в благоуханен мед. Да, те даваха сладък мед, но даваха и отровно жило! Затуй можеха да ужилят и свои, и чужди.

²⁸ Дживгар – приспособление за теглене на нещо; тип теглич

Не търпяха готованци. Ето, търтеите например ги убива, за да не ядат даром пчелния медец. Такъв ред имаха тези божии създания.

Той имаше петнадесет тръвни в градината си и често често наблюдаваше тяхната суетня, слушаше като музика техния гмеж.

„Не ме ще Аллах при себе си – рече той шеговито подир някое време на жена си Зюбейда, – не ме ще! На, още ми се чини, че съм на трийсет!“

Сега конят му наближи крайчеца на могилата. Всичките ветрища аслъ си правеха кушията тука... Старият Али Осман ага погледна надолу и цял се смая. На запад платото край Сечищенската река като че беше побеляло. Стотици щъркели се бяха събрали и сякаш таман се готвеха да полетят към топлите места.

Мала Азия навярно?

Та нали там бяха най-сладките фурми и смокини под сивкавожълтите облаци. Кое топло място можеше да е по-близко за уморените им криле?

Той запали чибука си и се загледа. Ето го там долу най-стария щърк – водача им. Беше свил уморено глава под белезникавото си крило. Навярно той нямаше да тръгне с ятото. Навярно щеше да прекара последните си дни в гнездото, в което се бе родил.

Дали беше усетил зова на родовата кръв, която лудееше във всяка живинка, във всяка божия твар на тази

грешна земя? И нямаше да тръгне с ятото въпреки настъпващата зима?...

Дали и аз ще да остана в гнездото, ако моето ято поеме някой ден на дълъг път? Дано Бог ме прибере по-рано!

Мала Азия, септември 1883 г.

Една капка мастило е достатъчна да събуди мисълта на милиони хора.

Джордж Байрон

Дали от страх, че като се възстанови царщината българска, османлиите ще бъдат преследвани от неверниците, или щото най-сетне им се удаде сгоден случай да се приберат в родината си, но след войната из цяла Мала Азия плъзнаха български мюсюлмански фамилии с всичката си челяд и малко покъщнина.

Срещнеха ли ги гьобелци по кърове и по пътища, повечето османлии се държаха с тях дружелюбно и им говореха мирно на турски. По-старите мъже им разбираха на приказката. Ако пък се отдадеше сгоден случай, дори им разказваха за България, за селца към Варненско, дето изобилствали от извори и чешми. Много вода, много мера, много гори. А земята – плодороден чернозем, с жито като дренки! На всеки разкрач – горски билки! Земята българска била жива, тучна, пъстра и плодородна!

Същински рай!

Гьобелци си превеждаха един на друг тия думи, тълкуваха ги посвоему и немееха пред тях. Харно им се виждаше всичкото! Някои дори не вярваха, че собствената им земя кърмилница, онуй лелеяно отечество, за което само бяха чували из букварите, наистина е такъв земен рай!

Но заедно с добрите и сладкодумни комшии, из гъстите гори и по пътищата на целия вилает Балъкесир, се найдоха и доста хайдуци и черкези. Сегиз-тогиз из някоя чука се развяваше полумесецът, а из някоя скала или долина се проточваше турски вик: „Аллах! Аллах!“. Зачестиха и набезите по мръкнало, не само над българи, но и над гърци. Самобитното население из Мандър и Гьобел от само себе си подразбра, че трябва да поеме към своето отечество.

Денят бавно угасваше зад далечния хребет. Край големия синор²⁹ засвириха вечно будните щурци. Чуваше се превъзбуден кучешки лай. Миришеше на зелени потоци и житни поля.

В двора на поп Добрю се бяха събрали почти всички мъже от селото. Скупчени на групи, те пламенно обсъждаха събитията от последните денонощия. Сред тях бяха и даскал Димитър Граматик, чорбаджи Драгни със зет му Стоян, млад Тодор и Христо Ламбов.

– Що е станало, братия, разбрахте ли? – извика поп Добрю в опит да надвика шума на хората и воя на вятъра в близките клони. – Пак наши хора са обрали!

²⁹ Синор – граница, бразда между два имота.

Късно снощи вечерта ги завардили край Сусурлука³⁰ и не стига, дет обрала стоката им, де що има в талигите , ами и здраво ги опердашили!

– Ах, кучета недни! Намерили, че премерили! На мирен чияк ръка да дигнат! – чу се някъде из събранието.

Седнал на трикрако столче, домакинът в черно расо кимна на жена си и погледна към отсрещния край на софрата. Там имаше купа за водосвет и китка планински цветя. Газеничето проточи златист лъч към старата икона на светеца.

– Трима били. Застигнали ги в гръб – рече бай Доньо. – На турски думали. Той и двама от синовете му таман били изкачили прохода и се спущали нанадолу. И тъкмо там ги привардили!

Напоследък серията от набези бе поразбудила спокойните води на живота в с. Гьобел. Хората не бяха свикнали да живеят отчуждено, вражески с другоселците. За тях бе чуждо да се страхуват и от анадолски ятаган. Нещо трябваше да завърне спокойствието по тези места, за да потече реката отново в тихото си русло.

– Не, братия! Туй не може да продължава тъй! За кой път вече търпим зулумите им. Та те са шайка престъпници, що дирят по наште земи? Изкарваме с честен труд хляба си, а те какво искат от назе? – намеси се даскал Граматик.

³⁰ село край Мандър, населявано от българи и гърци.

– Не ще и дума, трябва да увардим труда на братята и синовете си! Как хубаво си живеехме в Анадола, преди да се появят тез неспокойни и крадливи съседи!

Поп Добрю млъкна и сред събранието пак се усети лека суматоха. Мъжете наоколо се умълчаха. Някои заговориха по групичките си, други гледаха ту към попа, ту към даскала с почуда и плахо възхищение.

– Може да са черкези! Или дори най-обикновени бандити! – додаде Стоян.

– Не сме сигурни, Стояне! Мож да е тъй, мож да не е! Може пък да са мухаджири ! По нощята из широкия друм да върлуват, всякакви може да са! – възрази Тодор и погледна хладно към Стоян.

Още не можеше да му прости, че взе за жена най-хубавата, най-личната мома в цялото село. И не зарад парите и имотите на баща ѝ чорбаджи Драгни, а зарад туй, че той наистина я любеше откак се беше родил. Името ѝ бе Елена. На Тодор му се чинеше, че ако оная Елена от Спарта е била толкоз хубава, както я дават у буквара, то е имало защо да избухне Троянската война. Още като му бяха прочели историята ѝ, той бе сигурен, че таз Елена прилича досущ на другата, неговата Елена. Тъй я наричаше той посвоему (дорде не стана жена на левент Стоян!).

– В последните дни някой спомена и за България. Вий знайте, братия, че тя е истинската ни родина. Нима и ний не се думаме българи? Не може ли вече да се

върнем в нашето си отечество? Тъй най-добре ще се спасим от всякаква крамола!

Тези думи пламенно изрече Христо Ламбов и погледна към поп Добрю.

– Ний, цялото събрание, и сичките люде знаем, че право си рекъл. Рекъл и отсякъл. Още повече щом войната с руския цар най-сетне приключи. Но... дорде не се разберем и с околните села кое как да стане и не пратим хабер в българско, нищо не можем направи!

Далеко е българско, мислеше си поп Добрю. Български вестник в селото не бе дохождал. Българска книга християните не бяха виждали. Людете просто живееха, трудеха се и раждаха деца по законите божи. Силата на българските люде в Анадола беше земята, на която са синове. И още: родната българска реч, обичаите, останали от деди и прадеди; именно те хранеха и поддържаха будното милостиво християнско сърце.

– Чакайте, братия! – настоя чорбаджи Драгни и дори се изправи от стола си. Думата му тежеше – той беше един от най-едрите чифликчии в селото. – Вий хубаво думате да се върнем, ама имотите ни, земите ни, барем и добитъка? Как ще оставим всичко? Работи, опъвай цял живот ралото и накрая замини и остави всичкото! Папаз , ти знаеш, че само дворът ми е 30 дюлюма , с чардаклии порти! Стока имам и в кошарата. Ами къщата? Какво сега, на стари години мющерии³¹ ли да търся? За какво

³¹ Мющерии (тур.) – клиенти.

се блъскахме толкоз години да обезпечим земята си, па и синовете си?

„Гледай ти, сиромашия! – мислеше си по-късно чорбаджията. – Има къщя, дето ветрен лъх да вейне, и ще рухнат; дето с вършина да минеш из одаите, няма какво да закачиш! На такъв голтак, ако му рекат – я попът, я даскалът, – тоз час ще се грабне с гладните си деца към Бандърмата³², нали ? Що да милее за тукашното? Ей го нà, Мраморно море, на три часа път е от селото!

– Право думаш, чорбаджи! – съгласи се Христо Ламбов. – Разбира се, че не можем да оставим къщята си, нивите, па и хайванчетата!

Не беше шега работа – да изтръгнеш старо дърво от една земя, та да го посадиш в нова. Ами ако не се хване и изсъхне? Как се почва изначално всичкото? Под друго небе? На ново място?

– Ще се намери колàя! За всичкото! – отвърна поп Добрю и се обърна към чорбаджи Драгни – Знам, че наскоро задоми дъщеря си, та да видиш и ти зет под покрива си. Не ще и дума, чорбаджи, мило ти е имането. Ама и право е, дето думат, че трябва да помислим и за нашето отечество, за хатъра на майка България. Особено сега! Чувам, че била много берекетна, много плодотворна! Навред имало излак³³ с бистра и студена вода.

³² Бандърма – пристанищен град в Турция, Мала Азия.

³³ Излак – кладенец, геран, бунар.

Сенките на цялото събрание плъзнаха нерадостно из двора. Въздухът натеза от униние. Христо Ламбов преглътна тежко, загледал в светлината на газеничето. Сега пред очите му се възправи извор с бликнала студена вода. Гърлото му се напълни с горчива слюнка и думите като че сами блъвнаха от устата му, тежки и безжизнени:

– Я ти, даскале, кат' най-умен, най-учен сред назе, що не вземеш да напишеш един мектуб³⁴ или друго прошение до България. Опиши на братята ни всичко що става тука. Не им спестявай нищо! Та който има ухо, нека чуе и разбере как живеими и как се блъскаме кат' хайвани! Да видим що ще ни посъветват да сторим!

Даскал Димитър Граматик сви устни, наведе глава и се замисли. Колебаеше се. Не беше лесно: човешка орис се решаваше! И то на неговите братя, на хората българи от с. Гьобел. Най-подире той вдигна глава и кимна в отговор. Дали да не пише до българското агентство? Даскала се приближи до поп Добрю.

– Остани после, да поговорим насаме – прошепна той.

Вторият се съгласи и кимна в отговор.

Когато върволицата мъже тръгна да се изнизва през тясната вратница на плета, луната вече се бе изкачила на небето.

Дали и таз нощ някой нямаше да замръкне окраден

³⁴ Мектуб (тур.) – писмо.

по кърове и по гори, по гори, още по рътлини?...

Мъжете от селото разбираха, че няма и ден повече за губене и трябва да се действа по план.

България, септември 1883 г.

„Защото Аллах ще въведе онези, които вярват и вършат праведни дела в Градините, сред които текат реки. Ще носят там украшения – гривни от злато и бисери, и одеждата им там ще е копринена.“³⁵

Като всеки стар човек и Али Осман ага размишляваше често. Мислите му ту го отвещаха напред, ту го връщаха към едно време – какво е било и какво е могло да стане. Интересуваше го например защо човекът все иска да се големее? На какво се основаваше вярата в могъществото на разума му? Той повече ли знаеше от Създателя си? И защо все не му стигаше туй, дето има на предята си и пред очите?

Хората са неразумни. Като децата са. Само Аллах е велик и мъдър. Чуеш ли как шумолят листата на бряста, как ромоли водата от старата чешма? Справедливостта на този свят навярно е под земята. Там еднакво ще гният и сиромаш Андрей от Нови Пазар и алчният евреин Нафталито от Провадия. За човешката алчност земята само е доктор...

³⁵ Ал – Хадж – 23 – Свещен Коран.

– Пасеш ли ги, дядо Али? – попита дружелюбно Берг зад гърба му, приближавайки миндера, където беше седнал, и кошерите до него.

Старият се изправи, обърна се и момчето му целуна ръка, както подобаваше на традицията.

– Благословен да си, сине! – отвърна Али Осман ага в отговор.

Старият обичаше момчето и му се радваше като на роден внук. То често-често идеше при него да си хортуват. Берг беше тринайсетгодишен, но високичък за възрастта си. След смъртта на майка му, баща му се бе оженил повторно за вдовица от съседното село Яйла³⁶ с едно момче. Беше ги довел да живеят в Елес Факъ, но още преди да прекрачи прага на дома му, той ѝ бил рекъл „аз баща на твоето, ти майка на моето“. Съгласна ли си? Съгласна, думала тя. Но в крайна сметка... ѝ пак човек излязла. За своя си син мило и драго давала, а завареничето не щяла и да погледне. Двете деца – доведеното и завареното, били почти на една и съща възраст.

– Не довадяш, ки! – рече Али Осман Ага строго, но и някак насмешливо. Погледът му искреше под дебелиите вежди.

– Зае бях, дядо Али. У нас старата все работа ми намира.

– Как си поминувате с нея?

³⁶ Яйла – Старото название на с. Ягнило

Берг сви устни.

– В начало беше добре, харно ме прие, ама от известно време взе да ме гълчи, да ми вика... все е недоволна от мен!

– Татъо ти що дума за туй?

– Него го няма. Все по работа е. Вечерно време рядко си хортуваме. Но ти кажи как си?

Али Осман ага изгледа момчето с присвити, преценяващи очи.

– Тамам, чоджум³⁷! Какво да ти кажа, вече и да си мисля, че ще склопя очи, не ме е страх! На когото каквото съм имал да давам, дал съм го. На когото е трябвало да простя, простил съм му!

Берг се вгледа в стареца. На свой ред и той го погледна с големите си черни очи и замълча умислено. Момчето познаваше тази му занесеност. Навярно сега в този поглед зрееше нещо интересно – явяваха му се образи от далечното минало... Годиците несъмнено бяха оставили дълбок отпечатък по лицето му, но сякаш нещо се бе преобърнало в него, прораснало като кълн в жилестото му тяло и бе родило тази старческа овладяност.

Мъдър човек беше Али Осман ага. Мъдър и сладкодумен. Ценяха го хората в Елес Факъ и имаха страх от него. Съселяните му и други из близките Яйла

³⁷ Тамам, чоджум! (тур.) – добре, точно така, детето ми!

и Тюрк Арнаутлар³⁸, често идеха при него за съвет. Знанието му не идеше само от Корана или от туй, дето бе преживял, а и от това, че умееше да тълкува знаците, да претегля хората. Усещаше силата и слабостите им и можеше правилно да ги насочи, ако бяха свърнали от пътя си. По-старите знаеха, че може тъй да гледа в очите им, сякаш наднича право в душите. Затуй понякога идеха при него да обсъждат спорове за делба на имоти, за братски делби и за какви ли още не щеш потреби. А децата го наричаха „човека с приказките“, защото вечер край огнището той често разказваше за далечни планини и буйни реки.

Али Осман ага се загледа в пчелите, а Берг последва погледа му. Край ръба на ризата му се завъртя пчела.

– Ти всеки ден идваш тук на миндера, нали, дядо Али?

Той кимна леко с глава и продума:

– Старите навици не се забравят!

– Но как имаш туй търпение?

– Интересна ми е пашата им и колко полета прави на ден една пчела. Само една! Ето например таз мъничката: връща се подир четири минути, таз по-оранжевата се връща подир осем, а червеникавата – никаква я няма! Явно пашата ѝ е на по-далечно място!

– По цял час ли следиш коя иде, коя тръгва?

³⁸ Тюрк Арнаутлар – Старото название на Белоградец

Берг отпъди с ръка пчелата и продължи да слуша.

– Интересно ми е. Нашто общество има много да учи, дорде стигне тяхното, от мене да го знаеш, момче! Пчелното им отечество е идеално! Ей го, няма вражди, нито крамоли, всяка пчела си знае мястото и чина, па и работата и времето. А хората... хората са проклети, обвити от дребна завист, лъжи и човешки егоизъм!

– Откъде иде завистта, дядо? Не е ли от недоимъка? Ако всички хора имаха всичко, на какво щяха да завиждат тогаз?

Старецът посипваше с различен прашец отделните пчели и поспря на място. Премерената му стъпка сякаш показваше колко е сигурен в това, което върши.

– Не, момчето ми! Защото един ще поиска да има повече от другия, и тоз един ще вкара крамола в цялото общество. Човекът е лакомо животно. Ненаситно. Вечно нещо не му достига, че е винаги недоволен!

Момчето вървеше подир стареца и размишляваше.

– Каква хубава трева имате тука! – каза то и вдигна глава. – Суха е, а пък колко е гъста. Стига да няма сняг, добитъкът може да се напаса и посред зима.

Гнездата от трева бяха нагъсто, едно до друго, и пускаха нагоре прегърнати листа като пера във всички посоки.

– Знаеш ли как е името ѝ? – чу се гласът на стареца.

Стъпките продължиха напред, без да спират. Като не последва отговор, той бавно поясни:

– Таз трева се дума бозалък. И да, добра е за добитъка. Но не стига да се изкара с нея цялата идеща зима. Трябва си и храница!

– Татъо не ми е думал отде взима храната за нашите кози и за яретата.

– Ами то има само едно място наблизо, отдето може да се взима, момче. Край Невша. Складовете там захранват повечето ни общини – и Елес Факъ, и Арковна, и Стан, и Белоградец, и цялата Новопазарска околия.

Собственик на складовете край Невша беше известният чорбаджия Димитри Нафтали. Той държеше и няколко мелници и хиляди декари земя, пръсната из тукашните полета. Но повечето го знаеха като скъперник и скандалджия, като човек, който дели хората, и с различна мярка мери крините жито. Тоз му адет³⁹ беше характерен още преди войната. На българите мющери даваше евтино, а на османлиите (или други някакви ябанджии) им взимаше почти двойно повече за същата ежба. Носеха се и слухове, че ако друговерец или ябанджия⁴⁰ дойде при него в немилост, не само че не му помагал, но и на работа не го взимал.

Видеше ли чорбаджи Нафтали, примерно, че пред дуварите му спира кола или каруца, изпървом гледаше

³⁹ Адет – обичай, характер, традиция.

⁴⁰ Ябанджия – преселник, чужденец.

мющерията – дрехите, стойката, походката. Преценеше ли, че си струва, не викаше слугата си, а сам излизаше тежко-тежко из вратника да го посрещне. Ако не го познаваше, изчакваше, да се поздравят и да си кажат изпървом по два-три лафа (той разбираше и турски, и гръцки). Чуеше ли българска реч, правеше пазарлъка по един тертип, а усетеше ли друга реч, независимо каква, тутакси обръщаше пазарлъка с друг масраф⁴¹.

„Нямам друга цена, ефенди⁴², туй ми е цената“ – думаше той, вдигнал безгрижно длани, (ако посмееше някой да пита, а таквиз не се найдеха много). „Кат речеш, взимаш, кат не – добичето гладно ще седи!“ Нямахше много места по тоя край, откъдето да се купят я жито⁴³, я овес, просо, я царевична шума, мамулено брашно, соя или рапица.

Ами сол?

Можеше ли едно стопанство без буци сол за овцете? При чорбаджи Нафтали го имаше всичкото туй, даже в изобилие.

Иска, не иска, мющерията ще развърже кесията. Що друго да стори?

Небето над ожънатите ниви и окосени ливади бе придобило онзи присъщ оттенък, както когато лятото се изнизва през отворените двери и пуска есента да влезе. Али Осман ага седна на миндерчето и въздъхна.

⁴¹ Масраф – разходи, разноски.

⁴² Ефенди – учтиво обръщение към турски гражданин, господин.

⁴³ Жито – фуражна пшеница.

– Тъй е, мойто момче. Не става само с едната трева бозалък. Животното, и то има нужда от храна като човека. Нали и то душичка носи! Сал ти да си легнеш гладен, дет' има една дума, добичето не мож оспай гладно!

Берг чу звук от глас откъм кладенеца, гдето край влажните улуци се въртяха гъски и прелитаха гълъби.

– Май старата ме вика, трябва да вървя! Пак нещо е ядосана! – и той се сбогува надве-натри и тръгна бързо нататък.

Мала Азия, септември 1883 г.

Глъчката от изпроводяка отдавна отмина. Само звездите останаха да просветват на небосвода като хвърлени на тезгяха жълтици.

– Не ще и дума, отче, все по-тежко се живее сред тез черкези и мухаджири!

Поп Добрю изпи последната глътка от кафето си и се замисли.

– Знаеш ли, една мисъл ме мъчи, даскале, от известно време и не ми дава мира вечер!⁴⁴

– Каква е тя, отче?

⁴⁴ Настоящият разговор е повлиян от книгата „Зърна разпилени“ на Борис Янев.

– Дали не сбъркахме, като преди пет години спряхме нашите гюбелци да се изселят с братята от Болярската махала?

– Не, отче! Защо да сме сбъркали? Сега щяхме да бъдем голи и боси като тукашните мухаджири! На тях целия свят им е крив! То се вижда, че в Туркията веке за нас живот няма! Какво да правим, отче?

– Туй се питам и аз. Знаеш ли, приказвахме оня ден с Етема – Етем ага, знаеш го, добри комшии сме. Турчин е, ама добър човек. Само дето носи чалма, туй му е турското. Много закъсал, сиромаяхът! Давам му понякога чувал брашно. Четири деца има, и те все гладни! Играят с внуците ми. Та за него ти думам. Той не спира да хвали едно село в Провада казасъ.

– Къде, отче?

– Край Варна града било, на десетина часа път.

– И как се казва туй чудно село?

– Елес факъ, даскале! Елес факъ му думат!

– Брей! Че голямо ли е? Българско ли е?

– Дали е голямо, не знам, но Етема рече, че било много плодородно и берекетно. Имало и много чисти извори и добре направени кладенци. А дали било българско – не, чувам, че имало само турци, и тук-таме татари. Но нямало черкези, ки.

– Я, отче, поразпитай по-изтънко! Така и така ще пиша писмо до Българско, да включа и туй. Не можем ли да направим размяна на имотите си с тамошните турци – ний да идем на техните имоти, а пък те дойдат на нашите! Нали сме цяло село българи в тяхната Туркия, а пък те са цяло село турци в нашата България! Това би било един много добър вариант!

– Знаеш ли, и на мен ми е минавала таз мисъл в главата, но все се спирах. Не ми идеше на ума как да я направим на яве! Даскале, помисли го и ти! Двамата с тебе сме пастири на този народ! Господ ни е дарил с почит от людете, но и с грижа за тях, каквато другите хора в Гьобел нямат.

Настъпи тягостно мълчание. Даскал Граматик сложи чашата с изпитото кафе на софричката и въздъхна.

– Защо да не пратим хора да огледат, да видят местата, да преценят верни ли са тез приказки, или не? И най-вече, ако са верни, ще можем ли да се спогодим с тамошните турци, та барем направим размяната?

– Да, и преди всичко дали ще искат? Ти право думаш, ама недей съди по нашите братия българи, дет каквото им речеш, все са съгласни. Онез са други. Може да не искат да разменят къщите си за нашите. Току-виж не успеем да се спогодим!

– Е, защо няма да успеем, отче? Кой не би искал да се завърне и да живее в своята си родина? Да говори на своя си език? А за да няма сърдити ни от българско, ни от турско, ще се разберем тъй: къща за къща, хамбар за

хамбар, дюлюм земя за дюлюм земя, глава добитък за глава добитък! – докато разпалено обясняваше това, даскал Граматик се бе вторачил в двете си ръце, които сякаш „разпределяха“ въздуха по равно: ту наляво, ту надясно. – Всички чухме таз вечер чорбаджи Драгни що рече. И прав си беше човекът – родина, родина, ама как се оставя припечелен имот и земя и се тръгва към неизвестното? Тъй трябва да е измислено и изчислено, отче, че като чуят турците предложението ни, сами да поискат да дойдат и дори да останат доволни, щото каквото ще оставят в Българско, това ще получат и тука в замяна! Ощетени така няма да има!

– Право думаш, даскале! Ама и пари ще трябвават! Знаеш! За пътъо, за храна, за тескерета⁴⁵. То да не е ей тъй работа! – каза с по-друг пламтеж поп Добрю.

– Знам, я! И туй трябва да се помисли!

– Нека да се запролети, да се постопли – до тогаз ще му намерим колая за парите! И ще идем заедно на сгледа. И ти, и аз ще идем, чуваш ли! Ще видиш, че ще отидем!

Двамата се взряха в тъмнината безмълвни, като че ли всяка казана дума подире можеше да развали магията.

⁴⁵ Тескере (тур.) – остаряла дума в турския език, която означава паспорт, разрешително за пребиваване в пристанище.

Мала Азия, октомври 1883 г.

Баба Куна мина край говеждите саи⁴⁶, покрай дървения навес и излезе от почернелите тежки порти. От ранни зори калдъръмената уличка се бе изпъстрила с хора, кой наляво, кой надясно, приличаха на жив кошер. След няколко преки по-надолу видя перачките, които заминаваха към реката, понесли бели платна на гръб. Поздравиха се и отминаха. Волските каруци пърпореха в двете посоки.

Бабата усещаше как годините я притискат, но не искаше да брои летата зад гърба си. Гледаше само към онова, що имаше да върши. Под престилката си носеше кошница. Щеше да прави зелник, а и трябваше още малко зеле. Но тя не се тревожеше. Баба Петранка щеше да ѝ послужи. Отколе вървеше техният достлук⁴⁷. Тя пък подир някой друг ден щеше да ѝ поиска я сол, я газ, я масло, я наръч дърва или друга потреба... Всеки на всякой услугваше – ако има!

Тъй си течеше животът по тези места: къде тихо, къде с приглушена радост, къде с весели гайди, кавали и тъпани. В село Гьобел годините се помнеха само ако бяха гладни и сухи. Превърнеше ли се хубавото в мил спомен, в шарено провидело, в крехка молитва, сърцата на хората се свиваха от страх, че може да последва и нещо по-лошо. Макар от поколения насам българите да бяха намерили начин да овладеят неплодната земя,

⁴⁶ Сая – помещение за добитък (навес, подслон)

⁴⁷ Достлук (тур.) – приятелство.

трудният и дълъг път до хляба все пак хвърляше кахърна сянка върху мало и голямо. Било с рало и мотика, било и с чобански кривак, но където и да се намираше българинът, винаги се свързваше дълбоко със земята, която го храни. Защото земята туй бе хлябът, насъщната понуда⁴⁸! Но и месото, млякото, маслото, руйното вино и какви не щеш още благини... За къде бяхме без топлата ѝ пръст? Та нали някой ден и нашите тела щяха да положат в нея.

Докато вървеше по калдъръма край дюкяни и тенекеджийски работилници, сякаш изведнъж ѝ се стори, че в селото е настанало необичайно оживление. Край вратниците и край дяланите пръте се бяха струпали жени и девойки и обсъждаха нещо с тревожни лица. Някои от тях се вайкаха и отриваха очи с опакото на ръцете си, а други отправяха нагоре глави в знак на молитва. От двора на Драгневата къща се виждаше неразпрегнат кон, който неспокойно пръхтеше. Някой тоз час се канеше да тръгне на път. Какво се беше случило в тихото им, довчера сънливо селце в полите на Анадола?

Като наближи високия стволест чинар, насреща ѝ се зададе даскал Димитър Граматик. Вървеше забързано, леко замислен, но не забрави да вдигне шапката си за поздрав. Набразденото ѝ от бръчки лице изведнъж светна.

– Сполай ти, бабо Куно!

⁴⁸ Понуда – последна хапка от хляб.

– Сполай и на тебе, даскале! Какво става? За къде т'й си се забързал?

– Отивам при попа и попадията. Важно съобщение имали.

Баба Куна свъси вежди. На добро ли беше, на лошо ли?

– Сетне ми стори абер и речи що е станало. Че барем и аз да разбера!

– Добре, бабо Куно! Всичко ще ти разкажа. Хайде, сполай ти!

По-надолу видя гърбом млада жена. „Не е нашта Еленка ки – рече си и се успокои. – Елениния вървеж е по-друг. Снагата ѝ е стройна, права, дори малко изпъчена. Кога върви, белите ѝ лакти остават по-назад“.

Но като се изравни с жената, видя, че беше Елена.

– Елено, Еленке, не те познах, мари!

– Що думаш, бабо Куно!

Двете спряха една срещу друга. Баба Куна говореше бързо, припряно, но от време на време се спираше, поемаше дъх и се вглеждаше в Елена, за да ѝ се порадва с очи:

– Ах, Еленке, Еленке, що забрави ти баба си Куна? Не доходяш веке при назе! А аз, запомни добре, с тез две ръце – и тя показва почернелите си сбръчкани ръце – съм

те изгледала от мънинка! Що си тъй оклюмала и натъжена, баби, преди малко едва те познах от пътьо?

– Не си ли чула, бабо Куно, какво е станало оттатък Сусурлука?

– Да не са утрепали някой? – извика баба Куна и вдигна ръце. Кошницата и тя се залюля назад-напред връз почернелия лакът.

– Не, бабо Куно! Никой не са утрепали, но подразбрах, че бай Доньо и двама от синовете му били тежко ранени. И не стига туй, ами и цялата им стока от талигата⁴⁹ откраднали. Татко каза, че туй станало на пътя край Сусурлука.

– Боже-е-е! – извика баба Куна и се прекръсти. Веждите ѝ се вдигнаха нагоре от почуда. – Боже, що думаш, дъще!

– Ами туй е то! Но сега се тревожа, щото таз сутрин мъжете ни поеха на път да носят новата стока. Наш Стоян също натовари рано-рано дизгините⁵⁰. И тръгна.

– Спокойно, дъще! Ще си дойде! Те нали знаят вече по кой път стават зулумите⁵¹, няма да се оставят да ги превардят я!

Баба Куна стигна морна до къщата на баба Петранка и отвори портичката⁵². Дворът ѝ беше преметен от

⁴⁹ Талига – дървена конска кола, каруца.

⁵⁰ Дизгини (остр.) – поводи, дълги ремъци или въжета, които се прикачват към юздите и служат за управление на впрегнати коне.

⁵¹ Зулум (тур.) – нападение, обир.

шумата, лъснат като че с ведро вода. По уллиците не се виждаше ни една паяжина.

Вътре баба Петранка седеше на столето, хванала под мишница хурката, в другата ръка вретеното ѝ предеше. Влакното се усукваше край опитните ѝ пръсти на нишка, тънка като паяжина. А нишката се спускаше към вретеното и се завърташе около него подобно хорото на мегданя. Бобът къкреше на оджака, подлютен с чесънче и малко люта чушка.

– Браво Петранке, рано си ранила. Глей колко рабта си свършила!

– Що думаш, Куне! Колчем още има да свърша! – оплака се баба Петранка. – Ти седни и речи какво има нанадолу?

България, април 1884 г.

По икиндия⁵³ Али Осман Ага излезе от джамията и се подпря на ниския ѝ зид. Там вече бяха насядали дядовци и лениво пушеха с чибучки. Измежду тях стоеше и кметът Сали-а с шарена чалма и броеница в ръка. Веждите му бяха надвиснали над сивите очи и умен поглед. Мустаците му висяха от двете страни на устата. Старият Али Осман Ага седна до тях.

⁵² В с. Гьобел хората не са имали звънци по вратите. Хората из цялото село са се познавали добре и често са си гостували без покани и други условности.

⁵³ Икиндия (тур.) – времето на втората следобедна молитва преди залез слънце.

По едно време към джамията се запъти Бутрак ага, та се спря до тях и се заговори на турски.

– Агалар⁵⁴! Прибрахме веке кукуруза, ожънахме нивите, напълнихме хамбарите! – каза Бутрака и издиша тежко дима.

– Да! – кимна Али Осман Ага. – Подир малко погледни и зимата настъпила!

– Аз оня ден, братя, минах през Провадия, та се спрях при чорбаджи Нафтали да понапълня талигите – продума Бошнак ага. – Чувам много имоти глътнал тоз лихварин, бре! Няма ли страха от Бога?

– Ох, Аллах, Аллах! – чу се някъде из дернека – Ти що при него отиде?

– Че при кого да ида? – ядоса се Бошнак ага и повиши тон. – На Софийско ли да ида, де ще ми излезе сметката за десет дена път с талигите?

Сали-а размърда броеницата в ръка. Али Осман се обърна към Бошнака с благ и спокоен тон:

– Не ми е работа, ама да те питам, той на теб за колко ти продаде крината жито?

– Петдесет кила, ага, пазарих за сто и деветдесет гроша! Аз и соя взех малко. И рапица. Ама житото за толкоз ми го даде.

⁵⁴ Агалар (тур. ед. ч. „ага“) – почетно обръщение към мюсюлмани в Османската империя

Али Осман ага сведе глава и се замисли. Погледът му заседна в глъбините на очите му и за момент стана изострен, проникновен. Из събранието отекна лека глъчка.

„Значи на правоверните петдесет кила жито за сто и деветдесет гроша ще дава“... той свъси вежди. Трябваше час по-скоро да разбере каква е станала цената за неверниците, та да сравни.

Как щеше да се кара тъй занапред?

Слънцето залязваше край тънките сокаци на Елес Факъ, когато откъм първите къщи на селото започнаха да навлизат файтони. Върволица от файтони един подир друг, един подир друг...

– Агалар! Видяхте ли това?

– Да. Навлизат в селото. Един от тях май се кани да поеме към Горната махала? Мисафирлар⁵⁵ ли са?

– Навярно! Виж Сали-а, ето: един май се кани да спре баш пред мехтепа⁵⁶!

Сали- а се изправи тежко, понамести чалмата си и й рече:

– Отивам да видя какво искат, с добро ли идат! После ще ви извикам на дернек!

⁵⁵ Мисафирлар (тур.) – гости.

⁵⁶ Мехтеп – турско училище.

Един от файтоните спря пред джамията и от него слезе едър мъж в попско расо и бяла брада. Очите му святкаха като въглени.

– Хош гелдинис⁵⁷! – поздрави той на турски, според обичая.

– Хош булдук, мисафирлер! – отвърна кмета и продължи на турски: – По каква работа сте в нашето село?

– Вий сте кмета, нали? Вий сте Сали-а?

– Да! Аз съм Сали-а, а ти кой си, папаз?

– Поп Добрю съм. Аз и цялата група идем чак от Гьобел!

Докато приказваха, Сали-а ги покани в конака. Там османлиите имаха адет да посрещат гости на селото, за да хапнат и да си починат от дългия път.

Подир час на масата се поднесоха паници с парещо ядене. Ароматът от храната бе упойващ и успокояващ: сладникави нотки на лук над апетитния дъх на запържени домати с моркови и чесън. До тях имаше и чинийки с топли нахутени зърна и лъжици гъсто квасено мляко, които правеше манджата още по-неустоима.

– Да ви е сладко! – покани ги Ажда, дъщерята на Сали-а.

Поп Добрю, даскал Граматик и другите мъже гости от Гьобел гледаха невярващо в софрата пред себе си.

⁵⁷ Хош гелдиниз! Хош булдук... (тур.) – Добре дошли! Добре заварили!

Толкова вкусна храна не бяха помирисвали никога, а порциите бяха щедри и топли, та не можеха да устоят повече.

Мала Азия, април 1884 г.

Баба Куна мина на връщане край писаната бакалия. Тоз час си спомни за отминалата неотдавна сватба на хубавата Елена с левент Стоян. Беше сватба за чудо и приказ. Цяло село Гьобел само за туй хортуваше: че три дена бяха яли, пили и веселили.

А булката Елена – капчица мома! Кръглолика, беличка, с бяло лице, големи тъмни очи и дълга, леко начупена коса. В деня на сватбата си беше облечена в тънка коприна по градски фасон. Като госпожица. Баща ѝ Драгни, беше пръв чорбаджия, а къщата му, скрита от листак на асми и овошки, беше най-личната в селото. Имаше високи дувари, тежки порти, писани челници и червени керемиди.

Сарай!

От кое да е високо място да застанеш над Гьобел, все чорбаджи Драгневата къща ще видиш. Старите хора думаха, че родът им бил прастар болярски род отпреди основаването на селото, кога още били по българско. Всичките му издънки бяха все богати и могъщи люде. Затуй се бяха и замогнали, бяха си стъпили на краката о време и настроили къщи, бахчи и чифлици, на чиито ниви днес работиха доксан докуз⁵⁸ изполичари. Стадата

⁵⁸ Доксан докус (тур.) – припл. деветдесет и девет.

му пладнуваха из целия вилает Балъкесир. Чак надвечер се завръщаха от къра, та скрибуцаха хлопки, зад които оставаха само протяжните жетварски песни.

Чорбаджи Драгни беше душа човек – ни ламтеше за пари, ни слушаше хорските одумки край къшетата. Имаше си страха от Бога и плащаше справедливо платата на всекиго според работата.

Само едно не му достигаше – мъжка рожба в къщата, та да му помага в работата. Едничка Елена! И тя крехка, крехка кат писана стомна, току да я изтървеш, та се пръсне на парчета.

Ймането си искаше работата!

Сега, когато се омъжи и зетят се съгласи да живее под техния покрив, имаше с кого да отваря вечер тефтеря и да прави описи с карандаша⁵⁹, докато им сервира изстудена ракия. Макар и аджамия⁶⁰, поне имаше още една мъжка опора в тая къща.

Млад Стоян пък взе, че излезе свестен; гледаше го като слънце и всеки път щом прекрачеше голямата одая, сваляше калпака си и целуваше на стария ръка. Чорбаджи Драгни го прие като свой син и дотолкоз свикна с него, че все едно винаги го е имало в къщата. Че си имаха доверие – туй беше сигурно! Затуй всеки се оглеждаше в другия като в тих, дълбок кладенец. Старият му поръча нов кат дрехи при Ильо шивача и

⁵⁹ Карандаш (рус.) – молив.

⁶⁰ Аджамия (тур.) – неопитен.

нови лъснати кундури. И от потурлия малоазиец, Стоян изведнъж заприлича на гражданин младоженец.

Баба Куна виждаше всичкото. Не само щото идеше често в тяхната къща за едно-друго, но си и хортуваше със слугинята. Никога не я връщаха празна. Та нали беше гледала малката Елена още откак се роди. Самата тя имаше само един жив син от всичките ѝ чада. Едничък Тодор ѝ остана. Но той излезе здрав и жилав, вкопчил се здраво в живота. Кога беше още малък, често доходяше да помага в чорбаджийската къща, но повече се заиграваше с чорбаджийската дъщеря. Имаха си двамата достлук в игрите.

После животът потече като буйна река. Тодор замина надалеч, тя пък взе, че се омъжи и като че ли приказката им из един път помръкна. Една мисъл обаче браздеше ума на баба Куна и все още не ѝ даваше покой. Ако нейният Тодор беше станал зет на чорбаджи Драгни, дали и към него той щеше да се отнася тъй прямо и бащински (макар да бяха сиротни)? Човек като него, който така учеше чедото си на честност, на търпение и на трудолюбие, не можеше да дели хората. Красотата на Елена бе най-малкото от всичките ѝ достойнства. Не случайно селските първенци думаха за нея „честит ще бъде оня, на когото пристане“.

Не, баба Куна беше сигурна, че ако нейният син беше станал зет на чорбаджи Драгни, той и него щеше да приеме като роден син.

Старият Драгни излезе на пруста и погледна от високото. Сега когато и попът, и даскалът ги нямаше,

селото му се струваше някак пусто, тихо. За пръв път от много време насам се чувстваше малък и беззащитен. Взираше се като замаян към крайчеца на селото, където започваха равните бразди на нивите.

Дали ще дойдат скоро? Идат ли си вече?

Онзи ден Стоян му беше рекъл, че старото рало се е счупило. Трябваше да се стегне ново. Ей го, подир някой и друг месец пак ще затребува. Трябваше да се мине и край Ровището, за да прибере и другата стока.

Той усети сутрешния хлад и се прибра в одаята.

Вътре погледът му изпървом срещна двете благи сини очи и весела усмивка на дъщеря му Елена. Тя влезе и му целуна ръка. След нея вървеше и слугинята ѝ Тонка.

– Дал ти Бог добро, дъще!

– Дал Бог добро, татко!

– Стоян готов ли е вече?

– Мисля, че още е долу при конете – тя се извърна настрана и той мина край нея. Затрополи надолу по стълбите.

– Стояне, слънцето се дигна, защо се бавиш още?

– Ето, тръгвам! – каза той и наметна абата си. До него се въртяха овчари и чираци, които тихо си хортуваха.

Жените също излязоха на вратника да го изпатят. Елена го изчака да се качи в каруцата, погледна го с

обожание и му подаде торбата с храната. Погледът му се местеше ту към жена му, ту към стария, ту пак към нея. Когато отново погледна към късчетата синьо небе, лека руменина заля лицето му. Той ѝ се усмихна топло.

„Спокойно, дъще! Ще си дойде! Те нали знаят вече по кой път стават зулумите, няма да се оставят да ги предвардят я!“

„Да, бабо Куно! Миналият път се върнаха живи и здрави. И сега ще бъде тъй!“

Чорбаджи Драгни му се усмихна и продума бащински:

– Не закъснявай, сине, да не те мислим!

– Не бой се татко, ще се върна!

Чираците отвориха портата и го изчакаха да излезе. После всички се прибраха на топло. Мъжете заговориха за поп Добрю и даскал Граматик и разговорът отново пое във весела посока.

На залез слънце зад Варвалешката могила наизлезе огненочервена светлина, като пламъци, които малко по малко завладяха цялото небе с кървавочервени струи.

„Времето ще се разваля“ – думаше баба Куна.

А може би това беше вест – вест, че иде нещо страшно? Такова червено небе в края на деня отдавна не бяха виждали.

България, април 1884 г.

Новината, че са пристигнали гости чак от Анадолата, веднага обиколи Елес Факъ. Едни я приемаха с добро, други – с подозрение.

– Агалар! – обърна се поп Добрю към кмета на турски, след края на вечерята. – Благодарим за харното посрещане. Както ви казах, ний сме гости от село Гьобел, кааза Бандърма. Туй се намира в Балъкесирския санджак. Селото ни е на три-четири часа път от Мраморно море. Наблизо имаме и гьол. Да ви кажа право, земята ни е хубава и топла. Много сме доволни от нея.

– Какво сеете? – прекъсна го един от домакините с наметната по чорбаджийски аба. Седеше на земята наред голяма шарена възглавка.

– Сеем всичко, което сеете и вие, но имаме и памук, лен, сусам! Все пак, топлото време ни го позволява! Добре си живеехме, признавам си, имахме си и кошшулук с правоверните, ама Голямата война на султана с руския цар промени всичко. Сега отвсякъде ни заобикалят я черкези, я мухаджири⁶¹! Голямо тегло теглим от тях! Още в Гьобел ни думаха, че селото ви е харно, и ето, ние с очи се уверихме, че е тъй! Та ви молим да направим размяна на имотите си с тукашните правоверни. Ние на вашите имоти, вие на нашите. Има ли в това село мераклии за такава размяна?

⁶¹ Мухаджири – турски бежанци след Руско-турската война от 1877-1878 г.

Сред събранието настъпи тишина. Сали-а изгледа насядалите мъже и поглади мустаците си. Лулата просветна в устата му.

– Размяна значи! Затуй сте дошли в нашето село.

За момент сърцето на поп Добрю заби силно в гърдите. Той свъси вежди.

Дали не обидихме домакините си? Дали не беше грешка, че пропътувахме всичкия този път дотук с вапора, а сетне и с файтоните? Той погледна към даскал Граматик за подкрепа. До него стоеше и млад Тодор с очи, изпълнени с вълнение и трепет.

– Знаете ли, истината е, че много от нашите тука продават имотите си, за да идат в Туркията. Ей го, оня ден пак дойде донесение до мене – и той спря погледа си върху Али Осман ага като най-стар измежду всички. – Войната наистина промени стария порядък! Но размяна на имоти като че ли е по-добро! Отиваш там стопанин, сякаш там си си роден! Не губиш време да пазариш цена, да търсиш мющери! Как ви дойде на акъла? – попита той и се усмихна. Очите му се наляха със светлина. В гласа му нямаше и помен от твърдия тон, който хората бяха свикнали да чуват.

Поп Добрю и даскал Граматик усетиха, че разговорът се позатопли и се усмихнаха.

– Тъй ни Господ научи! А Господ е един, Сали-а! Само дет' името му е различно! Ние всички сме поравно хора

и братя пред Бога! А той има отговори на всичките ни въпроси!

Харни му се видеха тез думи на кмета, стоплиха сърцето му. Той също се усмихна и кимна с глава.

– Право думаш, папаз!⁶² Сполай ти, за мъдрите думи!

– Предлагам да се обиколи селото, да се опишат къщи, ниви, хамбари, дюлюми⁶³ земя, граници, та барем и добитъка, дотолкоз, че каквото оставиш тука, такова да намериш и там! – започна даскал Граматик. – А пък ние в Анадола ще направим същото, като се върнем. Бих искал да няма сърдити и всичко да бъде честно и равно пред Бога! Дотолкова да бъде честно, че дори пълни хамбари с храна или кошери с жива стока, ако оставиш, такива да те чакат и там! До таз степен!

– Евет⁶⁴! Да ви кажа право, хубаво сте го намислили! Само дрехите и малко покъщнина да се вземе. Тъй ли? – намеси се Бутрак ага и се обърна към поп Добрю – Значи и кошарите ще намерим пълни със стока! Така да стане, че сякаш Аллах просто ни е принесъл в друго село с дрехите на гърба ни, тъй ли папаз?

– Точно тъй ще бъде, както го рече, даскал Граматик! Бутрак ага, ти например, ако дойдеш в моята къща, ще

⁶² Папаз (тур.) – свещеник.

⁶³ Дюлюм (тур.) – турска мярка за земна площ, припл. равна на 919.3 кв.м (почти декар)

⁶⁴ Евет (тур.) – да!

намериш пълни хамбари, а пък аз ако остана в твоята, да намеря и аз пълни! Все глава за глава!⁶⁵

Събранието се оживи и развълнува. Започнаха радостно да коментират чутото, та по някое време се наложи Сали-а да въдвори ред. Даскал Граматик погледна към поп Добрю в опит да прочете всеки негов трепет. Кимна леко с глава.

Тъй трябва да е измислено и изчислено, отче, че като чуят турците предложението ни, сами да поискат да дойдат и дори да останат доволни, щото каквото оставят в Българско, това да получат и тука в замяна!

– Добре! Тъй да бъде, папаз! Виждам, че ще успеем да се разберем като хора пред Бога!

Поп Добрю съгледа своите си, вече пооклюмали, и сам той се прозя шумно.

– Още веднъж благодарим за гостоприемството, но дали не можем да продължим разговора и утре? Много път сме изминали, добри хора, ще искаме вече да си легнем за почивка!

– Ама, разбира се! – отвърна Сали-а и тутакси извика жена си и дъщеря си. Щяха да настанят гостите в близките и далечни къщи, които се гушеха като стада из цялото село Елес Факъ.

⁶⁵ Този разговор е повлиян от книгата „Зърна разпилени“ на Борис Янев.

България, април 1884 г.

Случи се да настанят Тодор до даскал Граматик в една малка одая. Макар умората, той бе развълнуван от изминалите събития и не можеше да склопи очи просто така. Тази нощ и луната беше пълна и странно обагрена в червено. Той я съгледа през пенджура⁶⁶. Обърна се и заговори тихо:

– Даскале, спиш ли?

– Да, спя! Канех се да спя – въздъхна той. – Що? На теб не ти ли се спи?

– Не мога да заспя, даскале. Мисля! За всичкото що преминахме дотука! Още ми се привиждат сините води на Босфора, дет' преминахме с вапора! А и за всичкото що се разбрахме тая вечер!

– Да! – отвърна той. Тежкото му тяло поразклати леглото, като се повдигна нагоре.

– А говорът им, даскале, забеляза ли? Уж в българско сме, а трудно ги разбирам що думат!

– Ех, те тукашните не са българи! Ти не разбра ли, че в цялото село има само османлии!

– Ами във Варна града кат' слязохме, там не са ли българи? И там трудно ги разбирахме – отвърна той на свой ред.

⁶⁶ Пенджура (тур.) – прозорец.

Даскал Граматик се загледа към пенджурата и рече:

– Явно нашият език в Анадолата се е поомесил с тамошния турски и затуй не можем се разбра. Колко години стана да живеем там, синко, я смятай! Но, мисля, че като дойдем тука и се настаним за постоянно, с времето ще свикнем на тукашния език! Я гледай ти, какво пълнолуние има навън!

– Да! И аз го видях. Луната тази вечер е кървава! Що значи туй, даскале?

Даскал Граматик погледна към луната така, сякаш четеше знаците и клепачите му леко примигнаха.

– Старите хора думат, че било на лошо!

– О, дано не ни сполети нещо лошо! – отвърна тоз час Тодор и се изправи в леглото си. – Кажи, моля те, утре на поп Добрю да се помоли за всинца ни!

– Добре! Ще предам – каза той и млъкна. В одаята настъпи мълчание. – Да те питам и аз нещо тебе?

Тодор се обърна по посока на гласа в тъмното:

– Да!

– Ти що се промени тъй изведнъж?

– Що думаш, даскале? – въпросът го свари неподготвен.

– Познавам те от малък. Още кога баба Куна те водеше за ръчицата. Преди беше по-друг! По-веселяк, по-сладкодумен! Спомням си на мегданя как припкаше,

като че ли не стъпваш по земята. Дори хорото повеждаше край стария чинар. Сетне се измени, затвори се, някак си! Ей нà, едвам таз вечер взе тъй да думаш: туй така, онуй така!

Тез думи паднаха на душата му като воденичен камък. Той не бе и очаквал да му зададат такъв въпрос в тоз час на нощта. Усети се безсилен. От гърдите му се откъсна тежка въздишка. Как да му рече истината, че неговата едничка севда отиде в ръцете на друг? Спомен за очите ѝ, за лъчезарната ѝ усмивка го обзе отново. Беше като трепет, идещ от дълбините на времето. Трепет, който вълнува кръвта и я кара да играе лудешки по тялото. Той се напругна да се овладее, въпреки бушуващото в сърцето му море от спомени.

– Е, даскале! Всеки се изменя с времето! Ти си мъдър човек, помниш ме от дете, но може ли човек да остане с детски нрав цял живот?

Тоз отговор не удовлетвори даскал Граматик, но той не му намери махна.

– Добре, сине! Тъй да бъде, щом си рекъл! А сега да поспим, че утре ни чака много работа с поп Добрю и другите.

Тодор кимна, легна и се обърна на другата страна. Подир няколко часа новият ден проби небосклона с бялото си свредло.

Под Бутраковия покрив, няколко къщи по надолу, настаниха поп Добрю заедно с още няколко души за

нощта. Той не беше суеверен и не се страхуваше от „кървавата луна“.

„Бутрак ага е стопанин на 500 дюлюма земя и двор 30 дюлюма. Има и стадо с 300 овце, много едър добитък. Виж, свине няма, понеже е мюсюлманин, но останалото имане си го бива и прилича да бъде заменено с моето!“ , мислеше си той, докато се въртеше неспокойно в постелята си. До него на миндерчето стояха кондиката⁶⁷ и попският кръст.

Една мисъл парна поп Добрю и сякаш го разтреса като треска. По челото му избиха капчици пот. „Ами златиците, заровени в двора ми! За тях не знаеше никой, дори и попадията. Ни синове, ни дъщери, ни снахи. Никой! Хайде земното как да е, ще оставя и ще прежаля, ами подземното?“

Час по-скоро, като се прибереше в Анадола, трябваше да изкопае заровеното си имане. Дали и други гьобелчани имаха заровени жълтици из дворовете си? За българина туй бе често срещан адет да уварди златото си от зли очи, пък и да спести на сигурно място някоя и друга пара за черни дни.

Втори проблясък го накара да затаи дъх и дори да се изправи в кревата. Та нали трябваше не само да изрови имането, ами и да го прекара през вапора за България? Каква полза да го уварди до Бандърма, а накрая да му го вземат без време?

⁶⁷ Кондика – дневник, в който се записват по-важни факти от живота на дадена църква, манастир, училище, община, еснафски сдружения.

Той си спомни как скеле-башията Емин бей се разхождаше край водата и ровеше из ракли и вързопи. Намереше ли скрита жълтица, грабваше я и я слагаше в пазвата си!

Що можеше да сториш?

Поп Добрю събра ръцете си в молитва и започна тихо да мълви. Сърцето му заби с всичка сила в гърдите.

Мала Азия, април 1884 г.

„Стана много късно“, мислеше си Елена, загледана във върховете на дърветата през пенджурата. Кървавочервената луна се оглеждаше през стъклото ѝ. „Стоян отдавна трябваше да се е прибрал?“ Очите ѝ, откровени и топли, се загледаха в красивия пролетен букет в средата на масата.

Минутите течаха...

„Как да ѝ кажа“, питаше се тоз час слугинята ѝ Тонка, която първа разбра за случилото се в покрайнините. В погледа ѝ се четеше мъка и загриженост. Лицето ѝ се обля в топлина, докато я наблюдаваше.

„За какво ли мисли Елена, за какво ли мечтае в тази напрегната тишина? Милата ни господарка, как щеше го приеме? Навярно щеше да плаче за него цяла нощ! Та те толкова се обичаха, как да ѝ кажа, че него вече го няма!“

Стоян и другите пътници от талигата били нападнати още на излизане от селото.

– Оледах се – разказа ѝ с треперещ глас един от оцелелите чираци – Никой! Кого да извикам? Само гората се тъмнее насреща ми. Поискаха стоката ни. Хайде гит⁶⁸, думат яростно! Бяха трима. Но Стоян грабна копралята и се изправи насреща им. Искаше да ни защити, господарски син все пак. Де да бяхме се отървали само с пустата му стока! Той падна възник пред назе. Аз заотстъпвах към черния път!

– И какво? Какво стана после? – разпитваше го Тонка, а от очите ѝ бликнаха сълзи. Тя не можеше да си поеме дъх. – Добричкият ни Стоян! И толкоз млад! Точно той ли курбан да стане?

Ами Елена? Ами старият Добри? Как щяха да понесат внезапната му смърт, и то на прага на новия им живот в новата България? Очите ѝ се напълниха със сълзи. Чувстваше се като застанала пред огромна неизвестна бездна и нито виждаше мост, през който да премине, нито виждаше сукно, с което да оплете въже и да се прехвърли нататък.

– Ще вечеряш ли? – попита Тонка изведнъж и се приближи до нея.

Елена се обърна и я погледна. Чу неспокойния ѝ глас, но не му отдаде значение.

– Не. Ще почакам още малко! Сигурно всеки момент ще се приберат!

⁶⁸ Хайде гит! (тур.) – Хайде, махайте се! Хайде, изчезвайте!

Тонка въздъхна и излезе от стаята. Една сълза се притаи в крайчеца на окото ѝ.

България, април 1884 г.

„Да затвориш след себе си вратата с достойнство, означава да останеш с единствения си приятел – достойнството“.⁶⁹

Сутринта, малко след изгрев, Али Осман ага се събуди и запали чибучката си. Въздухът навън ухаеше на ръждиво и медно, на зелено и жълто. Гюловият аромат го лъхна най-силно. Той се разходи из градината си, като не забрави да нагледа и пчелите.

– Пак ли ги пасеш, дядо Али? – чу глас зад гърба си подир някое време. Старият се обърна и насреща си видя Берг. Момчето му целуна ръка, както подобаваше традицията.

– Благословен да си, сине! – отвърна Али Осман ага в отговор.

– Казал си да ме повикат.

– Да! Оня ден, малко преди да дойдат гостите от Гьобел, надявам се, и ти си чул за тях, та срещнах баща ти Сезгин. Мина край портата ми, явно се прибираще от някое пътуване, та го извиках за малко у нас.

– Защо, дядо Али?

⁶⁹ Цитат от Юлия Леонтиева.

– Да си похортуваме! Той ми даде честна дума, че ще говори с жена си и отношенията ви ще се подобрят.

– Но защо, дядо Али? Аз можех и така да си поминувам. Сега сигурно пак ще ми се карат, като се прибера.

– Никой няма да ти се кара. Никой няма да отвори и дума за това, чу ли! Никой! Аз просто искам да си добре, да си щастлив, сине! Затова извиках баща ти тука при мене. Слушай го, слушай и новата си майка, дръж се добре с тях и ще видиш, че нещата ще потръгнат в съвсем друга посока.

Берг се загледа в градината, в тъмнозелените листа на змийското мляко, дивия копър, лапада и плъзналия навсякъде здравец.

– Дядо Али, а може ли човек да разчита на едната честна дума?

– Да, момчето ми. Може! Но това зависи от човека на среща. Ако той е човек на място, честната му дума ще бъде по-ценна от какъвто и да било подпис или контрат⁷⁰.

– А как се разбира дали човекът е на място?

Али Осман ага остана доволен от въпроса на момчето и тозчас пред очите му се възправиха поп Добрю и даскал Граматик.

⁷⁰ Контрат (тур.) – договор, писмено споразумение.

– Ами как се разбира? Тъй се разбира: гледаш го в очите и слушаш както ти приказва. Но още повече: гледаш го какво прави, как се отнася към хората, не само към своите си, ами и към чуждите. Един истински човек държи на думата си и я изпълнява. Дори когато му е трудно!

– Значи честната дума не е само една думичка, тъй ли?

– Точно тъй, момчето ми. Честната дума е обещание. Тя е завет пред Бога и идва от сърцето! Тя е **сговор... на честта!** И щом някой ти даде честната си дума, то значи той ще я спази! Но... и ти трябва да бъдеш честен – думата, която даваш на свой ред, е твоята най-голяма стойност! И към свои, и към чужди!

– Ще запомня това, дядо Али! И ще давам дума само ако мога да я изпълня!

– Точно така! И винаги помни: твоето име и честта са най-важните неща, които можеш да оставиш след себе си!

Берг дишаше дълбоко и учестено и двамата се вторачиха един в друг.

– Благодаря ти за всичко, дядо Али! Ще те послушам и от днес нататък ще слушам повече домашните си вкъщи!

– Бъди благословен, Берг, момчето ми! Където и да отидеш, ти винаги ще бъдеш в моето сърце! Винаги!

Мала Азия, май 1884 г.

Завръщането на поп Добрю, даскал Граматик и цялата им група в Гьобел бе помрачено от вестта за неочакваната смърт на Стоян, зет на най-личния чифликчия в селото. От радостно тържество, на което те се бяха надявали (предвид добрите новини, които носеха), ги посрещна всеобщ траур, сякаш бе настъпил свършекът на света.

По вратниците се бяха струпали жени и мъже и като подгонени от дявол обсъждаха случилото се с тревожни лица. Вайкаха се и отправяха нагоре глави в знак на молитва. Да бе ги сполетял поредният черкезки побой или кражба на стока в покрайнините на селото. А то... смърт!

Убийство направо!

Даскал Граматик бе забелязал черната кърпа, която затуляше портата на чорбаджи Драгни, но мислеше, че навярно се е споминал някой възрастен роднина. Кой да ти допусне, че баш младата надежда на дома, добрият Стоян, вече не е между живите... Че няма да вкуси от първите глътки живот в новата България. Че костите му ще останат завинаги заровени в Гьобел.

Мисъл като мисъл ли бе, да го допуснеш?

Поп Добрю се натъжи. Откъслечни спомени с младия Стоян заиграха пред погледа му като на лента. Виждаше го как играе на хорото в деня на сватбата му с хубавата си невеста. Искаше да погледне за последно лицето му и

да го запомни тѝй: весел, опиянен от младост, от щастие, от нетърпение. Отново и отново се питаше „правилно ли сторихме, че оставихме стадото посред възци, та ни нямаше близо месец“?

После въздъхна примирено и преглътна.

„Господ Бог гледа отгоре. Гледа и вижда всичкото! И там да сме били, и тука да сме били, кат е щяло да стане лошото, е щяло да стане!... Що сме могли да сторим?“

До тръгването на гьобелчани за Бандърма поп Добрю беше наредил никой да не напуска селото, независимо по каква причина става дума. И без туй имаха работа: да се описват ниви, граници, имоти, градини, хамбари, дюлюми земя.

Селяните му вярваха и го слушаха. И сами знаеха, че в покрайнините на селото докъм гората е опасно, затова се молеха да прекарат последните си дни в Гьобел в спокойствие и опрощение.

Ден преди пътуването за Бандърма поп Добрю извика даскал Граматик и заедно навестиха чорбаджи Драгни. Бутрак ага, който беше пристигнал с тях от България, остана в къщата на попа – трябваше да има някой, който да посрещне и елесфакънци, като си дойдат.

На вратата им отвори сам Драгни. Стори им се блед и застарял. Като че за един месец се бе изменил из корен. Изгубил се беше поривът на сърцето му. Сега то сякаш му тежеше като камък и единствената искра, която

можеше да припламне в него, бе заради едничката Елена.

Като го видяха през вратника, поп Добрю и даскал Граматик се спогледаха мрачно.

– Сполай ти! – рече попа и вдигна ръка да направи кръст във въздуха.

– Заповядайте, добри гости! – каза той и отвори по-широко портата.

Даскал Граматик свали калпака си и прекрачи прага. Ръцете му леко трепнаха, а очите му обходиха нетърпеливо градината, сетне и одаите, като да се уверят, че всичко и всички са там. Още не можеше да повярва, че Стоян го няма. Че никога повече нямаше да го види. Все му се струваше, че ще го мерне някъде из голямата къща.

– Тежко поминуваме в последно време, папаз! Тежко-о-о! – започна той, когато се настани на трапезата, в голямата одая, а слугинята се засуети да им сервира. Пердетата бяха спуснати. В сумрака светеше газениче. Огледалото беше покрито с бяла кърпа, а пред иконостаса гореше кандило. Цялата одая миришеше на тамян.

– Било е голям удар, разбирам! – отвърна поп Добрю.

– Беше ми като син. И като приятел. И като верен съдружник!

– Той те уважаваше и те слушаше много! – кимна даскал Граматик.

Настъпи мълчание. Чуваше се само как слугинята потраква с прибори край тях.

– И как точно стана всичко? – поде припряно поп Добрю
– Не можахте ли да го предотвратите; да изчакате още някой и друг ден и да не излизате от село? Аз ли трябваше да съм тука, да ви хортувам? Щото вий не знаете, за първи път чувате за черкезки зулуми! Колко пъти говорихме за туй! Ей го, дойдохме си от България, утре отслужвам литургия, както прилича на традицията и... заминаваме! И туй всичкото можеше да се избегне!

Старецът положи ръка на гърдите си, сякаш за да провери бие ли още сърцето му.

– Кой да ти допусне, папаз, че броени дни преди пътуването ще ни сполети такава трагедия. Всичко започна със старото рало. Беше се счупило. Трябваше да се стегне ново. Стоян дойде при мене и каза, че искал да купи ново. Междувременно имах и стока на Ровището, която трябваше да се прибере – туй беше моя работа все пак, но той прие да ми я свърши на връщане. Аз се съгласих.

– И?

– Ами... на 14 април, рано сутринта той пое с двама от моите чираци на път. А после... – тук чорбаджи Драгни спря разказа си и преглътна шумно. Очите му се виждаха жълти на пламъка на газеничето. Сенките на

всички се плъзнаха нерадостно по тавана и одаята натежа от униние. – После... научихме за нападението от разказа на един от оцелелите. Но е било късно, какво можехме да сторим? Таз вечер Стоян не се прибра!

„14 април, това беше нощта на кървавата луна“, помисли си даскал Граматик и тутакси си спомни среднощния разговор с Тодор в Елес Факъ. Сети се и за Елена, но не го свърташе да попита направо за нея. Домакинът редеше думите с трепереща уста, а в очите му светеше умолителна искра.

– Още помня последния му поглед, папаз. Последните думи. Каза ми: „Ще се върна, не бой се, татко!“ Ей там, вънка бяхме – и той посочи с ръка. Очите му се бяха напълнили със сълзи. – Сякаш преди час ми го е казал, папаз. Още е пред очите ми, вярваш ли?

– Вярвам ти! И дълбоко съжалявам за случилото се! Де да можех да променя стореното, но не мога! От утре поемаме на път, казах ти! Аз и хората ми не сме ходили залудо да прокарваме пътека оттатък Босфора и да седим цял месец в Елес Факъ, да описваме ниви и имоти! Аз всичкото, що сторих, за вас го сторих – за хората от селото! Щото милея за вас! Щото ме боли и мисля за вас! Не искам никой да става курбан на тез мръсни черкези!

– Право думаш! Тука няма живот за назе! Вече наистина се уверих! Искам да заминем и най-сетне да видя спокойствие за мен, за дъщеря ми и за хората ми!

– Като каза, дъщеря ти... – започна даскал Граматик. – Как е тя?

Драгни поклати глава и въздъхна. Като че всичката горчилка на живота се бе събрала в тия няколко думи. Пусту сълзи! Напират!

– Зле, даскале! Нивга не съм я виждал тъй наранена! – отвърна сподавено той.

Даскал Граматик се укори, че е отворил дума за нея и реши да смени темата. Подир година-две тя можеше да хвърли траура. Можеше да срещне и друг, беше още млада! Когато тримата най-сетне приключиха с вечерята, той реши да разкаже на чорбаджи Драгни за България и за красивото село Елес Факъ.

„Нека му вдъхна малко надежда, малко упование и сила, че бъдното ще бъде хубаво и гостоприемно! Дано да е наистина такава!“

Мисълта за скритото имане тозчас просветна пред очите на поп Добрю, беше забравил за нея покрай всичките тревоги. Оставаше му само една нощ; последната нощ, в която трябваше да го изрови.

Господи, ще хвана някоя болест в туй тревожно време...

Кучешкият лай гонеше деня в дворовете из селото и те притъмняваха в лилаво. Последната им нощ под божието небе...

Елена излезе да нагледа цветната си градинка, а мъката от приближаващата раздяла се наливаше още повече в гърдите ѝ. Прозорецът в голямата одая светеше. Чуваха се твърдите мъжки гласове на баща ѝ и гостите му. По едно време тя чу глас край вратника:

– Елена! Елена!

„Някой ли ме вика, или започна да ми се причува?“

Елена се изправи и тръгна към портата, отдето идеше гласът.

– Елена!

– Кой е там? – попита тя не на шега. Беше сигурна, че там има някой.

– Аз съм. Тодор! Моля те, изслушай ме, трябва да ти кажа няколко думи...

– Защо се промъкваш така?! – ядоса се тя. – Кучетата лаят, ще ни чуят. Баща ми е вътре с попа и даскала, отивай си! Срамота е да говорим пред вратника!

– Ще ме чуеш! Само няколко думи имам да ти кажа и си тръгвам! Обещавам!

Тя отвори портата. Младият мъж пристъпи към нея и ѝ подаде ръка. Гърдите му се изпълниха с вълнение от очакването какво ще каже или ще направи тя. Елена веднага усети силата, която струеше от тялото му. Огряно от месечината, бялото ѝ лице му се стори още по-хубаво, въпреки тъгата в очите.

– Чух новините и наистина съжалявам за случилото се! Елено, Еленчице, прости ми, че не дойдох по-рано да те видя.

Тя сведе глава безмълвно.

– Но искам да знаеш, че можеш да разчиташ на мене за всичко! Аз няма да те предам! Помниш ли как бягахме и играехме тука, когато бяхме малки?

– Това време отдавна отмина, Тодоре! Вече не сме деца! Светът край нас не е една игра! – гласът ѝ звучеше морен и дълбок, сякаш младата жена не идеше от дома си, а от някакъв далечен свят.

– Знам! Но това не пречи да те гледам с онез очи, с които те гледах и тогава! Повярвай ми Еленчице, ако ми позволиш ще бъда до тебе, докогато трябва, винаги, когато имаш нужда! Няма да те оставя!

Тръпчинките на страните ѝ светеха като две месечини. Тя най-сетне вдигна глава и очите им се срещнаха.

– Благодаря ти! Благодаря за всичко!

Когато той си отиде, тя поседя още малко на свежия нощен въздух и се върна мислено към току-що станалото – как бе отишла в градинката си, как **той** бе извикал името ѝ, какво си бяха казали после и как се бе почувствала умилена от развълнувания му глас; замисли се и за покорството, което бе изпитала пред него.

Накрая си призна, че това бяха най-милите и съкровени думи, които бе чувала напоследък. Скоро мъжките гласове се чува край стълбището. Гостите си тръгнаха. Тя бързо се скри в стаята си, навярно за да се скрие и от мислите си.

Мала Азия, май 1884 г.

Сбогом, къща⁷¹!

Сутринта пред старата черква в Гьобел се беше събрало цялото село. Мъжете бяха облекли чисти ризи, жените бяха с бродирани памучни рокли, които носеха само по празник. Някаква тържественост вълнуваше лицата им, примесена с всеобщото притеснение, което изпитваха като пред прага на нов дом. Неизвестното ги караше да се оглеждат един в друг и да се озъртат наоколо за знаците, които денят пращаше.

Но ведрото утро се стори добра поличба за всички – щом заранта беше огряна със слънце и носеше прохлада, то започнатото с добро щеше да завърши с добро, така си пригласяха една на друга жените. Мъжете умислено гладеха мустаците си със свити сърца пред голямата работа, която ги очакваше.

Тодор се приближи до баба Куна и баба Петранка и тримата се разговориха. Сетне той се раздвижи из множеството. От време на време спираше на две-три места да се раздума с другите мъже (които искаха да узнаят до най- малката подробност как бе минало всичко в България), ала той не се задържаше много, извиняваше се и се измъкваше, за да продължи нататък. Очите му шареха из множеството – търсеха едни очи, сякаш без да забелязват никой друг.

⁷¹ Сбогом, къща! – позната фраза от книгата „Зърна разпилени“ на Борис Янев.

Когато пристигна поп Добрю, хората се разделиха на две да му сторят път, за да отключи черквата. Попът спря и поздрави тълпата. Отвътре ги посрещна познатата миризма на тамян и разтопен восък.

– Братия, българи, ристиени! Бъдете всинца благочестиви!

И като прекръсти въздуха с кръста, той взе светената вода и китката с билки и тръгна сред гьобелци. Сред тях бяха и чорбаджи Драгни, и даскал Граматик, и Христо Ламбов, и още от селските първенци. Той поръси главите на всички в църквата, после мина отзад и напръска останалите. По всяка глава паднаха капчици благодатна вода и мирис на тамян. Хората притвориха очи, стаили по клепачите си жежка вода и силна надежда. Сетне спря до иконата на Иван Рилеца и прошепна молитвата си:

*Свети отче Иване, няма да те оставя! Ще те отнеса със себе си, където и да ида! Ще нарека новата църква, която ще направим, на твоего име! Помогни ни, отче Иване!*⁷²

Попадията извади бяла погача, завита в месал, и мина край миряните, за да си отчупят по хапка, наквасена с мед.

– Яжте дорде е топла! – заръчваше тя. – Яжте, дорде е топла!

⁷² Дословен цитат от книгата „Зърна разпилени“ на Борис Янев.

След литургията всичко живо се пръсна по къщата, да насипе повечко храна за животинките и... край, раздяла! Още нощес повечето бяха натоварили по талигите ракли и вързопи и само чакаха да приключи литургията, за да поемат на път.

Времето неумолимо препускаше с невидимите си коне.

– Папаз, няма по-тъжно нещо от раздялата с родното! – рече Бутрак ага на изпроводяк и стисна ръката на поп Добрю.

– Бутрак ага! На тебе оставям къщата си, бъди ѝ добър стопанин!

Попадията, цялата обляна в сълзи, понечи да го прекръсти, но после се досети, че той е друговедец и се спря. Грабна ръката му и я целуна. Бутрака също се просълзи.

– Папаз! Много години се канех да направя извора до моята къща на чешма. Но не сколасах. Направи го ти и наречи чешмата Бутрак чешма. Аз пък обещавам, че ще направя някъде по пътя за Бандърма чешма и ще я нарека Папаз чешма.

– Тъй да бъде, Бутрак ага! От твоите уста в божиите уши!

– А сега, вървете хора, и дано всичко е на хаир! Аз ще остана да пазя къщата и да се грижа за стоката!

Из цяло село закънтя женски плач. Жените се прегръщаха и плачеха, а мъжете мълчаливо бършеха

сълзите си. Сякаш селото се бе превърнало на гробище, където се оплакват мъртвите.

България, май 1884 г.

Стоян Бутрака прибра диканите под навесите, нахрани за последно животинките и заедно с жена си натовариха по кат дрехи и малко храна в каруцата. Той изкачи за последен път стълбите и огледа къщата си.

Е, сбогом, къща!

Прощавай и ти земя! Няма да те видим никога вече!

Той направи знак за прощаване с ръка, обърна се бавно и тръгна с уверени крачки. Мислите му се рееха към необятното бъдно, към непознатото и неизвестното. Прощаваше се с родното си място, но за него (все пак) Туркията бе истинската родина! Какво по-хубаво от това да се завърнеш при своите си корени? Стоян Бутрака беше свалил от плещите си много от страховете, които го глождеха. Ако човек не бе скътал надеждата дълбоко в душата си, този свят отдавна да бе останал само със сушата, морето и рибите.

За много неща бе благодарен досега, но най-вече за редките и пъстри моменти, които шареха живота на цялото му семейство като шевици и оставяха нишан за цял живот. Днес чувството за раздяла бе хем сладко, хем тягостно – някак браздеше гърдите му като рало. Караше го да чувства облекчение от това, което има, но и отговорност да го даде комуто трябва в замяна.

Баща му, старият Бутрак отдавна бе заминал за Гьобел заедно с поп Добру и цялата му група. Уговорката беше да се чакат на дървената скеля във Варна и там да направят размяната: гьобелци да слязат от вапора и да се настанят на техните талиги, а пък елесфакънци да заминат със същия вапор през Босфора на път за с. Гьобел.

Откъм главния вход долитаха разпалени мъжки гласове. Виждаха се коли с мулета, натоварени с вързопи, ракли, чували, чанти и торби. Неспokoен кучешки лай огласяше махалата. Оттатък ръбовете на Варна се синееше лазурното море – един път да стигнат дотам, после лесна му работа!

Ето ги Бошнакови, Хаджи Якъбови и Чалъкови. По-надолу бяха и Шабанаа и Хасанчеви, Чепишеви, Кабасакови, Домусчиеви. Ей ги в каруцата и Бакърджиоглу, и Фучеджиоглу... Чалмите им според имота. Едри мъже! Абичките им сини, целите в гайтани.

Скоро глъчката на изпроводяка щеше да бъде заменена от скърцането на колелата и някоя и друга дълбока въздишка, изпусната от потните пазви на мъжете. Не ще и дума, дълъг път ги чакаше...

– Ами Али Осман ага?

– Той отказа да дойде, ага! – отвърна му на турски Сезгин, бащата на Берг.

– Как тъй? Нали се разбрахме предната вечер? Аз на него се надявах да ни поведе, а той...

– Ти си се разбрал, ама на стария друга мисъл му дохожда.

– Спирайте талигите! – рече той с ядосан глас на турски.
– Ти без туй живееш до тях, заведи ме при него, да я видим тая работа!

Сезгин смръщи дебелите си вежди и погледна към жена си и двамата си синове, които го чакаха в каруцата. Сега цяло село седеше и чакаше що ще рече най-старият из между тях.

– Али! – приближи се Зюбейда до Али Осман ага. – Стоян Бутрака е навън. Дошли са и Сезгин, и кметът Сали-а.

– Аз казах вече веднъж! – пророни той и се изправи от миндерчето.

Стоян Бутрака пристъпи с бързи, неспокойни стъпки в градината му и свали калпака си, както приличаше на традицията.

– Дядо Али, вярно ли е туй, що думат? Че няма да тръгнеш с нас за Туркията? – попита той сърдито.

– Вярно е! – кимна той и го погледна право в очите. Тозчас си спомни за ятото щъркели и най-стария измежду тях, който бе видял на платото край Сечищенската река. – Аз съм вече стар! Не мога да тръгна на такъв дълъг път!

– Но как ще те оставим тук с неверниците! Знаеш, че след войната на султана с руския цар за нас тука живот няма. Не виждаш ли как ни делят и искат да вземат

превес! Как искат да ни мъчат, сякаш ний сме им виновни за сичкото! Дори цените на храните са различни за едни и за други! А ти ми казваш, че ще останеш тук?

– България е моята родина! – отсече Али Осман ага, но тонът му продължаваше да е все така спокоен и благ. – Ние сме като дърветата – корените ни винаги ще бъдат там, където сме се родили! Където душата ни за пръв път е усетила аромата на нашенската земя. Само тук, в моята България ще намеря покой! Пред Аллах ти казвам, че тука искам да погребат костите ми. А имаме и добри комшии, хора, които не се големеят, помагат с каквото могат и с една и съща мярка мерят! Не са всичките лоши! Не Бутрак, няма да оставя моята България и да тръгна! Ти поведи народа ни!

Стоян Бутрака сви устни и сведе глава. Усети как се изпълва със смирение и тутакси съжали за острите си думи. Мълчанието помежду им натежа. Минутите течаха. Той се наведе и целуна ръка на стария Али Осман ага.

– Благодаря ти, че беше до нас през всичките тия години! И ни помагаше, и ни съветваше, и ни повръщаше от кривия път! – рече той на изпроводак. – Бъди здрав, ага!

– И вий бъдете здрави, деца мои! – отвърна той. – И помнете едно: родината не е само в земята ни; тя е в онези, които носим в сърцето, които стоплят душата ни! А вие винаги ще бъдете в моето сърце и в моята душа!

Стоян Бутрака кимна отривисто, почувствал просветление и облекчение. Погледна към баба Зюбейда за последно и пое към изхода.

Навън Сали-а се сбогува със здраве, стисна му ръка и го изпрати – него и цялото им село към дългия пращен път с талигите.

А до тях крачеше новата им орис.

II част

Пътеката на нашите предци

Преселението на малоазийските българи през 1884 г. преминало гладко, като изключим един документиран инцидент с удавянето на едно от децата, паднало от борда.

На пристанище Варна всичко се случило точно както били предварителните устни уговорки с турците от Елес Факъ – те ги чакали с талигите си на скелето, за да поемат на път със същия кораб, от който били слезли гьобелци.

И така, общо 40 турски рода от селото заменили нивите, ливадите, къщите, хамбарите и добитъка си с 40 български фамилии от с. Гьобел. Останалите, които пристигнали от Мала Азия, се заселили в селата Стан, Арковна, Янково, Сечище, в Провадийско, Новопазарско и др.

Но тук „новите българи“ тепърва ще се сблъскат с трудности в комуникацията и с културните различия между старото и новото население на с. Елес Факъ.

Макар и да са българи в България, ще успеят ли да се впишат в тази нова обществена среда?

Измина една неделя, откак гъобелци се бяха настанили в новите си къщи в Елес Факъ. Въпреки това на повечето им беше трудно да се ориентират из домашната посуда и одаите, из дворовете, из улиците на селото. Най-трудно беше рано сутрин при първи петли, когато повечето се будеха и ококорваха очи.

„Къде съм? Ааа..., ние се изселихме, вярно, туй вече не е Гъобел!“ – казваха си повечето с поглед ококорен към различната гледка навън.

В неделя поп Добрю обходи своята нова собственост и хамбарите; усети уханието на влажната почва, полъха на вятъра, който идваше от хълмовете и люлееше листата на лозята. Почувства се щастлив, защото всичко това вече му принадлежеше. На него, на попадията, на синовете, дъщерите и снахите му.

Но дали домът успя да запълни онази дупка, която зееше в него от години?

Нощем, щом склопеше очи, все му се провиждаха моменти от изминалото пътуване и всичко, което заедно преживяха: как морето си взе курбан (тъй му думаша старите баби!) и малката Руска падна в сините води на Босфора. Как даскал Граматик мълча и

наблюдава, мълча и наблюдава и най-подир извика: „Братия, този фес в ръката ми е Туркията! Напускаме те завинаги, Туркийо! Ето, връщам ти феса! Отиваме в майка България, нека влезем в нея както се влиза в черква, с голи глави, като пред Бога!“⁷³

Поп Добрю никога нямаше да забрави как всички присъстващи на палубата – цялата гьобелска общност, един по един започнаха да хвърлят фесовете и чалмите си през борда. Очите му и тогава, и цяла неделя подир туй се пълнеха със сълзи от умиление.

А после... как пристигнаха във Варна, сбогуваха се с преселниците турци и се качиха на талигите. Добичетата сами ги отведоха в новите им къщи.

Но най-хубавото от всичко за поп Добрю беше, че успя да изрови и спаси златиците си през целия път дотука. Още на скелето на Бандърма предвидливо ги бе скътал под расото си (където Емин бей не бъркаше). Въпреки това той цял се изпоти, когато беят наближи до тях и го попита с лукав поглед: „Носиш ли злато, папаз?“ Поп Добрю трябваше да си поеме дълбоко дъх, преди да отрони: „Туй ми е останало, беим!“, и да му даде две златни бешлики⁷⁴, че той да се усмихне и да мине нататък.

Поп Добрю се разходи край лехите и огледа набъбналите плодове. Сетне тръгна обратно към къщата и влезе през портичката. Вътре баба попадия и

⁷³ Дословен цитат от книгата „Зърна разпилени“ на Борис Янев.

⁷⁴ Бешлики (от тур. „беш- пет“) - остаряла турска монета от пет гроша.

една от снахите ѝ се бяха засуетили да разтребят кухненската посуда, дрехите и всичко, що бяха принесли от Гьобел. Чистеха одаите. Искаха да направят нова, своя си подредба.

„На хубавото лесно се свиква, хубавото лесно не омръзва! А сега ще стане и още по-хубаво! А като завали дъжд и напои земята, и сетне пекне слънце, от черната пръст се вдига топла пара, която така приятно мирише, че сякаш те гъделичка. Не, не ме излъга Етем ага, земята наистина е добра!“

Животът можеше да продължи по същия спокоен начин както бе преди черкезките зулуми в Анадолата.

Сега трябваше да реши как да построи чешма, която да нарече „Бутракова“, та да изпълни дадената дума. А дали той щеше да удържи на своята в замяна, за това само Господ можеше да знае и според стореното или нестореното да съди!

Истината е единствената монета, която върви навсякъде!

Застанал на прага на старата си къща, Али Осман ага посрещна своя дългогодишен дост Димо Раев от Арковна.

– Сполай ти! – поздрави го домакинът сърдечно. Гостът слезе и свали калпака си. Здрависа се другарски с него.

– Дал ти Бог добро, приятелю! Откога не съм те виждал!

– Влизай! Влизай, добре си ми дошъл! – Али Осман ага отвори портичката по-широко. Набразденото му от бръчки лице и живи очи като че светнаха в здрача.

Зюбейда посрещна госта с усмивка, сервира им и излезе от стаята, за да ги остави насаме.

Когато двамата се настаниха край пълната софра на ниски трикраки столчета, Али Осман ага му разправи на дълго и на широко за миналите събития. Като започна от пристигането на гостите от Гьобел, та му разказа за описването на имотите и нивите и стигна чак до изселването на цялото им село. Димо Раев слушаше с нескрит интерес. Всичко туй беше съвсем ново за него и му звучеше като... приказка. На моменти го поглеждаше ококорено в опит да проследи нишката на мисълта му, на моменти се вглеждаше в празното пространство пред себе си.

– Искаш да кажеш, дядо Али, че в селото ви вече няма ни едно турско семейство? И туй всичкото е станало зарад едната честна дума на българи от Гьобел и турци от Елес Факъ? Без ничия друга намеса?

– Тамам, достум! Казаха го и сториха го!

– Брей, какво нещо е честната дума!

– Ех! Та нали, като кажем, че едно нещо е направено за едната честна дума, то значи, че е сторено много точно и бързо! – кимна в отговор домакинът. – А пък в селото останахме колко – аз и жена ми, старият кмет Сали-а и семейството му и още някой друг. Туй сме, дет сме!

Димо Раев побутна празната чиния от предята си и попита с половин уста:

– Ами новите ви съседни? Българите от Гьобел? Как се отнасят към вас, добре ли си поминувате? – старостта явно бе изострила мнителността му и му пречеше да говори открито.

– Право да ти кажа, нямам още представа. Виждал съм и познавам само онези от тях, които ни бяха на гости от първото им гостуване. Другите не ги зная още. Водят ги един папаз и един даскал, но се надявам с времето да се опознаем и да имаме добър комшулук! Както сме си с тебе, ето, вече колко години!

Димо Раев килна леко столчето и се облегна на възглавката отзад. Драго му стана, че старецът го цени. Навън край пътя се чуваха медни звънци. Явно вече прибираха стадата от къра. Той се сети за собствените си овце и кози и захвана да разказва на Али Осман ага за тях. От дума на дума разговорът се завъртя за зимата, за храната в хамбарите и стигна до храната на добитъка. Али Осман ага усети, че темата не му се нрави и запали чибучката, колкото да се поуспокои.

– Ще те питам нещо – започна той и изпусна дима от ноздрите си. – Но ще ми отговориш честно!

– Така ще бъде, ага, кога не съм ти отговарял честно? – тутакси отвърна Димо и се изправи леко напред.

– Ти откъде пазаруваш храна за добитъка?

– От складовете на Невша, ага, оттатък харманя! То няма и друго място по-близо!

– Дето „ветрищата си правят там кушията“? – попита Али Осман ага.

– Ех, ага! – каза весело и някак дяволито Димо Раев. – Право си го рекъл!

– Не! Право си го рекъл ти! Аз само го повторих! Нали затуй Аллах ни е дал уста – да говорим и да повтаряме!

– Тъй е то! – кимна той.

Както се усмихваше, изведнъж старецът доби угрижен вид и въздъхна. Усети, че нещо го притисна в гърдите. Въпросът му излезе бавно из устните, сякаш предугаждаше отговора.

– На теб като ристиенин, търговецът Нафтали за колко ти продава крината жито?

– Шейсет кила взех последният път, ага, за сто и петдесет и девет гроша!

– Сто и петдесет и девет? Честно ли думаш? – попита той и го погледна в очите.

– Честно, ага! – той сви рамене. – Честна дума, що да те лъжа!

Повече жито, а пък за по-малко пари!

– Тогаз мога ли да те помоля за услуга зарад всичкия ни достлук, дет сме имали толкоз години?

– Стига да мога, винаги ще ти услужа!

– Ама ще удържиш ли на честната си дума, ако ми я дадеш? Примерно аз ти давам сто и шейсет гроша, а ти ми купуваш шейсет кила жито, като ходиш следващия път край Невша.

Предложението го свари неподготвен. Димо Раев се замисли. „Защо ли старикът иска да му вземам жито? Навярно не се решава да тръгне на път и да носи тежко зарад възрастта си. Стар човек е, дума няма, затова не се е решил да замине дори със своите си към Мала Азия!“

А ето какво мислеше Али Осман ага на свой ред: „Явно Димо си няма и най-малка представа, че ако сам ида при Нафтали, той първо няма да ми даде шейсет кила жито на таз цена и второ, дори няма да ме посрещне като човек, а ще рече на слугата си да излезе“.

– Но има и едно условие!

– Какво е то, ага?

– Да не казваш за кого са шейсетте кила, ако те пита. Ще му кажеш, че ги взимаш за себе си!

Гостът подразбра, че има и друга причина, но не попита повече. Щом старият Али Осман ага думаше тъй, значи беше тъй! Случайно нямаше да го рекне, я!

Все пак вечерта завърши с договорка. Преди да си тръгне, Димо Раев даде дума, че ще изпълни молбата на стария ага.

...Знаеш, че след войната на султана с руския цар за нас тука живот няма. Не виждаш ли как ни делят и искат да ни вземат превес! Как искат да ни мъчат, сякаш ний сме им виновни за сичкото! Дори цените на храните са различни за едни и за други!...

Тодор вървеше под игривите сенки на листата. Туй ли беше правилният път, или се изгубих, чудеше се той. Заобиколи дървото и пак се огледа.

Напоследък мислеше повече за Елена и за събитията, които се наложи да преживеят. Спомените от изминалото пътуване бяха като оголена жица и все още го разтърсваха. Той нямаше да забрави как търсеше очите ѝ сред тълпата и как всеки неин взор му вдъхваше надежда, упование, караше сърцето му да бие неудържимо. Толкова пъти си бе припомнял онази тяхна среща и разговора край оградата на къщата ѝ в Гьобел.

Защо тази жена го притегляше така към себе си? Виждаше я във всяко слънчево петно и в огнените залези, и в потоците слънчева вода, и в купите окосено сено, та дори и в лястовичите гнезда...

Как щеше да се справя Елена сега с вдовишкия живот? Вярно, имаше опора в лицето на баща си и хората му, но кой щеше да ѝ бъде утеха нощем в студената постеля?

На Тодор му беше достатъчно, че тя е жива и че ще живее близо до него, в селото, където се преселиха заедно. Другото щеше да бъде по волята божия, нищо че копнееше за красивото ѝ лице и за споделена обич

помежду им. Той щеше да я чака, докогато трябва, колкото е нужно...

Тодор почувства топлината на залязващото слънце и се повърна назад. Насреща му се зададе каруца.

– Сполай ти! – продума белокоос старец, седнал отпред с поводите в ръка. – Теб май те познавам! Виждал съм те! Ти не беше ли от групата на поп Добрю, дето идвахте на сгледа от Гьобел!

Старецът слезе бавно от каруцата. Тодор се усмихна, свали калпака си и му целуна ръка, както изискваше традицията.

– Дал ти Бог добро! Името ми е Тодор!

– Аз съм Али Осман ага! – каза той и тозчас си спомни за малкия Берг, който имаше адет още от далеко да сваля калпачето си и да му целува ръка.

– И аз те помня! Ще ми помогнеш ли да намеря правилния път до Горната махала – помоли се той.

Али Осман ага направи знак с ръка и го покани в каруцата си. Сетне се качи и дръпна поводите на конете. Остана доволен, че успя да заговори един от новите си съседи. Направи му впечатление, че момъкът е буден и прозорлив и отдава почит към старите хора. Само дето не му разбираше много на езика. Явно гьобелци говореха по по-друг начин – ни точно български, ни точно турски...

„Той не ме е забравил“, повтаряше си неколkokратно Елена с носталгия и усмивка. Още на вапора усещаше погледите на Тодор, който не спираше да следи всяко нейно движение. На моменти Елена имаше чувството, че отново е на 12 години и миналото сякаш се е завърнало.

Въпреки това мисълта за Стоян не я напускате. Навън и у дома пред баща си и слугинята Тонка носеше черно. Траурът не ѝ тежеше, макар че вече бяха на ново място и като че в различно време. На моменти цялата бе обзета от обвинения и не можеше да сдържи емоциите си, които толкова дълго бе потискала.

Преди няколко дни тя малко се изненада, когато баба Куна ѝ разказа за плановете си.

...И плановете ми са...

Елена се подсмихна. Тази баба имаше планове за по-нататък, а аз не! Въпреки моите двадесет и две години.

Елена въздъхна и излезе от стаята си. Искеше да се разсее от тягостните мисли и да помогне на Тонка да сложат масата.

И все пак... той не ме е забравил!

Истината е единствената монета, която върви навсякъде!

Главният дюкян на търговеца Нафтали представляваше широк, уютен хамбар, изпълнен със аромата на сено, подправки и стара дървесина. През вратата, която издаваше леко скърцане при всяко отваряне, се

откриваше просторно помещение с дървени рафтове, пълни с разнообразни стоки.

По стените висяха стари карти, картини, кожени мехки с люспи, а в ъгъла се виждаше тежка дървена трупа, пълна с дребни камъчета, с които търговецът претегляше стоката.

В дъното на дюкяна имаше няколко големи крини с жито, овес и царевица – жълти и златисти като самото лято. Отстрани, на малка скара, бяха изложени и огромни купи с мамулено брашно, което миришеше на свежо смляно зърно.

Дюкянът беше осветен от две малки прозорчета, през които светлината се процеждаше през прашните стъкла и създаваше мек, почти златист блясък. В съседство имаше и дървен материал и каменовъглени гнезда.

Нафтали посрещна поредния мющерия, седнал на стола си зад тезгяха. Очите му светеха с хладна решителност на човек, който знае стойността на всеки предмет в този дюкян.

– Сполай ти, чорбаджи! – поздрави го Димо Раев.

– По каква работи си тука, Димо? – попита той вместо поздрав.

Пресметнал как ще разпредели житото в каруцата си и още колко път трябва да измине до Елес Факъ, за да изпълни молбата на Али Осман ага, Димо Раев се наведе към тезгяха. Погледът му срещна леката усмивчица на

търговеца под дългите му посивели мустаци и гъста брада.

– Ще взема още шейсет кила, Нафтали! На два пъти ще ги пренеса в каруцата.

Нафтали го погледна малко по-задълбочено, сякаш обмисляше нещо. След това с хитра усмивка отвърна:

– Ти наскоро купи жито от мене, кога успя да го свършиш?

– Ех, чорбаджи! Нека да има в хамбаря. Ден през ден ли да идвам при тебе да бия път с талигата!

– Кат си знаел туй нещо, дето думаш, що още предния път не взе сто и двацет кила, ами сега идеш за още шейсет? – попита той строго.

За Али Осман ага от Елес Факъ са... не са за мене...

Беше му на езика да каже истината, но нещо вътрешно го възпря.

– Добре де, чорбаджи, прав си! – отвърна той. – Занапред ще знам!

– Хубуу, ама, цената ще е същата, Димо! Не мога да ти правя отстъпки! В търговията всеки получава туй, що плаща навреме!

Димо Раев не се усмихна, но и не възрази.

– За сто петдесет и девет гроша ли? – попита плахо той.

Нафтали кимна с глава.

– Ако беше дошъл предният път за сто и двацет наведнъж, можех да ти направя и отстъпка, ама...

– Добре, Нафтали, ето, давам ти сто и шейсет! – отвърна той припряно.

Търговецът извика слугата си и му поръча да извадят и претеглят шейсетте кила. Сетне му рече да помогне на Димо да ги натоварят в каруцата.

Когато той се сбoguва с търговеца Нафтали (и след като другия не му каза нищо), Димо пое с каруцата си към пътя умислен. От парите на Али Осман ага не остана ни грош. Ресто не му върнаха.

Като навлезе в Елес Факъ, Димо свърна към левия завой на пътя край джамията. Наближаваше къщата на Али Осман ага.

Трябваше да кажа на Нафтали да ми върне единия грош! Що не му рекох? Сега от себе си трябва да дам един на стария ага. Все пак грешката е моя, той каква вина има? Дал е сто и шейсет, що да не си иска единия грош, ако масрафът му е направил сто петдесет и девет? Но да му дам ли?

С тези мисли Димо Раев спря каруцата си пред дома на Али Осман ага.

„Ако той е честен пред мене, и като на другар ми каже истината за житото, аз ще му върна единия грош“, зарече се Димо Раев.

– Сполай ти! – поздрави Али Осман по табиег. Гостът слезе и свали калпака си. Двамата се здрависаха другарски.

– Дал ти Бог добро, приятелю! Е, изпълни ли дадената дума?

– Да, щом съм дошъл на прага ти! Рекох я – и той тръгна към пълната каруца с решителна стъпка – и я изпълних!

– И парите ти стигнаха за уговорените шейсет кила жито?

– Да! – отвърна, без да се замисли Димо Раев.

Али Осман ага вдигна леко вежди, усмихна се и отвори портичката по-широко. Набразденото му от бръчки лице и живи очи просветнаха в здрача.

По-късно, когато приключиха с вечерята, и вече пиеха кафето си, Димо каза:

– Благодаря ти за хубавото посрещане, ага, но искам да ти задам един въпрос. Ти как ми рече предния път: ще те попитам нещо, ама искам да ми отговориш честно. И тогава аз ти отвърнах честно, нали. Ха сега и аз ще те питам нещо, а ти да ми отговориш честно.

– Думай! – отвърна домакинът и го погледна в очите.

– Защо поиска точно аз да ти взема жито от търговеца Нафтали, но да не му казвам, че е за тебе?

– Знаеш, че имам малко добитък, малко пчелни тръвни и едно парче земя, какво му трябва повече на човек! – отвърна той замислен.

– Не ага, туй не е отговор на въпроса!

Али Осман ага сведе поглед. Въздухът, наситен от страховете му, сякаш изведнъж стана тежък за дишане. Настъпи мълчание.

Честната дума е обещание. Тя е завет пред Бога и идва от сърцето! Тя е сговор... на честта! И щом някой ти даде честната си дума, то значи той ще я спази! Но... и ти трябва да бъдеш честен. Думата, която даваш на свой ред, е твоята най-голяма стойност! И към свои, и към чужди!

– Не знам как да ти кажа!

– Аз мислех за това. Причината не е, че си стар и немощен и не можеш да идеш сам до Невша. Ако беше само туй, ти нямаше да искаш да скрия от Нафтали, че житото е за тебе. А ти изрично спомена да не му казвам! Да му река, че за себе си го купувам!

– Щото иначе той нямаше да ти даде жито! И то на таз цена! – повиши тон Али Осман ага. – Щото той, приятелю, е един зъл скъперник, който угодничи и дели хората! На българите дава евтина стока, а пък на назе – скъпо и прескъпо! Защо според тебе помолих ти да ми го купиш? Защото ако бях помолил някой от братята си, на тях също щеше да им даде петдесет-шейсет кила за близо двеста гроша!

– Що думаш, ага? Верно ли е туй нещо? Пред твоя Аллах кажи?

– Верно е, Димо! Ако беше му споменал, че стоката не е за теб, а за стар турчин от Елес Факъ, щеше да видиш как бързо се обръща! Дори можеше да те нахока, че си се съгласил да изпълваш молбата ми. С тия пари, дето ти ги дадох, сигур нямаше да можеш да вземеш и половината от туй, дет ми донесе. Отколе ни измъчва тоз скъперник с нечестивата си мярка и лошото си отношение!

На Али Осман ага му домъчня. Очите му се насълзиха. Отново си спомни парливите думи на Бутрака, преди да заминат за Анадола. В стаята настъпи неловка тишина.

– Сега разбра ли вече истинската причина защо те помолих за таз услуга? Дори не вярвах, че сам ти ще изпълниш дадената дума пред един немощен старец като мене!

Димо Раев също се натъжи. Из един миг всичкото му се изясни. Усети как стиска ядно зъби пред явната несправедливост, на която търговецът ги бе обричал години наред. Не можеше да намери оправдание за постъпките му.

– Турчин, българин – все хора сме, Димо! Душа носим! Животните ни имат ли вина, нима различават език, цвят или вяра?

– Прав си, ага! – отвърна Димо. – Той няма право да постъпва тъй! Щом стоката му е една и съща, ще я дава еднакво на всичките люде по земята!

Димо отпи от кафето си и се замисли.

– Ами „новите“ българи? Тия дето дойдоха от Анадолата, те откъде купуват стока за добитъка си?

– Право да ти кажа, тез, дето дойдоха, свариха пълни хамбари. Такива са оставили и в Анадола! Такъв беше сговорът им, аз бях на дернека вечерта, в която се разбраха с кмета Сали-а! Но подир някой друг ден и те ще почнат да искат да купят. Гладното животното не пита, иска да яде!

– Занапред те не могат ли да ти свършат таз работа с Нафталието? – попита подозрително Димо Раев. – Нали викаш, че на българите давал по-евтино. Те са българи отвсякъде погледнато, нищо че идат от Анадола.

– Да! Съгласен съм, ама туй може ли да продължава вечно тъй? Аз все да моля някой от тях да ми взима я жито, я царевица, че да си насмогна на масрафа!

– Прав си! Прав си! Той заслужава да получи един добър урок! – отвърна Димо и отново усети как стисна ядно зъби.

На изпроводяк двамата отново се прегърнаха и поеха към каруцата. Димо се спря на място, загледан в пълната месечина.

– А, щях да забравя, ага!

– Кое, Димо?

– Имам нещо за теб! – отвърна той. Отвори леко шепата му и пусна в нея една монета. – Не съм забравил, ага, рестото!

Али Осман ага се трогна от честността му. Очите му отново се напълниха със сълзи.

– Благословен да си, Димо! Благодаря ти, братко мой!

– Не, аз ти благодаря! Че ми се довери, и беше честен с мене заради всичкия ни достлук досега!

Аз съм Добрият пастир и познавам Своите си, и Своите Ме познават. Както Отец познава Мене, тъй и аз познавам Отец. И живота Си отдавам за овците.⁷⁵

Една вечер, подир няколко месеца, даскал Граматик и поп Добрю стояха на по чашка кафе на миндера, както често правеха и в Гьобел. Изведнъж от минарето на джамията се понесе песента на ходжата. Макар в Елес Факъ вече да живееха български семейства, царщината да беше българска, селото все още си пазеше отколешните традиции.

– Отче, тази песен в Гьобел не сме я слушали!

– Имах си хас да сме я слушали! – отвърна му той полу на шега, полу на истина.

⁷⁵ Йоан, 10: 14-15, Библия.

– Исках да кажа друго. Не ме разбра! – той замълча и погледна към джезвето в жарта на огнището. – Исках да кажа, че откак сме дошли тука, не съм чул камбанен звън. Ей нà, няма и църковна камбана!

– Май те разбирам накъде биеш!

– Да! – усмихна се даскал Граматик и зъбите му просветнаха в мрака. – Нямаме школо, децата ни станаха дивачета по къра. В Българско живеем, а нямаме черква!

– И как ще стане таз работа, даскале?

– Свикай пак селския дернек в двора си, както правеше навремето в Гьобел. Школото, черквата, туй са народни работи, народът ни трябва да реши! Все пак вече сме българи в българско. Мисля, че Сали-а няма да има нищо против и да си имаме и ние наша духовност и писменост в туй село!

Харни му се сториха тез думи на попа. Повдигна леко вежди и кимна. Нощес още му се привиждаше как пътуват с вапора, а той извика пред всички: „Туркийо, връщам ти феса!“, и те един по един захвърляха фесовете си през борда.

– Даскале, направо не знам какво щяха да правят гьобелци без тебе! Ти пръв проводи идеята да се изселим по тия места. Благодарение на теб направихме и първото пътуване до Елес Факъ, за да опишем имотите. Таман ти поведе народа ни да хвърля фесовете си зад борда, че да влезем в българско като в църква. А

сега пак ти предлагаш да имаме и свое школо и черква, идея, дошла само от едната песен на ходжата!

Даскал Граматик не се зарадва от тези похвални думи, а остана замислен.

– Според тебе? Що ли направих всичкото туй!

– Знам, разбира се, даскале! Та нали, където е стадото, там е и пастирът! – отвърна той, кимайки с глава.

– Ами и ти, отче! – отвърна той на свой ред. – Малко ли направи за тоз изстрадал народ!

Поп Добрю въздъхна, прокашля се и повика сина си Иван.

– Иване, иди обиколи българските къщи и покани всички мъже утре надвечер да дойдат на дернек в двора. Както правехме в Гьобел, сецаш се. Намислили сме нещо важно с Даскала!

Иван кимна и веднага тръгна по къщите.

„Познавам ги аз моите гьобелци, поусмихна се поп Добрю сетне в постелята си. Сякаш ги виждам как клатят главите си и думат морно: „Какво му трябва пак на отца, какво е намислил? Да не ни кара пак да се изселваме? Работата ни прекъсна!“.

– Седнете, братия! – покани гостите си поп Добрю и ги изчака да се настанят. Земята навън все още бе нагорещена от слънцето. Повечето насядаха, където

намерят, а някои останаха прави край оградата. – Е? Как се чувствате на това място? Свикнахте ли с новото село?

– Свикнахме, отче! – чуха се гласове из множеството. – Свикнахме! Земята тука е ронлива, тучна, не е като нашите анадолски пясъци! Ще видим и зимата каква ще е!

– Казват, че зимите в Българско били студени и мразовити! Не както бяха нашите в Анадолата – сподели Тодор, който знаеше това от самия Али Осман ага. Напоследък двамата с него се бяха сприятелили, а в една от вечерите старият го бе поканил на гости. Тодор прие с удоволствие и дори му донесе армаган – пълно шише с кобилешко мляко (защото мюсюлманите не приемаха вино и други спиртни напитки!) На свой ред Али Осман ага подари на госта си пчелен мед от собствените си пчели.

– Разбира се, че ще са по-студени! – отвърна даскал Граматик – Анадолата е по на юг, България е по на север!

– Отче, ти сега за какво ни откъсна от работата? Зер не е само да питаш дали сме свикнали с новото село и дали е студена хавата зимъс? – каза припряно Маврото, черен като анадолски турчин, а очите му шаваха като мишлета.

– Събрах ви за друго! Даскал Димитър ще ви каже, каквото има! Думай даскале!

Очите на цялото събрание се вторачиха в даскала със сериозно изражение.

– Братия! Вие знаете, че в Гьобел имахме черква. И школо имахме! Вярно, бяха гръцки, но все пак отваряха очите! А тука? Една свещ няма къде да запалим! Камбанен звън не съм чувал от... откога? Право ли думам?

– Право е! – съгласи се Христо Ламбов.

– Но за школо трябва голяма къща! – додаде чорбаджи Драгни.

– И пари! Пари трябвават! – допълни Гроздю Биския.

– За школо трябва голяма – повтори се баба попадия. – Ами за черква не трябва ли голяма? – попита тя на свой ред.

Цялото събрание започна да повдига различни въпроси, като някои отговаряха, други поставяха нови.

– Чакайте, братия! – намеси се чорбаджи Драгни. По стар адет неговата дума си тежеше на мястото. – Имам един килер отстрани на къщата си, дето е малко по-широк от турския мехтеп. Нека се измаже, да поработят из вътре жените. Па да се изчисти и ще му сложим и нова пенджура. Ще купим чинове и трикраки столчета от Ак коюн панаир⁷⁶. Ако пък там няма, ще идем и до Нови пазар! И ето, ще стане за школо... Пари, знаете, не искам! – каза той и вдигна длани.

⁷⁶ Ак коюн панаир – голям панаир край с. Момчилово.

– Става ли, даскале? – попитаха двама-трима из събранието. – Туй що рече чорбаджи Драгни, става ли?

– Е, става! Оти да не става? Таман месец октомври ще направим половин година, откак сме дошли в Елес Факъ, братя! До тогаз се надявам, че школото ще бѣде готово! А после ще помислим и за черквата!

– Да, черква! – съгласи се поп Добрю. – Да има къде да сложим и оназ икона, дето я донесохме чак от Гъобел! Още утре ще поговорим с кмета Сали-а!

Попа и даскала се спогледаха съзаклятнически.

Третиат сговор на честта...

Талигите се движеха бавно и уморено. Много път и мълчание им се бяха насъбрали. Разбраха се в първата да пътуват поп Добрю, даскал Граматик и Али Осман ага, а във втората – Тодор и чорбаджи Драгни.

Али Осман ага беше обяснил на всички къде се намират складовете на Невша, та да купят и те храна за добитъка. Не му се искаше на стари години да трѣгва на дълъг път, но непременно трябваше да се види с Нафтали, дори ако това бе последното нещо, което щеше да направи.

Поп Добрю беше скѣтал малко парици, а с останалото бе накупил земя, поразширил двора си и помогнал за народните дела. Школото беше уговорено. Църквичката и тя. Пари се събраха. Майстори за градежите също се найдоха, (макар отначало денем да зидаха, а нощем дженабетите мюсюлмани да събаряха).

Изгради се скеле и за камбаната. Та какво беше черква без камбана, думаше даскал Граматик под мустак. Иконата на Свети Иван Рилеца също намери своето място сред иконостаса, където се намира и до ден днешен!

– Влизаме навътре! – рече Али Осман ага и посочи левия път. Позлатеният от залеза чакъл правеше така, че сякаш зданието изглеждаше още по- голямо.

Поп Добрю продума:

– Ех, даскале! Мина почти година, откак се изселихме от Гьобел! Но още помня тръгването от Бандърма, как се качихме на талигите във Варна града и дойдохме чак дотука. Днес тези спомени ми се струват тъй далечни, сякаш е минала цяла вечност!

– Тъй е, отче! Ето че времето си върви, животът си продължава!

Али Осман ага слушаше техния разговор и накрая продума:

– И все пак човек си, не си от камък! Турчин, българин – все хора сме! Душа носим! А душата плаче, ако я изтръгнеш от корен⁷⁷!

– Ти затуй ли не тръгна със своите си, кога заминаваха, ага? – попита поп Добрю.

Али Осман ага кимна в отговор.

⁷⁷ Цитат от книгата „Зърна разпилени“ на Борис Янев.

– Казвал съм го и пак ще го кажа: България е моята родина! Тя е моят корен! Само тука ще намеря покой! Пък и след преселението, ето, срещнах вас – новите българи! Виждам, че сте харни, хубави хора и вярвам, че добре ще си поминуваме!

Мъжете от втората кола подкараха животните през отворените двери. Конете изпръхтяха морно, предчувствайки края на пътя за днес.

– Защо мълча през целия път, синко? – попита Драгни.

Тодор се подсмихна леко и го погледна. Чувстваше респект от него, особено като знаеше и на кого е баща той.

– Поздравявам те, чорбаджи, затуй че си помогнал на народното дело. Ей нà, децата вече имат и школо!

– Нямаше как да не им помогна! Те са си наши! Ний всички сме като едно голямо семейство! Преминахме през всички трудности, несгоди, опасности! Но останахме заедно! Любовта към земята, към хората, те правят това място наше!

Тодор се усмихна леко, но имаше нещо несигурно в усмивката му. Някакъв страх или срам, неясен и за него самия. Но когато погледът му попадна в очите на Драгни, усещането за чуждост изчезна.

– Знам, че от малък си привързан към Елена. Виждах как играехте в дома ми в Гьобел, кога бяхте малки. Ако я любиш и ще я пазиш, както прилича, аз ти давам

честната си дума, че ако я поискаш от мене за жена, ще ти я дам на драго сърце!

Тозчас очите му се напълниха със сълзи. Тодор усети ръката му, която се протегна към него. Той я взе и я целуна, усетил нещо повече от защита и сигурност.

В тоя миг сякаш времето беше спряло. Най-сетне Тодор бе намерил отговора на толкова много въпроси. А най-важният между тях беше: ще му позволят ли най-сетне да обича истински?

Каква бе изненадата на Али Осман ага, като му предадоха, че чорбаджи Драгни и Тодор са „пазарили“ сто кила жито за близо четиристотин гроша. Той, попът и даскалът през цялото време стояха навън в каруцата. Щяха да бъдат вторите купувачи подир тях.

Туй не можеше да бъде, думаше си Али Осман ага, как на българи ще продава толкоз скъпо!

Земята под краката му сякаш забуча и се разклати. Той едва си пое дъх. Такъв развой на събитията и през ум не му бе минавал (той бе твърдо убеден, че на българите от Гьобел Нафтали ще даде евтина и хубава стока). Сега целият план да му даде добър урок – нещото, заради което пътува от Елес Факъ чак до Невша! – се провали с гръм и трясък!

В тоз сублимен момент, в таз заветна секунда с последни сили Али Осман ага слезе от каруцата и пое към дюкяна.

Поп Добрю и даскал Граматик се спогледаха въпросително.

– Слушай, чорбаджи! И запомни тез думи, що ми казва старостта: крина жито може да се напълни отново, но празната душа няма как да се напълни! С делби и алчност можеш да напълниш кесията си, но оставяш себе си празен отвътре. Не си ли разбрал, не си ли научил, че не среброто е мерило за човека, а как дели хляба си с другите!

Нафтали го погледна подигравателно и току да му обърне гръб, когато каза:

– Тъй ли ти рече твоят Аллах да ми кажеш?

– Не продумвай името му напразно! Щото после може да съжаляваш!

Нафтали беше готов да го изпъди, когато Али Осман ага се подпря на вратата, поглеждайки навън към двора.

– Виждаш ли тия хора, ей там? Защо им продаде скъпо жито?

– Туй са търговски дела – тутакси извика Нафтали. – Важни работи! С тебе ли да ги обсъждам?

– Е, нали на ристияните продаваш евтино!

– Май старостта ти е изпила акъла! Какви ристияни, тия думаха на друг език!

Али Осман ага погледна отново навън. Очите му гледаха втрещено. Започна да разбира. Очевидно търговецът не беше разпознал в тях истинските българи.

– Значи... те ти продумали на друг език и ти си ги помислил за неристияни. Затуй си им дал ... – той поклати глава и изцъка ядно с език. – Погледни се само кво струваш! Та ти току-що си сторил предателство срещу самия себе си!

Нафтали го изгледа стреснато. Веждите му се свъсиха ядно. Вече нямаше и помен от усмивчицата му.

– Какво искаш да кажеш?

Нафтали сведе поглед и въздъхна.

– Аз исках, вярно, да дойда да си похортувам с тебе, ама не вярвах, че ще стигнеш чак дотам! Право ти казвам, не вярвах! А защо на назе, турците, продаваш скъпо?

Нафтали се напрегна и тръсна рамене, опитвайки се да задържи самочувствието си.

– Не е вярно, ага, това са само слухове! Продавам на пазарните цени или както е договорено!

Но старецът не се поддаваше на лъжата.

– А защо взе да продаваш скъпо и на българите? Нима те не са твои братя?

Нафтали се засмя през зъби и отвърна:

– Човек не нарича българин оногова, който му говори на български развалено!

Али Осман ага искаше да използва мъдростта на миналото, че да подбуди съвестта на търговеца.

– Тез хора вънка са чисти българи! И да, ристияни са! Дойдоха преди година от Гьобел и се заселиха в Елес Факъ. Езикът им може да ти се дума различно, но кръвта им е българска! Като си гледал в кесията им, си забравил да погледнеш в душите им!

Слушай, Нафтали, тая вечер, като си легнеш, питай себе си как искаш да те запомнят хората: като човек, който дава и последната си крина на гладния, или като този, който му я продава, та да обогати сребролюбието си! България е наша майка, тя не ни е мащеха! Ний всички сме хора и равни пред Бога! Душа носим! Добитъкът ни има ли вина, нима различава език, цвят или вяра?

Слугата на Нафтали чуваше всичко туй от другата одая и не можеше да повярва, че господарят му не отговаря на упрека. Той добре познаваше буйния му нрав. Дори си направи труд да погледне скришом през вратника. Да, наистина Нафтали стоеше и се взираше в белокосия старец като че ученик пред черната дъска. Скоро в дюкяна влязоха Тодор, чорбаджи Драгни, даскал Граматик и поп Добрю. Други мющерии, които бяха наблизо, също оставиха талигите и влязоха да видят що става в дюкяна.

– Редно е да дадеш стоката си на българите от Гьобел на по-разумна цена, както прилича, чорбаджи! И от днеска нататък да оправиш сметките си изцяло!

Нафтали се изправи от мястото си и огледа всички лица из дюкяна си цял почервенял. Най-сетне беше в капана на собствените си лъжи.

Всички го гледаха. Накрая той премисли, махна с ръка и без да продума, се запъти към кантара.

Обаче думите на стареца останаха дълбоко в него.

Епилог

Центърът на селото беше празнично украсен с цветя за предстоящата сватба. Сякаш и самата природа се бе подготвила за този важен ден. Росата блестеше по тревите и китките. Въздухът беше изпълнен с радост, смях и весели песни. Баба Куна и баба Петранка бяха омесили погачи с мед. Сред гостите бяха и поп Добрю, даскал Граматик. Те бяха сред първите, които от ранни зори се бяха събрали край църквата. Към тях се присъединиха и всички гьобелци, които не искаха да пропуснат сватбата. Тя не беше просто съюз на двама души, а съюз на цялата им общност.

Али Осман ага и жена му също бяха поканени на сватбата. Те благословиха младите, но изчакаха пред църквата излизането на съселяните си след края на бракосъчетанието.

В далечината се чуваха звуците на тъпани, гайди и весела глъчка, а сватбеният байрак се задаваше откъм

баира. В центъра на тълпата, под голямата арка, стоеше красивата Елена, облечена в рокля с бродерия. Преди туй Баба Куна ѝ бе помогнала да облече празничните одежди и бе накичила главата ѝ с росни китки и с пендари на врата. Сега очите на Елена най-сетне блестяха от щастие, но в същото време в тях се четеше и смущение от сблъсъка с толкова очи, които я следваха.

Тодор застана до хубавицата, леко разстроен, но с поглед изпълнен с увереност. От деня, в който я срещна, той знаеше, че тя е неговата съдба. Той, българин от сърце, чувстваше как сърцето му прелива от копнеж всеки път, когато я зърнеше.

Елена също погледна към Тодор. Сега в очите ѝ не беше само любовта, но и благодарността. Тя най-сетне бе намерила дом, също както и той бе намерил своето място до нея! Ръката му бе топла, сигурна, и тя го последва с усмивка извън свещената тишина на църквата... Благословията беше изречена, обетът беше даден! Навън сватбата тепърва започваше, а звуците на традиционните песни се сливаха с ритъма на техните сърца.

...А Господ Бог, който е един и гледа от небето, благослови двамата влюбени с много здраве и щастие!

**Автор: Галена Върбева;
редактор: В. Касчиев**

МЕМОАРИ

Завръщане към корена

Новоопазарските следобеди минаваха бавно също както облаците, които се спускаха от Станата и прекосяваха прозореца на моята детска стая. Училищните и семейни изгледи водеха често до върховете на тези зелени възвишения. Там беше почивната станция на работниците в „Китка“, най-големият завод за порцелан и стъкло по това време в България. Оттам се откриваше прекрасна гледка върху града ни и неговите околности. Комините на завода все още стърчат като спомени от едно минало, когато половината от населението на града ни работеше там. Сега, при залез слънце те повече напомнят на мелниците на Дон Кихот.

По-нататък се издига Мадара със стародавната стела на конник. Отсреща, сред полето, потънала в тишината на отминали дни, се шири старата столица Плиска с Базиликата си. Откъм север с Мадара се състезава Войводската могила. Точно там в детството ми ходехме на сбор. Езикът ми още помни вкусния булгур с агнешко месо на баба ми Жечка. Там и до днес българи и турци живеят като добри съседи. На запад се извисява паметника на Шумен, 1300 години България.

Очите ми се връщат към центъра на моя град – с калдъръмените улици, с дървените пейки край тях, които се оживяваха привечер по хладина. Лятното кино, аромата на липи и казиното, което помни танци до зори. Отдавна не живея в този град, но там останаха мама и тати, вкуса на лютеница и компоти, игрите на ръбчета и тътена на топката в късни часове, от който се оплакваха

съседите. Там е смехът на децата от махалата. Оттам започва моята България.

*Павлина Веселинова Герчева,
гр. Нови пазар*

Къщата на Панайот Волов, Шумен

Кътче от рая бе то. Беше годината 2025. Аз и още няколко колеги решихме да се докоснем до тази разкошна магия. По разказа на местните това бе родно място на един млад революционер...

Бяхме доста впечатлени, щом чухме разказа на дамата с черната коса (така я наричах аз, тъй като късата ми памет бе заличила името ѝ)...Решихме се! Ето ни вече в колата! След около 20-30 минути път пристигнахме.

- Разкош! – възкликнах възторжено аз.

Не може да бъде! – рече с учуден глас моят най-добър приятел Ицака (така наричахме за по-кратко Христо Бодуров)...

Това не бе просто една от многото възрожденски къщи, а бе цяла история. Каква ми ти история?! – ЕПОХА!

Още щом влязохме и закрачихме бодро към музейните сбирки по калдаръмчето, сякаш времето за миг спря...

Описват в приказките те едни чудати машини, дето уж те връщали назад във времето. Е, за мен това място бе точно това.

Щом зърнах първата зала се потопих в битовия свят на Воловъ. Уникалната пекарна за приготвяне на уханен домашен хляб, нявга изпълвал с аромата си варосаните стени, маслбойката, с която нявгаш се правело домашното масло, но не какво и да е, а от онези,

направени от прясно домашно мляко, ще останат да живеят вечно в мен...

След като станах част от бита му, се потопих в майчинския бит. Втората зала, която посетихме бе сбирка, която го пресъздаваше с помощта на вретеното, стана, където нявгаш баба Василка изкусно творила ме накарах да усетя колко трудолюбиви били нявгаш българгите. В тази съща стаичка бе и неговото бюро, което стоеше с мастилницата и перцето, от което нявгаш се леело великото революционерско слово. Нещото, което допринасяше за по-реалистично пътуване във времето бе благоуханната цветна градинка, която сякаш бе създадена от златните ръце на воловата майка, величествено двора краси...

Това не бе просто посещение на една къща музей, а докосване до живота на Велик за българина герой... Волон е човекът, поддържал искрата на българската революционна организация в Шумен, в гр. Каспичан, с. Кюлевча, че дори и гр. Нови пазар.

Драги ми читателю, ако искаш да усетиш тази магия и ти, то непременно воловата къща в Шумена ти посети. Обстановката, експозициите, които ще видиш, информацията, която ще прочетеш и научиш там са едно наистина златно зрънце в твоята огърлица обща култура.

Сигурна съм, че и децата ти един ден ще усетят магията на това райско кътче история.

Биляна Стоянова Николова, Шумен

Магията на хоровата песен

Преди повече от 20 години под това заглавие имах публикация с откъси от книгата ми за хоровото дело в гр. Нови пазар. Сега съм провокирана от стихотворението за гр. Плиска на Огнян Железов, озаглавено „Назад във времето се връщам“. То беше сред първите изпратени текстове за начинанието „Спомени от Новопазарско“.

С поглед назад във времето се връщам през далечната 1975 г. До тогава бях пленена от хоровата песен само като самодеец. Още от IV клас пея в училищния хор на I Основно училище „Васил Левски“ при Веска Боянова, а след това при Иванка Дачева и Иван Попов. По това време във II Основно училище също имаше хор, ръководен от Радка Ръцева. Беше въпрос на чест кой хор ще се представи по-добре и ще се класира за участие в Шумен.

В ПГ „Хан Исперих“ също пеех в хор, ръководен от Ангел Димитров. Съвсем естествено беше да продължа в студентския хор, а след това и в смесения хор на НЧ „Христо Ботев-1872“ при диригентите Добри Жечев и Виолета Янчева.

Споменатата година 1975 г. е тази, от която започнах и да ръководя хорове. И така вече 50 години:

- В Плиска създадох училищен хор „Лира“ (4 години);

- Училищен хор „Лира” в СОУ „Васил Левски” от 1979 г.;
- Женски хор „Аспарухово ехо” от 1980 г.;
- Мъжка хорова формация „Възрожденци”.

В продължение на десетки години с изброените хорови формации сме провеждали множество концерти, участия във фестивали, много благотворителни концерти и отбелязвания на кръгли годишнини.

От 2016 година на поредното честване на годишнини на хора и хоровото дело в гр. Нови пазар започнах отново с момичета, които са бивши „лирички”, пели в училище, но вече към читалището. С тях вече 9 години имаме участия в много фестивали в България и чужбина.

През всичките тези 50 години съм работила много корепетитори: Миглена Апостолова, Лазаринка Настева, Татяна Тонева, Лина Янева, Татяна Желева, Ралица Димова, а вече втора година проф. д-р Николай Андриянов - автор на много клавирни съпроводи, химн на хор „Лира” и песен за гр. Плиска със заглавието „Назад във времето се връщам”.

Желанието ми да пея в хор не ме е напускало и затова освен диригент съм и хористка в смесен хор „Родни звуци” към НЧ „Добри Войников-1856”-Шумен.

През годините, в които съм работила магията на хоровата песен не е завладяла само мен, но и стотици деца и възрастни. Затова накрая ще приключа с думите „Не се гаси туй, що не гасне”.

Милка Данаилова
гр. Нови пазар

Новопазарски дела - 20 миниатюрни мемоара

Под един или друг начин голяма част от моя живот е свързана с област Шумен. Във Велики Преслав получих средното си образование, в Шумен получих две висши образования, а в гр. Нови пазар попаднах като на шега и поостанах по-дълго отколкото съм предполагал.

Начинанието „Спомени от Новопазарско” беше най-добрият повод за мен да опиша част от своите приключения по този край. За да няма разочаровани от заглавието на този цикъл от миниатюрни мемоари е редно да направя уточнението, че „Новопазарско” в моите представи е една доста по-широка територия от това, което днес виждаме на картата като „община Нови пазар” и включва около 50 населени места от 8 общини в областите Шумен и Варна.

Настоящият цикъл включва събития, които са години преди да пристигна в гр. Нови пазар, такива от битността ми на библиотекар, и такива, които са свързани с професията ми на журналист. Така шеговито бих могъл да иронизирам заглавието на „Новопазарски дела с инфилтрации от Варна, Ветрино и Шумен”.

*Андрей Андреев,
с. Гроздьово*

Конникът и представата за него

Мадарският конник е един от символите на България. Всеки един от нас го е виждал на монетите, на снимките в учебниците по история и в документалните филми. В някои от книгите по история, които съм чел и в публицистичните предавания, които съм слушал, съм срещал твърдението, че именно този паметник е бил не по-малко важен за (пра)българите, отколкото тяхната столица и укрепителната система, която са изградили. Като един от аргументите на учените е фактът, че по него има надписи, които не могат да се прочетат с просто око – т.е. те са писани за боговете, а не за хората.

Всички тези неща ме караха да си представям Мадарския конник като нещо изключително огромно. Какво обаче се случи преди 7 години...

Записах се в студентския литературен конкурс „Боян Пенев“, който се организира ежегодно от Шуменския университет. По това време бях втори курс студент по журналистика, а конкурсът се организираше от... катедрата по журналистика и масова комуникация. Четейки програмата бях очарован от това, че ще ни заведат в НИАР „Мадара“. Макар и скоро да навършвах 21 години до този момент аз не бях виждал тази българска светиня, защото съм роден в бедно семейство, което никога не е имало средства за прахосване по културен туризъм. И през годините съм имал няколко „романтични“ мечти за пътувания, които сигурно биха се сторили смешни на новопазарци – да

видя Дунав, да видя Плиска, да видя Мадарския конник, да видя Рилския и може би Трявна като едно от „гнездата“ на българските балканджии. Като преславски възпитаник не мога да се оплача, че не съм виждал паметници около Велики Преслав. Отделен е въпросът, че след време видях някои от посочените от мен неща, а едно от тях отпадна, защото реших, че моята „Малка Родина“ в повечето случаи свършва с табелите „Край на област Търговище“ и „Край на област Разград“ на запад и с „Край на област Търговище“, „Край на област Шумен“ и „Край на област Варна“ на юг. Все пак няколко пъти наруших тази си забрана.

Но през 2018 година положението при мен не беше никак розово. И наистина се радвах, че ще видя Мадарския конник. Когато автобусът паркира пред резервата и ни допуснаха да влезем останах изключително очарован от природата и пътеките. Беше месец май и ни предупредиха да внимаваме с тревата, за да не ни нападне някой кърлеж или змия. Но все пак имаше студенти, които си знаеха своето. Първото място, на което трябваше да се спрем, беше самият конник. Но, когато го видях с очите си останах безкрайно изумен. Той беше... малък! Аз си представях внушителна фигура, висока десетина метра и дълга малко повече, но... Останах разочарован. Казах си, че можеха да ни покажат и някоя плочка на тракийския херос (а от документалните филми знаех, че там са открити много такива), но... аз бях просто участник в литературен конкурс, живял с погрешна представа през целия си живот. Все пак тъй като посещението ни там беше заради пленера „Писане от натура“, който беше част от

конкурса, седнах на една пейка и написах нещо на лист хартия. Не помня какво точно беше, но бях решен да се „гавря“ с журито и по-голямата част от участниците, защото виждах какъв стил на писане се насърчава. Затова писах в стил, който да им се хареса – няколко изречения, които не са проза, не са поезия, и които ако бях надут сноб от София щях да защита с думите „Това е висша социална поезия, която вие не можете да разберете“.

Десетина минути по-късно ни призоваха да станем и да се придвижим до следващото място в резервата. Попаднах на своя преподавател и се обърнах към него с думите „Доценте, аз си представях Мадарския конник по-голям!“, а тогава той се засмя и каза „Твоята ценностна система го кара да си го представяш така“. Тогава си казах, че това е като „Ефектът на телевизията“, за който същият преподавател ни беше разказал още в първи курс. Това явление представляваше фактът, че нещата по телевизията изглеждат „по-големи“ във всеки един смисъл на думата – и по размери, и по авторитет. Когато му споменах този ефект той даде вид, че е изненадан, че някой все пак помни това словосъчетание и може да го обясни макар и с тези наистина прости думи.

Пленерът си продължи, спряхме се на още две места в резервата – Малката пещера и изворът на нимфите, след което поехме обратния път. Това пътуване ми припомни, че година по-рано ни бяха завели в Двора на кирилицата, който по това време беше сравнително нов обект, в който също исках да отида, но бедността ме

възпираше. Там тръпката беше огромна, архитектурата ми хареса много, буквите също, импровизираното слово на Карен Алексанян също беше зареждащо, но останах изключително изненадан, че той не е български арменец, а арменски арменец.

Такива дребни „разочарования“ като първото и „изненади“ като второто, са нещата, които са ме преследвали през годините, и които са ми „отваряли“ очите да не се дивя в подробностите, а да обръщам внимание на общата картина. А определено в Новопазарско има много неща, които са хубави, и чиито малки подробности просто правят живота по-пъстър.

Пътуване до Хитрино

Селото, което през 1934 г. получава името Хитрино, е сред малкото общински центрове в страната, чиято история може да се проследи от самото му основаване. Знаем, че подобно на сравнително близките до него гр. Каспичан и с. Самуил то възниква като гара, която обслужва най-старата ЖП линия в днешна България – тази, която свързва дунавската столица Русе с морската столица Варна.

В началото името на населеното място е било „Шейтанджик“. Това винаги ме е изумявало, защото от турците в общежитието във Велики Преслав знаех, че „Шейтан“ означава „дявол“ и между другото също във втората българска столица ми бяха разказали за възпитател, който е работел в общежитието първия срок на учебната година преди да отида там, и който се е казвал... „Шейтанов“.

Така или иначе в съзнанието на много хора „Хитрино“ не говори нищо. Ако някой се съсредоточи повечко в спомените си може в съзнанието му да изплува бледият спомен за влаковия инцидент през 2016 година, който имаше отзвук в цялата страна, и който погуби десетки, ако не и стотици човешки съдби.

Каква обаче е моята история с Хитрино? Като цяло през 2020 година си бяха поставил за цел да посетя всеки един общински център в Североизточна България. Нещо, което и през юли 2025 година не съм направил. Така че още по време на пандемичната година знаех, че

рано или късно ще посетя Хитрино. Това, което „форсира“ пътуването ми до там не беше толкова факта, че Хитрино е по-близо до мен отколкото гр. Цар Калоян или гр. Ветово, а че към края на годината започнаха да се появяват снимки на много хора. Снимките бяха от разположеното на двайсетина километра от Хитрино с. Венец. Просто по някаква причина мелницата, която стои на няколко минути от центъра на селото, беше станала абсолютен хит.

Снимки се появяваха и в началото на 2021 година и тогава си казах, че аз не мога да остана по-назад. Бях решен да съчетая разходката до мелницата с посещенията на поне Венец и Хитрино, а ако имам късмет – и на гр. Каолиново. Затова предложих на сестра ми да тръгне на разходка с мен и не щеш ли – тя прие. Така хванахме пътя по магистралата и слязохме на пътния възел до Шумен. Уви, не бях обърнал внимание на пътната карта достатъчно и поех по първото кръгово кръстовище, което ни отведе в посока кв. Макак. На няколко пъти казах на сестра ми, че скоро в ляво ще има табела за с. Хитрино, но такава нямаше. Стигнахме крайните села на община Каспичан. След това влязохме в община Нови пазар. Първо беше село Избул, а след това с. Войвода. Когато сестра ми видя табелата за гр. Нови пазар каза да завия натам, за да не се загубим повече. Аз обаче исках да видя мелницата и продължих в посока гр. Каолиново. Казах ѝ, че това е последният град в областта и няма какво да се обърка. Все пак след няколко села тя започна да се притеснява за горивото и бях принуден да включа навигацията на телефона. Тя ни прокара през две села, за които не бях чувал – Сини вир

и Черноглавци. Във второто ми направи силно впечатление една къща, чиито покрив приличаше на месопотамски зикурат. А години по-късно разбрах, че с. Сини вир е бил общински център на една „по-оборотните“ общини в Новопазарска околия и когато читалищната секретарка се върна от Държавен архив – Шумен в края на 2023 година тя донесе някои снимки от въпросната община.

Така стигнахме до с. Венец. Бях изненадан, че в селото имаше блок и кооперация. Заредихме гориво, посетихме мелницата, снимахме се и продължихме на юг към Шумен. Влязохме в с. Хитрино, но не слязохме от колата. Въпреки това силно впечатление правеше, че ако не знаех, че там е имало влаков инцидент преди броени години, то нямаше как да се досетя. Много от зданията бяха идеално възстановени, включително общината. Може би около месец по-късно се върнах обратно в селото, но този път с желание да се поразходя. Направих много добър кадър, който до последните дни в медията, в която работех, ползвах за прогнозата на времето, когато има сняг. Всъщност, използвах и снимка на мелницата край Венец понякога. Но по време на тази си разходка видях паметника на Коджа Мустафа. Потърсих информация за него и се оказа, че той е борец от съседното село Черна, който е бил известен по света като „Ужасяващия турчин“ през последното десетилетие на XIX век. Той е местен турчин, който има забележителна биография и в чиято чест се организират мазни борби в родното му село. Към края на живота си през 1898 г. е искал да се върне в родния си край и да започне бизнес. Поне така гласели

слуховете. Впрочем, Лудогорието само по себе си е магия. Не просто заради красивата си природа, но и заради малките местни обичаи, които са останали като реликт от далечното минало. И мазните борби, и конните състезания, са нещо, което обединява различни хора, често представители на няколко държави. Забелязах това и на множеството фестивали, които виждах в своята нова „Малка Родина“. В няколко села около Нови пазар имаше и фолклорни, и кулинари, и всякакви други светски събития, които бяха открити за участие и за гости от различни населени места, а често и от различни страни. Достатъчно е да имаш желание да отвориш очите си и да ги видиш. А истината е, че макар да бях „гладен“ за такива събития преди да попадна в гр. Нови пазар, аз в повечето случаи ги избягвах по ред причини, коя от коя по-глупави.

Но категорично една разходка до с. Хитрино ме да осъзная, че местното трябва да да бъде „рекламирано“. Определено мазните борби в чест на един от най-великите борци по нашите земи, е нещо, което заслужава да се помни повече от влаков инцидент, съсипал множество животни.

Из Лудогорието напук

В началото на месец ноември 2021 година бях първа смяна в медията, в която работих и трябваше да отразя брифинг на здравните власти, които говореха за разпространението на коронавируса. Тогава се опитвах да затегнат контрола, в сила бяха т.нар. „зелени сертификати“, а броят на регистрираните случаи на заболели не беше никак малък. Положението за Националния оперативен щаб (НОЩ) беше толкова тежко, че извадиха от нафталина няколко различни доктори, които започнаха да говорят за ползите от ваксинирането. Един от тях дори заяви „За Бога, братя, ваксинирайте се!“, което ме разсмя, защото ми напомни на прословутото „За Бога, братя, не купувайте!“.

Накрая здравният министър тегли една реч, в която каза „Носете си проклетите маски“ и призова да не ходим по срещи освен ако не е наложително. Тези му думи честно казано ме издразниха, защото по чисто балкански ми дойде да кажа „Кой си ти, че да ми казваш какво да правя?“. Но дори да го бях казал нямаше да се промени нищо, защото гледах брифинга по телевизията.

Споделих на родителите си за брифинга и ги попитах дали няма да искат да отидем да Лудогорието – Кубрат, Завет и Исперих, защото това бяха сред малките общини, чиито центрове все още не бях посетил. Те ми се „вързаха на акъла“ и първия почивен ден потеглихме. На отиване минахме по магистралата, слязохме на главния в посока Русе (по това време там беше краят на

магистралата) и поехме най-напред към Разград. Там хванахме отбивката за Кубрат. Листата на дърветата все още не бяха окапали. Давах си сметка, че лудогорската есен е по-красива от тази по моя край ако в „моя край“ не добавя селата Голица и Булаир, които са разделени от моето родно село от склоновете на Камчийската планина. Останахме изненади от факта, че в гр. Кубрат имаше открит пазар, от който си купихме нещичко. Следващата спирка беше гр. Завет. По пътя си дадох сметка, че може би през 1934 година са гонили определен ефект, защото „Завет“ (бях чул народен представител от Разградския МИР да го произнася ЗавЕт) се намираше на равно разстояние от Кубрат и Исперих – владетелят, създал Стара Велика България и неговият син, пренесъл държавността на (пра)българите на Балканите. Интересно съвпадение, нали?

Като цяло в гр. Завет ме впечатлиха няколко неща – дългата улица с панелни блокове, която изглеждаше кадърно проектирана, невероятната църква, която по това време беше тъмно сива (години по-късно в интерен видях, че вече е светло-зелена) и добре подредения център с красива читалищна сграда.

В гр. Исперих положението беше по-комично, защото решихме да видим и прословутата тоалетна, която беше открита с рязане на лента пред медиите. Оказа се заключена, но централната част на града и паркът, бяха изключително приятни и също толкова вдъхновяващи.

След това потеглихме към община Каолиново, наслаждавайки се на цветовете на лудогорската есен. От с. Пристое продължихме към гр. Каолиново. Бях посещавал градчето само един път преди това в много лошо време и нямах добри снимки от там. По време на движение успях да направя няколко снимки на каолина, който беше на няколко метра от пътя, и чиито находища в България бяха рядкост. На мен са ми известни само тези в Каолиново и с. Тодор Икономово, в градовете Сеново и Ветово (област Русе) и гр. Меричлери в област Хасково. По пътя теглих и една вдъхновяваща реч за историята на града. Споделих, че той се състои от 3 квартала – Каолиново (преди Божидар), Боймир и Кус и че преди Каолиново и Боймир са носили имената Бохчалар Шумну и Бохчалар Силистре. „Това е една несъстояла се Девня“, споделих, посочвайки количките в далечината, които пренасяха каолин, правейки препратка към количките, които пренасят строителен материал над магистрала „Хемус“ и път 1-2 до Девня и добавих, че за кратко през 70-те години двете големи съседни села Пристое и Тодор Икономово също са били част от гр. Каолиново и че общото им землище е било в пъти по-голямо от това на областни градове като Силистра и Търновград (Велико Търново), но и без тях лудогорското градче има повече.

Не зная до колко моите думи са им били интересни след пътешествието от няколко стотин километра, което щеше да продължи още близо два часа, но помня, че веднага щом знамената на общината по ул. „Дочо Михайлов“ се показа аз извадих фотоапарата и започнах да снимам с надеждата, че ще направя някой добър

кадър. И добри кадри се намериха все пак. Когато влязохме в градчето паркирахме на центъра и наличието на безплатна обществена тоалетна впечатли спътниците ми. Поразходихме се по площада, снимахме се на красивия шадраван (такива съм виждал само в населените места общините Каолиново и Никола Козлево) и се порадвахме на тишината. Като интересна подробност вметнах и че теснолинейката от Каспичан е стигала чак до тук, но докато говорех разпалено срещу мен „цъфна“ интересна тераса от една панелка. На нея имаше два орела и европейско знаме, което ме изненада.

Когато поехме обратния път минахме през кв. Кус, а не през с. Тодор Икономово. Вметнах, че теснолинейката е стигала и до Тодор Икономово и че на входа на селото има сграда, която изглежда като тракийска могила, но най-вероятно е водохранилище.

Между селата Долина и Войвода показах каменните мантинели, които няколко месеца по-рано бяха изумили мен и сестра ми и отговорът на спътниците ми беше „такива на времето имаше навсякъде“. Тези думи ме накараха да погледна на странните камъни като на реликт, който следва да се пази.

От с. Златна нива поехме пътя към гр. Плиска. По това време напече леко слънце и осъзнах колко красив всъщност е пътя към Първата българска столица през есента. Запечатах и него и години по-късно децата в детския отдел на библиотеката без проблем познаха пътя докато гледаха снимките на бюрото ми.

Исках да минем през гр. Нови пазар, но не аз шофирах, и поехме към гр. Каспичан, а от там се качихме на магистралата и отпрашихме към нашия роден край – Провадийска околия. Но фотосесиите се получиха отлично и много от снимките бяха публикувани в сайта на университета още същата година под формата на кратки пътеписи, други бяха използвани в сайта, в който работих като илюстрации, а трети пък извадих от нафталина години по-късно за библиотеката. Така пътуването ми „напук“ всъщност се оказа нещо красиво и познавателно...

Към Шарлъка!

В миналото, когато бях журналист на пълен работен ден, започнах да ценя изключително много природата в Североизточна България. Това донякъде беше отражение на полунасилственото ми следване по програмата Еразъм+ в Лодз, Полша. Отделен от родния край и попаднал „на другия край на света“ (не толкова географски, колкото емоционално) като Овидий, аз оцених какво съм загубил и започнах да се интересувам от местната история и местната природа.

Когато се върнах от Полша в края на февруари 2020 година започнах да чета първо за своята родна община – Долни чифлик, а в последствие и останалите краища на моята „Малка Родина“ – Аврен, Бяла, Девня, Дългопол и Провадия. Звучи смешно, но чак тогава обърнах внимание, че в моята родна област съществува община, наречена Вълчи дол.

С течение на времето погледът ми се разшири и към област Шумен, в която съм прекарал немалко време. Най-малкото бях учил и живял 4 години във Втората българска столица Велики Преслав и бях следвал 4 години в Шумен. Бях чакал и немалко на ЖП гарата в Каспичан, макар никога да не бях слизал на нея.

През 2021 година си купих фотоапарат и започнах да правя снимки, които използвах най-вече за прогнозата на времето. Това беше моето „малко отмъщение“ към варненци – след като ще ме обиждат в социалните мрежи, аз пък ще им показвам, че красивите места не са

в техния град, а извън него. Към края на годината започнах да следвам магистърската си програма и се оказа, че в моя курс имаме зам.-кмет на община Каспичан. А през зимните месеци на 2022 година, когато рекичките би трябвало да са пълноводни, реших да се поразходя из общината на своя колега. Намерих информация за „Червения водопад“ край кв. Калугерица и за водопад „Шарлъка“ край с. Могила.

В този конкретен случай не исках да си играя на приключенец и взех родителите ми със себе си „за всеки случай“. Просто се боях да не ми се случи нещо. Тогава за първи път карах автомобил с автоматична скоростна кутия и останах силно разочарован. Имах чувството, че колата ме смяташе за прост и че тя трябва да ми каже какво да правя „за мое добро“ вместо аз на нея. Просто чувството, че нямам пълен контрол, ме влудяваше. Все пак тръгнахме към кв. Калугерица и се оказа, че дори някои от местните не знаеха за водопада. Поне първите двама, на които се натъкнахме. Третият ни даде някакви указания и като че ли бяхме стигнали до мястото. Проблемът е, че намерихме рекичката, но май не открихме водопада на р. Мътнишка. Или по-скоро и да го бяхме открили – трябваше да сляза в коритото на реката, за да го снимам, а тогава водата беше наистина значително количество. Беше и бърза, а треволяците правеха нещата още по-сложни. За сметка на това се поразходих по течението и попаднах до голямо изкуствено създадено езеро, което впрочем, също радваше окото. Поразходихме се около него, направих няколко снимки и в известен смисъл на думата се чувствах безпомощен пред водата.

След като се порадвах на водоема тръгнахме към с. Могила. Подозирах, че това е селото, споменато от Никола Й. Вапцаров в стихотворението „Песен за човека“, но и до ден днешен не съм сигурен дали пък не става въпрос за друго село със същото име. Пътят беше сравнително добър и за моя радост намерихме и място за паркиране. След това поехме по пътеката към водопада. След няколко стотин метра осъзнах, че крача из каньон. Точно както гр. Провадия. Разликата тук беше, че реката, охраняваща водопада (някъде бях чел, че се нарича Дерелик) беше много по-малка от р. Провадийска река, а селото беше разположено на юг от каньона и напреки. Докато гр. Провадия се водеше по течението на своята река.

Все пак наистина разходката си беше приятна. Имаше неразтопен снежец, който придаваше чар на краткия преход. Останах впечатлен от гледката и от факта, че някъде по средата на пътя имаше и чешмичка. Моите спътници обаче не пожелаха да дойдат с мен до самия водопад, защото към края пътеката беше вече заледена и хлъзгава. На мен това не ми пречеше особено и слязох до долу. За мое съжаление водата едва „сълзеше“ по водопада, а в продължение на няколко метра напред всичко беше в твърд лед. Това донякъде ми помогна, защото така можех да пресека на отсрещния бряг и да направя кратка експедиция по другия ръкав на рекичката. Там водата беше малко по-буйна, но все пак беше малко. Явно все още не се беше размразила. Все пак направих няколко снимки, които през декември 2024 година бях поставил на своето бюро в детския отдел, за да може читателите ми и техните родители да

се любуват на красотата на българската природа. Разбира се, важно е да се уточни, че имах снимки от 7-8 населени места и безспорния фаворит беше тази на моя котарак на село. Преди го наричах Мариянчо, но днес му викам МЪРиянчо.

Обратният път през каньона беше още по-впечатляващ за мен. А друг интерес момент беше, че когато стигнахме до гр. Каспичан объркахме пътя и вместо да излезем на главния път, а от там да се качим на магистралата в посока Шумен, където щяхме да пазаруваме, се отправихме към гр. Нови пазар. Тогава все още не бях и предполагал, че няколко месеца покъсно ще получа едно телефонно обаждане, което щеше да ме прати в този град първо на практика, а след това и на работа. До този момент бях посещавал града едва два пъти, макар да бях минавал многократно през него, защото след 2019 година намразих магистралата, тъй като пътувах Варна-Шумен и обратно десетки пъти всеки месец през лятото.

Но ще излъжа ако кажа, че не се „облизвах“ на такива населени места, които са общински центрове и са разположени в близост до областните. В тях виждах идеалното населено място за живот, в което всичко да ми е на ръка разстояние и да имам спокойствие. Харесвах ми и Каспичан, и Нови пазар, и Ветрино, и Провадия, и Девня. Харесват ми и днес. И всички те попадат в обхвата на моята разширена „Малка Родина“, която включва всички области от Североизточна България, та дори и някои населени места от област

Бургас, особено тези от община Руен. И съм готов да помогна с добри думи и снимки на всяко едно от тях...

Първи срещи с гр. Нови пазар

Макар да живея в Нови пазар от две години все още не мога да мина в категорията „местен“. Туземец съм единствено в очите на хората, с които се свързвам за интервю за канала на библиотеката или които се обръщат към нас за дарение на книга. Те не знаят каква е моята история и за тях съм „библиотекаря“ от гр. Нови пазар.

Но колко назад могат да се върнат моите спомени от гр. Нови пазар? Като цяло имам две „първи срещи“ с града. И може би две „прелюдии“. Помня, че когато бях десети клас имаше няколко случая, в които пътувах до Шумен със сестра ми. По това време магистралата беше затворена за ремонт и обходният маршрут беше път I-2. Тогава за първи път видях и с. Ветрино, което беше на броени минути път от гр. Провадия. А гр. Нови пазар беше на малко по-голямо разстояние в посока запад. Помня, че блоковете на кв. „Възраждане“ ми направиха силно впечатление. Интересно е, че в моя клас имахме момиче от града – Глория. Веднъж я бяха попитали „Познаваш ли ... от Нови пазар?“ и тогава друга съученичка се намеси „Нови пазар е голям! Не е като Преслав, където всичко се познаваме“. Но като изключим блоковете и автокъщите не видях нищо специално, защото главният път минава в страни от града.

Шест години по-късно – през есента на 2020 година за първи път имах възможността да се поразходя до града.

Тогава с мен бяха сестра ми и голямата ми племенница (тогава тя беше малка и единствена) и ни създаваше големи проблеми по пътя. Катаджиите ме бяха спрели на разклона за „Хански стан“, но телефонът на единият звънна и те се отказаха да ме проверяват. Това можеше само да ме радва и аз продължих напред. Стигнахме до града и поех на сляпо (тогава все още не исках да разглеждам местата, на които отивам през навигацията) и стигнах до паркинга пред читалището. От родителите си знаех, че в този град има много места за паркиране, защото година по-рано бяха купили моята кола от него и са обходили центъра. Впрочем аз бях намразил любимата по време на детството ми Провадия веднага след като станах шофьор, защото там паркирането беше кошмар за неуверени шофьори като мен.

Това обаче беше гр. Нови пазар. Шуменската „Провадия“. Бивш околийски център, второто по население място в областта и град с часовникова кула. Друг е въпросът, че нещо не беше както трябва. Защото имахме малко дете на главата разходката не мина никак добре. Племенничката хареса града много, защото намери приличен брой детски площадки на пл. „Раковски“ и в импровизираното паркче край течението на реката. Бяхме разочаровани от центъра, защото и аз, и сестра ми, си го представяхме огромен. Тогава не ми направи впечатление, че на него имаше художествена галерия и лятно кино. Но пък на племенницата ѝ направи впечатление, че имаше детски танк, който започва да шуми щом му пуснеш монета.

А наблюдавайки жилищните сгради около реката аз имах чувството, че се намирам в с. Аврен. Бил съм няколко пъти там и винаги се удивявах как в това селце има празни (или опразнени) дворове, съборетини, нормални къщи и дворци. Горе/долу така виждах града тогава. Беше пълен с нюанси. И това ми хареса, защото нямаше „замъци“ като тези в с. Аврен...

Като цяло това бяха първите ми впечатления. Не правихме кой знае какво различно от това да прием кафе от машината и да разхождаме малката от площадка към площадка. Път I-2 ми хареса повече от магистралата и от тогава започнах да минавам по него, защото се чувствах по-спокоен. Но за зла чест през ноември 2021 година една част от него беше затворена заради ремонт до началото на 2023 година и така исках или не исках бях принуден да ползвам магистралата. През 2021 година бях посетил града още два пъти, но само за кафе. На 8 май 2022 година с колежката ми от университета Калояна отидохме до гр. Нови пазар и посетихме местността „Станата“. Но разходка в самия град нямаше.

Ден по-късно започна моята студентска практика в читалището. Тогава се лутах като муха без глава, за да намеря входа на библиотеката и не вярвах, че в сградата има две кафета, зъболекар, счетоводител, брокери на застраховки, че и търговци на дограма. Читалищната секретарка, която тогава не беше секретар, библиотекар, а просто библиотекар, ме разведе, запозна ме с Христина Димитрова и ми обясни, че ми е колега журналист и ме прати с нея на събитие – 9 май, Ден на победата. Така в рамките на деня видях читалището и

Бялата чешма. Христина ми разказа и за някои други забележителности от региона, част от които вече бях виждал, обикаляйки сред природата в качеството си на професионално прегрял редактор на новинарски сайт, който обаче се водеше репортер по документи.

Но категорично тогава си казах, че този град ми харесва. Това, което правеше нещата различни, беше че през 2020 година аз видях тялото на града. През 2022 година видях и душата – културният живот и постигнатото в читалището. Друг беше въпросът, че читалището беше твърде скромно, когато нещата опират до хвалби по медиите и това е нещо, което се опитах да коригирам години по-късно.

Докато отивах на практика бях усмихнат. Не просто, защото указателната табела до читалището, която виждах всяка сутрин, беше неточна и на нея пътят наляво водеше към гр. Плиска, а пътят надясно и/или напред (път напред всъщност нямаше и двете стрелки бяха нарисувани една върху друга) водеше към гр. Каолиново, но и защото се чувствах в свои води. Харесвах ми Наталия и Мария, харесваше ми Семра, харесваше ми Христина, харесваше ми досегът с читатели, изнасянето на презентации и особено думите на една учителка, която ми каза „Останете в нашия град! Той се нуждае от млади хора!“, когато ѝ казах, че макар да не съм местен, аз много харесвам града.

И в края на краищата останах. Или по-скоро дойдох в него в средата на следваща година. Точно на 1 юни – Денят на детето прекрачих библиотеката като

библиотекар в детския отдел. Няколко дена по-късно заживях в града. В началото имаше и закачки, че вече няма къде да бягам, защото съм пил вода от Бялата чешма и според поверието, който пие вода оттам остава в гр. Нови пазар завинаги. И макар през годините на няколко пъти да съм си фантазирал, че взривявам тази чешма, само за да попитам „За коя чешма става въпрос?“, не съм напуснал града. Дори напротив. Заработих за него. Заработих за общината. За бившата околия. Започнах да събирам миналото на Новопазарско парче по парче, ровейки се в прашали книги, които открих случайно и в стари варненски вестници. Започнах да събирам художествени текстове за това парче земя и сам да пиша такива. Започнах да интервюирам автори и влиятелници (инфлуенсъри), които благодарение на разговора си с мен започнаха да се интересуват що за град е Нови пазар и какво може да се види около него. Благодарение на прессъобщенията и снимките, които пращах по медии в цялата страна мнозина извън съседните общини започнаха да виждат градчето с часовниковата кула като културен център.

Просто получих възможността да правя това, което обичам. А покрай всичко това завързах и връзки с хора от съседната община Ветрино, които пък ме запознаха с хора от Добрич. И макар често да ми е идвало да захвърля всичко и да избягам в с. Крушари или в гр. Малко Търново (защото и двете са доволно далеч от останалата част на страната) фактът, че не съм го направил е показателен. Просто има още много неща, които трябва да бъдат направени...

Доброволец в с. Белоградец

Около месец септември 2023 година започна моето взаимодействие с гражданското общество на община Ветрино. Макар да ги бях следял от 2017-2018 година аз така и така не посмях да отида на крака и да разгледам тяхната дейност. Вместо това те дойдоха в нашето читалище и бързо завързахме приятелство. Това се случи на първото издание на Международен хоров фестивал „Земя на славни предци“, създаден по идея на госпожа Милка Данаила и седмица по-късно на деветото издание на фестивала „Автентични ритми“, създаден по идея на хореографа Тодор Ганчев.

„Ако не друго поне се запознах с интелигентни хора“, казах си тогава. И бързо опитах да навляза по-навътре в съседната община. Срещите и разговорите ми с хората от Ветрино зачестиха и реших, че е редно да се включа като доброволец в някои от техните доброволчески акции, за да изпитам тръпката.

Първото ми доброволстване беше по време на събора в село Ветрино. Макар да бях изключително ентузиазизиран резултатите не бяха толкова високи колкото ми се надявах да бъдат. Няколко седмици по-късно отидох на съботно доброволстване без да зная какво точно ще правим там и колко души ще се включим. На място се оказа, че ще чистим гробищния парк в с. Белоградец. Не знаех кой знае колко за въпросното населено място. Бях чел, че то е като умалена версия на родното ми с. Гроздьово. Ако в моето село бяхме силно смесено

население от между 2000 и 2600 души, то в Белоградец населението беше също силно смесено, но на половина. За сметка на това обаче там имаше далеч повече работа на глава от населението. Освен това то е едно от няколкото села, които област Варна и област Шумен са си разменили през 1959 година, когато околията са били премахнати. Беше забавен фактът, че докато Белоградец е бил част от Новопазарска околия в продължение на около половин век околийският център е имал по-малко население. Така селото е един неосъществен център, който с течение на времето запада, но продължава да бъде по-голям от своя настоящ общински център.

Пътят от с. Неофит Рилски до с. Белоградец все пак не беше лош. Ръководителката на доброволците се оказа изключително интелигентен и разговорлив човек, който на всичкото отгоре е и търпелив. Беше жалко, че от с. Ветрино до разклона за селото трябваше да се влачим с 60 км/ч., защото по това време формалният ремонт на главния път I-2 от края на община Нови пазар до съседния общински център не беше приключил и ограничението продължаваше да е в сила макар отдавна вече да нямаше техника на терен. Все пак ние стигнахме успешно до селото и без особени усилия намерихме гробището. То беше смесено. В него лежаха покойници и от двете религии в селото. На място ни посрещна местна жена, която уточни този факт с нас. Към нас се присъедини и още доброволка, за която малко по-късно разбрах, че всъщност е не просто изключително харизматична, но и много дейна.

Уви, на терен първото нещо, което започна да ми бие на очи не бяха тревясалите гробове, а планината от отпадъци край тях. На броени метри и от гробищния парк, и от последните къщи на селото, виждах нещо, което не можеше да се опише с думи. Това беше купчина от най-различни видове отпадъци, дълга в най-добрия случай между 10 и 20 метра. Отделно от това видях как в рамките на броени минути натам се бяха насочили автомобил с ремарке и възрастен човек с колело с малко ремъркенце. И двете видимо носиха отпадъци...

Но ние не бяхме там да чистим планината от битов отпадък, а гробищата. Затова награвихме инструментите и започнахме да се борим с избуялата растителност. Тогава беше или краят на ноември, или началото на декември, и температурите бяха ниски. Но чувството, че извършвам нещо „полезно“ ме караше да не обръщам внимание на този факт. По-скоро се страхувах от друго – да не оскверня някой гроб без да искам. Слава Богу, да такова нещо не се стигна. А докато чистихме гробищата бяха посетени от десетина местни, които искаха да почетат своите покойни роднини.

Смея да твърдя, че свършихме много нелоша работа с оглед на това, че бяхме едва трима и прекарахме не повече от четири часа. Тогава бях концентриран върху работата и не исках да разтягам локуми излишно. Когато към края местната жена, която ни посрещна, се върна отново, тя беше изумена от резултатите и започнахме да коментираме, че ако бяхме не трима, а поне десет, то щяхме да разчистим половината гробище сами в рамките на деня.

Тъй като бяхме доволно малко нямаше смисъл да се връщаме след обед и поехме обратния път към с. Неофит Рилски, където разговорите продължиха и попаднах на още приятели. Около месец по-късно се включих и в огромния доброволчески лагер, в който случайно ме запознаха с новопазарец - Николай. Впрочем нашето присъствие на терен беше и причината в местния вестник община Нови пазар да фигурира сред изброените общини, от които са дошли доброволци за почистването на главния път I-2 между с. Ветрино и разклона за с. Неофит Рилски. Две седмици по-късно, на Бабинден, ме запознаха и с друга моя позната – Грета, която също беше родом от гр. Нови пазар, и която по-късно през същата година работеше в родния си град. И в двата случая ме представяха като „момчето от гр. Нови пазар“, което будеше подозрение в очите на непознатите, които никога не ме бяха виждали макар техният град да беше малък и повечето му жители да се познаваха.

Комикси за децата в с. Стоян Михайловски

Все още помня как в началото на 2024 година станах част от гражданското общество в община Ветрино. За известен период от време се чувствах като Ал Капоне, който е управлявал бизнеса си от затвора, но после си дадох сметка, че аналогията беше неточна. Аз писах новини срещу заплата. При това на 4 часа. Това не ме правеше „шефче“, а просто „бачкатор“. Впрочем, от 2020 година до 2023 г. писах новини и репортажи от разстояние за варненска медия, но нито за миг не се почувствах така.

През февруари – броени дни след като съм започнал работата си вече формално (преди това помогнах за няколко броя на местния вестник с няколко новини) имах огромен ентузиазъм за работа. Виждах работата с толкова млад и нахъсан за работа екип като възможност да се преборя със своята затвореност. И реших, че е редно да се включа в раздаване на комикси за историята на кан Кубрат.

Един от колегите ми постави „бойната“ задача да се свържа с училищата в града и да договоря срещи на фондацията, която раздаваше комиксите с тях. Успях да се справя с едното училище. Но и това беше достатъчно, защото в същия ден щеше да се проведе и раздаване на комикси в съседното село Стоян Михайловски. За съжаление тъй като срещата в града трябваше да се проведе преди 12:00 ч. аз нямаше как да взема участие в нея. Но това не ме отчая. Веднага щом стана 12:00 ч. бях

пред читалището, а моите съмишленици пристигнаха и поехме на север.

Стоян Михайловски е едно от „първите“ села на север от гр. Нови пазар. Натъртвам на „едно от първите“ понеже веднага щом напуснеш града пътят се делеше на две – път II-27, който води до Добрич и първото населено място по него е с. Памукчии и вторият път – III-701, който водеше до гр. Дулово и първото село по пътя беше с. Стоян Михайловски. Малко преди селото обаче пътят се щепеше отново и карайки на дясно можеш да стигнеш до 3 други села – Мировци, Беджене и Преселка.

Разбира се, разстояние от 7-8 км. не бяха нищо особено и в рамките на броени минути бяхме в селото. За съжаление ние не знаехме къде се намира училището, което трябваше да посетим, и без да искаме излязохме от селото. След това се върнахме обратно и търсейки висока сграда, стигнахме до където трябва. По пътя ми казаха, че в новопазарското училище е минало чудесно. Децата са се радвали на сценката за кан Кубрат и снопа пръчки (която за съжаление е художествена измислица), ръкопляскали са, че дори са изпели и песничка. Показаха ми и видео. Оказа се обаче, че бяхме в умален състав. Освен колегите (или по-скоро „съмишлениците“) Петър и Елисавета трябваше да има още едно момче – Константин, което обаче се намирало в Атон. Така учениците нямаше да могат да видят двубой с дървени мечове както е било планирано в началото. Така или иначе и в умален мащаб нещата щяха да се получат. Гостите от община Ветрино щяха да

свършат работата, а аз трябваше само да документирам срещата със снимки и новина за вестника.

На входа на училището бяхме посрещнати изключително дружелюбно. Децата (между 60 и 80) се радваха че виждат непознати, особено след като двама от тримата бяха облечени в средновековни дрехи.

Когато персоналът на училището събра малчуганите събитието започна. Петър и Елисавета имаха интерактивен подход към децата. Те не просто искаха да разкажат за Кубрат и да раздадат комикси. Те искаха да допуснат децата да участват. Задаваха въпроси, привиквах ги да чупят пръчките, за да могат да съпреживеят легендата, за която всички сме учили в часовете по история, че пръчките се чупят лесно една по една, но не и заедно. Правеше ми впечатление, че учениците имаха изкривено представяне на думата „герой“. Те си представяха „супергерой“ като Спайдърман и Батмен (точно така го произнесоха). Впрочем, едва в началото на 2025 година разбрах, че Батман всъщност няма свръхчовешки способности и че той е просто човек, който работи отлично с джаджи, които го правят да изглежда непобедим. Така че с известно скърцане на зъби съм склонен да го приема като пример за герой. Защото не е задължително героите да имат свръхчовешки способности. Достатъчно е да имат кауза, волята за битка и постоянство. Кан Кубрат е точно такъв пример. Той обединява разпокъсаните и попаднали в зависимост от тюрки и авари (пра)български племена и основава Стара велика България. Герой е и синът му Аспарух.

Герои са и българските революционери, много от които са трагични фигури – екзекутирани или убити по бойните полета...

Но децата не са виновни, че не знаят това. Те са и малки, и жертва на образователната система. Точно за това бяха хората на перото, които можеха, или по-скоро ТРЯБВАШЕ да им помогнат по пътя към разбирането на живота. И ще излъжа ако кажа, че Петър и Елисавета не ме изненадаха приятно. Видимо те осъзнаваха същото като мен с тази разлика, че те вече са били на терен и знаеха как да стигнат до сърцата и умовете на децата. Докато аз те първа трябваше да намеря начин да го направя...

След като двамата гости изиграха своите роли те раздадоха комиксите чрез доброволци от децата и направихме доста снимки и кратки видеа, в които децата казват поуката от историята за кан Кубрат – „Заедно можем всичко“.

Посетихме и учителската стая, където стоях от страни докато спътниците ми обсъждаха с учителите различни работи. Получихме и подаръци – по един лист А4 с написани първите ни буквички – А, Е и П. На излизане се снимахме с листите за спомен пред училището и поехме обратния път към гр. Нови пазар, където пътищата ни се разделиха.

Към края на деня се оказва, че вестникът във Ветрино има нужда от някаква бърза новина, която беше... раздаването на комикси в община Нови пазар. А текстът беше планиран за броя през следващата седмица... Но

все пак успех. Макар и притиснат от тясната времева рамка се справих. Тъй като по това време раздаването на комикси не беше нещо, което се случваше рядко, трябваше да разкажа нещата от първо лице като „самопризнание“. И смея да твърдя, че се получи макар никога да не съм обичал подобни форми на изразяване по печатните и онлайн медии. Единственият недостатък беше, че нямаше снимки по темата във вестника. Но поне успях да дам материали на новопазарската телевизия, които отразиха нещата изключително добре.

А броени дни по-късно с читалищната секретарка пътувахме до с. Памукчии, където трябваше да проведем интерактивна викторина с децата от местното училище по случай годишнината от обесването на Апостола на свободата. Горедолу тогава разбрах, че тези викторини са моят начин любовта ми към историята да стига до децата и да ги запали да се позаинтересуват от миналото.

На викторина в с. Памукчии

Интерактивните викторини са нещо, което се случва изключително често в библиотеката и макар децата да ги свързват с мен, те всъщност са влезли в оборот малко преди да започна работа в библиотеката. През февруари 2023 година в библиотеката е проведена интерактивна викторина за Васил Левски благодарение на г-жа Валя Иванова (често наричана и Видева).

Читалищната секретарка харесва този формат и решава да го пробва за Деня на будителите. Така подготовката на въпросите падна върху моите плещи, но тъй като действахме на сляпо, викторината се превърна в пълна катастрофа. Година по-късно се повтори същият сценарий, защото децата бяха твърде много...

Но първият неуспешен опит не ни отказа да продължим с викторините. В началото на 2024 година трябваше да подготвя въпроси за децата в с. Памукчии. Темата беше Васил Левски. Уви, децата от съседното село бяха една малка част от тези, които се изправиха срещу моите въпроси. Играта се проведе още с деца от три училища в града. Като смея да твърдя, че тя премина изключително лежерно, понеже групите бяха малки, а обстановката на читалнята за възрастни беше приятелска. Нещо, което не можеше да се каже за значително по-голямата по размери камерна зала, в която бяхме провели викторината за 1 ноември. Всъщност играта в читалнята ми хареса толкова много, че поисках да направим такава и за 3 март.

През март осъзнах, че в края на месеца ще има кръгла годишнина от рождението на Вера Мутафчиева и побързах да направя изложение на всички художествени книги за Българското средновековие, които намерих. Когато събрах на едно място няколко десетки заглавия се вдъхнових и си казах, че трябва да направим и викторина за Средновековието. И такава наистина имаше!

Разрових се из учебните планове и реших тя да бъде за шестокласници. Тук отново разчитаме на г-жа Иванова (или Видева), която ни доведе ученици и всичко мина по мед и масло. Не помня какво точно се случи след играта, но по една или причина разговаряхме с читалищната секретарка на читалището в с. Памукчии Даниела Голбан и решихме да проведем събитието и при нея през месец април. Променихме заглавието на викторината, но съдържанието остана абсолютно същото. Този път с нас бяха и Валерия и Дидо от телевизията, които щяха да документират викторината.

Както винаги г-жа Голбан ни посрещна с широка усмивка и отворени обятия. След това се заехме с подготовката за играта. Най-много си „изпати“ нашата читалищна секретарка, защото тя е на „Ти“ с компютрите за разлика от моя милост. Но освен с компютрите не бях на „Ти“ и с камерите. По-конкретно с видеокамерите. А пред мен имаше такава. За първи път щяхме да имаме видео докато задавам въпросите по време на викторина. И благодарение на моята тревожност допуснах поне една грешка, обърквайки автора на картина, която беше сложена за илюстрация

на един от въпросите. След това на няколко пъти се бях забатачил, особено с моя земляк цар Ивайло, но като цяло успях да се удържа без да допусна грешка по самата историческа хронология. Схемата от 5 въпроса за (пра)българите и Първо българско царство, 5 за Второ българско царство и 5 за живота в Средновековието, даваше резултат. Виждах, че отговорите си „вършеха“ работата, защото благодарение на тях стигаме до други въпроси. А това е нещо изключително важно в историята...

На края наградохме победителите и с мъка тръгнахме от селото. Тъй като това събитие се беше провело след обед трябваше да тръгнем направо към галерията, където точно в 17:30 ч. щеше да се проведе откриване на изложба. Фактът, че за един ден участвах в образователно събитие и гостувах на културно събитие, можеше само да ме радва.

Впрочем в тази викторина имах възможността да посоча няколко неща, свързани с родния край на участниците – да спомена за новопазарския некропол, за Плиска и за 1388 година, през която по-голямата част от североизточна България е превзета от османците. Осъзнавайки, че съм бил прав в подозрението си, че така въпросите стават по-интересни за децата, се постарях следващата година (2025 година) да подготвя въпроси за Първо българско царство (с ученици от трети клас) и за Второ българско царство (с ученици от шести клас) като смея да твърдя, че с по-малките деца беше полесно. Не просто, защото в почти всички въпроси виждаха паметници, които са на минути път от тях, но и

защото работата с деца до 4-ти клас и ученици над 8-ми клас, всъщност е по-лесна за непрофесионалисти като мен. Остава само да гадая дали ако темата за Първо българско царство беше разгледана с по-големи деца тя щеше да мине толкова гладко. Факт е обаче, че местните трябва да се гордеят, че крачат по земята на народ от победителите. Точно по тази земя са крачили Аспарух, Тервел, Крум и Омуртаг. На тази земя се намират Мадарският конник, девташларите край с. Златна Нива, Сюлейманкьойският надпис и Голямата базилика от времето на княз Борис I. Тази земя е била поразена от мегаломанията на ромейския василевс Никифор I Геник и възстановена от Крум и Омуртаг. Тази земя е дала и първите български светци – Св. Боян Енравота и Св. Княз Борис Михаил-Покръстител. А знаем ли какво се е случвало по нея по време на византийското владичество, Второ българско царство, османското иго и Третата българска държава? Всъщност знаем... Но тепърва трябва да го разкажем на своите деца.

От Силистра до Нови пазар през гр. Каолиново

В началото на април 2024 г. излязох в няколко дена отпуск, за да си направя изследвания на кръвта и да разпространя книгата си, която беше излязла преди около месец. Помня, че в един от двата дена аз бях пообиколил няколко населени места от област Варна – с. Ветрино (неуспешно), гр. Вълчи дол, гр. Долни чифлик и приключих във Варна. Когато дарих книгата си установих, че имам достатъчно време да стигна до гр. Силистра – град, който ме печели отново и отново всеки път, щом стигна до него.

Пътуването започна. Слязох от АМ „Хемус“ на п.в. Ветрино и поех на север. Факт, който новопазарци не знаят, е че по път III-207, който започва от с. Ветрино и приключва в гр. Алфатар всъщност минава през две населени места от бившата Новопазарска околия – с. Векилски (някога наричано Печелий) и с. Радан Войвода (познато преди като Бурханлар). През последните десетилетия с. Векилски е в състава на община Никола Козлево, а с. Радан войвода – в община Вълчи дол. Когато се заех да правя дигиталната колекция за Новопазарска околия си дадох сметка колко пъстра е всъщност е била някогашната околия и как днес тя е разпределена в две административни област и 8 общини.

Успях да стигна до Силистра, но за зла участ паркинга, на който спирах винаги, беше зает заради някакви

празник. Това ме принуди да се мушна в някакви тесни улички и да намеря друг паркинг. Такъв се откри, макар и платен. Когато обаче се опитах да видя номера, на който трябва да пратя СМС един от местните ми каза да не си правя труда, защото минава 16:30 и хората от „Синя зона“ ги няма.

Втурнах се към библиотеката, попаднах в детския отдел, запознах се с библиотекарката, дарих книгата си, поговорихме известно време, след което си направих една кратка разходка. Последва обратният път – този път щях да карам само по главния път I-7 и щом стигна до с. Пристое да поема пътя към гр. Каолиново. Испитах истинско удоволствие от шофирането, защото пътят беше празен. Мернах табелата за гр. Нови пазар в началото на област Шумен, но не се излъгах да поема по този път. Години по-рано бях минал от там и пътят макар и хубав, беше опасен и трябваше да шофирам много по-бавно. А точно сега времето ми беше кът. Докато стигна до с. Пристое на няколко пъти имах чувството, че отстрани на пътя ще ми изскочи вятърната мелница край с. Венец, но тя разбира се, не се появи, защото беше десетки километри на юг.

Исках да спра в гр. Каолиново не просто, защото имам афинитет към града, но и защото трябваше да си почина за десетина минути и да пия едно кафе от машината (да седна на кафене си е живо събитие) и ако е възможно да направя някой друг добър кадър с фотоапарата, който беше у мен.

За огромно мое съжаление щом приближих до паркинга в центъра видях полицейска кола, а аз имам страх от полицаи, защото съм затворен и боязлив човек по начало. Опитах се да го раздавам, че „не ми пука“, паркирах, слязох, опитвайки се да играя ролята си. Колата с варненска регистрация веднага насочи към себе си и погледите на полицаите, и погледа на човека, когото бях спрели за проверка. Та нима можеше да бъде иначе? Когато съм шофирал до отдалечените села в моята община Голица и Булаир жителите в селата на юг от гр. Долни чифлик ме гледаха по абсолютно същия начин, защото виждат непознат автомобил. Но поне беше със същата регистрация. А в гр. Каолиново аз бях попаднал около 19:00 ч. и бях в следната ситуация – непознато лице и чужда регистрация на автомобила по залез слънце. Просто „Ела, вълчо, изяж ме!“.

Опитах се възможно най-спокойно да стигна до сградата на общината и да си взема кафе от машината. Направих си едно селфи, което публикувах няколко минути по-късно с думите „Като за край на деня нямаше как да не се отбия през Каолиново. Просто така. За да си припомня, че това е преди всичко град(че) в границите на Република България и че то, подобно на всяко друго населено място в тези 111 хил. кв. км., е наше“.

И действително аз мразя клишето „смесените региони“. Всеки, който е роден в България е български гражданин по документи, и е мой съгражданин. Точка по въпроса. Неслучайно в качеството си библиотекар съм се съсредоточил върху дейности, които са обърнати към местните общности. И би било много хубаво ако някога

траките, ромеите, славяните и (пра)българите се бяха погрижили за това днес да разполагаме с повече „местна история“.

Но, да, кафето в Каолиново беше хубаво. Направих няколко добри кадъра с фотоапарата и се насочих към паркинга. Полицаите се бяха преместили. Видях ги, когато отворих вратата на колата. Виждах, че и те ме наблюдаваха с интерес, но бяха далеч и не можеха да ме привикат при себе си. Затова запалих, дадох на задна и отпращих. Минах през кв. Кус, защото това беше „безопасният“ път от гледна точка на това, че беше сравнително прав. През с. Никола Козлево щях да мина през няколко малки „проходчета“, а маневрирането не беше моето по залез слънце. Когато слънцето се скри вече бях в гр. Плиска. Проблемът беше, че не намерих отбивката за гр. Нови пазар и се повъртях малко из градчето. Реших, че вместо да пускам навигацията ще карам на сляпо с надеждата, че ще попадна или на пътя за гр. Нови пазар, или на пътя за гр. Каспичан. И попаднах на този за Каспичан., а от там се качих на главния път I-2 и след десетина минути вече бях у дома. А по това време се чувствах изключително щастлив от живота си, защото се сблъсках с много и начетени хора, с които можех да водя приятни разговори и да работя по създаването на местни общности. А по-късно започнах да прилагам наученото в с. Неофит Рилски в шестдесетия български град.

Как направихме подкаст на библиотеката

Като дипломиран журналист за мен винаги е стоял въпросът как да достигна до обществеността. Преди го правех с доброволен труд за сайта на университета, където имах най-високата продуктивност на вземане на интервюта от всички студенти от нашия випуск. Като практикуващ журналист наблюдавах на фотографиите. А като библиотекар – на съдържанието в социалните мрежи.

Проблемът беше, че около половината ни редовно съдържание бяха представяния на книги. Това не бяха обзори (ревьюта), но не бяха и анотации. Беше нещо средно. Този похват водеше читатели в библиотеката, които търсеха книгите, които съм пунал в социалните мрежи, но истината е, че се харесваше повече на тематичните групи за литература. Там понякога имаше море от коментари на хора, които коментираха или безкрайно положително, или леко критично към самата книга.

В началото на 2024 година едно издателство ме покани да стана автор в тяхното списание. От мен се искаше да водя рубрика, посветена на библиотекарството. Аз, разбира се приех, виждайки в това начин не просто да бъде прочетен, но и да вдигна нивото на нашата библиотека и да развия читателите, защото си давах сметка, че моята дейност на своеобразен ПР в половината от случаите беше насочена към хора, които никога няма да станат наши читатели от чисто

географска гледна точка. Разсъждавайки върху тези текстове аз осъзнах, че трябва да напълня със съдържание смисъла на своята професия. Трябваше да правя повече неща, които да развиват хората, но и да подпомагат българските автори, защото виждах, че нашите читатели търсеха български автори. Така в началото на 2024 година вече имах идея за интервюта с автори. С течение на времето читалищната секретарка г-жа Неделчева ми каза, че това вече е правено, когато читалището е имало вестник под редакцията на библиотекарката Силвия Йорданова.

По същото време бях концентриран и върху издаването на собствената си книга и нямах кой знае колко ентузиазъм да осъществя плановете си за интервюта веднага. Но след като приключи препиването ми с кратковременната слава аз се върнах на чертожната дъска благодарение на един наш читател, който ни сподели, че на времето е чел интервюта с автори, които в наши дни са сравнителна рядкост. Слушайки го аз осъзнах, че все пак това е една „ниша“, която нашата библиотека би могла да заеме без да пречи на никого. Медиите са пазарно ориентирани и причината да не подават ръка често на по-слабо известни автори, е че това съдържание не е чак толкова търсено. Но ние бяхме библиотека. Нашата работа е да представяме книги и автори. Още повече, че каналът на читалището в една от платформите за споделя на видео, стои празен откакто ТВ програма „Часът на Нови пазар“ вече не е част от културната институция. Отделно от това стоеше въпросът, че издаването на вестник струва пари, а създаването на видео – не. Разходите ми бяха да запиша

разговора и да го обработя с програма, която е безплатна. Проблемът беше, че качеството на звука ще падне, но се надявах на това, че слушателите ще ми го простят. Още повече, че аз никога не съм се надявал, че ще имаме хиляди последователи. Подозирах, че разговорите биха имали по 100-150 слушания, и че половината от тях ще бъдат от гостите и техните последователи.

Няколко пъти споделях идеята на читалищната секретарка и получих пълно одобрение, но заявих, че няма да започна с разговорите през лятото, защото надали някой ще ги слуша тогава. Тя хареса идеята ми на видеата да има колажи вместо видео записи (с няколко от гостите все пак имаше видео разговори), но ме призова да направим нов канал вместо да използваме този на читалището както предложих в началото и ми каза, че в него трябва да има думи като „хора“, „книги“, „библиотеки“. Така се роди името – „Разговори в библиотеката“.

Възникна друг проблем – аз бях споделил, че искам един разговор с автор и един разговор с блогър или влогър, който прави обзори на книги. Трети разговор за месеца може да се направи по конкретна тема ако има определена годишнина, празник или добра практика. За мен не стоеше под съмнение, че искам Галена Върбева от Шумен да бъде моя първи гост-автор, защото тя беше дейна, печелеше награди в литературни конкурси и пишеше за различни възрасти. За „третото интервю“ погледът ми се спря върху авторка, която ни беше гостувала – Събина Георгиева. Причината беше, че

освен, че децата я обожават, тя има позиции, свързани с книгоиздаването и е невероятен събеседник. „Вторият“ събеседник се оказа по-проблемен. Тъй като не можех да реша започнах да ровичкам в социалните мрежи, намерих няколко и ги предложих на Наталия. Тогава тя ми каза нещо, което ми прозвуча безкрайна логично – „Избери този, който има най-много последователи!“. Така погледът ми спря върху Антония Сарафова.

Всичко беше прекрасно! Имах представа кого ще интервюирам. Проблемът беше с това, че трябваше да уредя разговорите. Подготовката за интервю никога на ме е плашила. Проблемът беше там, че почти всички интервюта, които съм вземал, бяха по време на бакалавърската ми степен (2016-2020) и първата година след това. Няколко месеца след като пандемията затвори света аз се бях превърнал в естествен изкуствен интелект, който бълваше репортажи от брифинги, споделяше новини и от време на време пишеше текстове за историята на Варна или нещо друго тематично. Работейки у дома, аз бях взел не повече от 15-20 интервюта за 2 години работа и поради това отново бях срамежлив като студент по журналистика от първи курс. Но с „Разговори в библиотеката“ имаше и друг проблем. Това беше канал на библиотека. Това не беше медия (и още не е и ако зависи от мен няма да бъде медия докато с него се занимавам аз). Това не беше нещо, което е създавало съдържание. Аз трябваше не просто да се свържа с набелязаните от мен гости, но и да ги поканя да разговарят с мен за нещо, което все още не съществува и да се надявам, че ще приемат. Още повече, че по това време (месец август) вече се бях ангажирал

със създаването на виртуална колекция и трябваше да съчетавам няколко разнородни дейности. За мой късмет се случи нещо, което не вярвах, че ще се случи – и трите дами потвърдиха без да задават никакви излишни въпроси. Не просто, че потвърдиха своето участие, но и казаха, че това, с което сме се заели е нещо прекрасно.

Така на 1 септември проведох разговора си с Галена Върбева и в рамките на деня го обработих, за да може на първия работен ден на месеца (2 септември) той да бъде публикуван. Така и стана! Няколко дена по-късно проведох и следващите два разговора. Там също нещата се случиха добре ако не броим факта, че бях забравил втория си телефон, който трябваше да ползвам за диктофон и че имах няколко фактора, които поразвалиха звука. Но интервютата излязоха точно, когато трябваше да излязат. Това със Събина Георгиева излезе тематично в последния работен ден от лятната ваканция, а това с Антония Сарафова в първия работен ден на третата седмица. Веднага след като и трите интервюта бяха публикувани и разпространени се заех да пиша до медиите за нашата инициатива и повечето от тях помогнаха. Интервюто с Антония Сарафова над половин година беше най-слушаното.

Разговорите за месец октомври минаха много по-лесно и бързо, а за месец ноември опитах да направя нещо „професионално“ – да анонсирам гостите предварително. Макар тази практика да се хареса на гостите, се оказа, че не можех да я прилагам всеки месец заради неочаквани фактори. Случи се само още веднъж през месец януари, когато за първи път имахме само два

разговора – с поетесата Евгения Динева и с Тео от „Шепотът на книгите“.

Истината е, че все пак не можах да създам съдържание, което да спечели стотици последователи. Но не бива да забравяме, че това е канал на библиотека, който работи на доброволни начала чисто любителски и не създава новинарско съдържание. Важното е, че успяхме да намерим много съмишленици, които благодарение на канала научиха за нас, разгледаха нашата дейност, а някои от тях ни гостуваха физически или решиха да станат част от нашите дарители – някои дни след като са разговаряли с нас, а други месеци по-късно, когато имаха книги, които искат да предадат нататък.

И днес, близо година след като канала на библиотеката е факт, продължавам да твърдя, че бих приветствал всеки, който направи подобен канал на нашия и го направи по-добре. Както в началото на своята библиотечарска „кариера“, така и днес, твърдя че в културата не бива да има яростна конкуренция до нечие пълно унищожение както в бизнеса, а по-скоро взаимодействие.

От планирана изложба до дигитална колекция

През юли 2024 година мина година откакто работя в библиотеката. За това време имах възможността да се „поочукам“, да мина през различни ситуации и да започна да усещам вакуума, който трябва да бъде запълнен. В нашия случай това беше историята.

Причините да се вгълбя в историята бяха няколко. Трябва да се започне от това, че библиотеката разполагаше с много и най-разнообразни книги за краезнание и етнография, които аз мога да оценя от гледната точка на дипломиран историк. На второ място стоеше фактът, че имахме стотина стари фотографии и сканирани документи, които „събираха прах“. На трето стоеше моята диплома от магистърската програма „Културно историческо наследство и туризъм, специалност История“. На четвърто пък беше пълното безразличие към история на някои хора. Тук проблемът не идваше само от факта, че някои хора асоциират нарисованите от мен тракийски шлемове или фригийски шапки със статуите на градински джуджета, но и с неразбирането, че Новопазарският край беше земята на народ от победители – (пра)българите на Аспарух и множеството паметници в близост го показваха. Просто това парче земя, чиито граници варират от между 200 и 1200 кв. км. (в зависимост какво влагаме в понятието „Новопазарско“) можеше да се похвали с богата местна история поне от Римско време до наши дни. А местната история е специфична с това,

че тя може да се прехвърля по-лесно от един народ на друг ако е документирана добре. И до ден днешен археолозите се дивят на столиците и съкровищата на някогашни цивилизации. По същия начин който и да живее в Новопазарско има пълното право да се гордее, че крачи по земята на Аспарух и до него се намират Плиска, Мадара, Новопазарския некропол, Девташларите край с. Златна нива, Сулайманкьойския надпис на [O]муртаг, та дори с „Каменните баби“, открити край с. Царев брод. Новопазарският край е бил и продължава да е кръстопът, бил е арена на битки по време на въстанието на цар Ивайло, бил е завладяван и освобождаван четири пъти във входа на османското нашествие, а Новопазарската крепост е била напълно унищожена от кръстоносците заради упоритата си съпротива.

Малко хора си дават сметка и за по-новата история, дори за тази преди трийсетина години и за промишлената мощ на региона, за природното богатство и за полезноизкопаемите като каолинът, който се добива в едва 5 населени места на страната и 2 от тях са гр. Каолиново и с. Тодор Икономово, които до 1959 г. са били част от Новопазарска околия. Колко ли знаеха за теснолинейката, която е трябвало да свърже Каспичан със Силистра, но заради загубата на Южна Добруджа проектът спира и теснолинейката е преработена в два крайни маршрута – с. Божидар (дн. Каолиново) и с. Тодор Икономово, до които влакчето е стигало чак до 1964 г.?

Това бяха нещата, които се надявах да мога да покажа на новопазарци. Исках да им вдъхна самочувствие, че могат и че „има смисъл“ да се работи за популяризирането на техния край. Все пак пред мен стоеше един проблем – как точно ще създам колекция... Помислих си, че тъй като имаме ограничено количество от материал бихме могли да принтираме част от снимките и да ги разделим на географски принцип. Щяхме да ги залепим във фоайето на читалището до зрителната зала и да поставим QR кодове, които да се сканират при интерес, за да може да се разгледа цялото налично съдържание за населените места от дадената община. Идеята ми да има кодове беше породена от факта, че читалищната секретарка харесва QR кодовете. Тя обаче видя, че начинът, който съм предвидил, е тромав и е по-скоро за справки. Реших да променим нещата. Трябваше да разделим снимките и документите на теми или на времеви периоди. Избрах първия вариант.

Сега идваше по-интересният момент – давайки си сметка, че почти нямаме материали за населените места извън Нови пазар (те бяха може би 1/4) трябваше да намеря такива. Най-удачният вариант беше да говорим с други читалища, които да ни дадат своите материали, ние да свършим работата, да сложим техните лога и така всички организации щяха да бъдат съавтори. Ние щяхме да инициатори, но без да си приписваме чуждите материали. По-късно се зароди идеята да направим и ролбанери, които да направят изложбата гостуваща, но това не успя да се осъществи. Все пак побързах да се обърна към всички читалища в бившата околия и да

помоля за съдействие. За съжаление само читалището в с. Никола Козлево имаше и желание, и възможност да ни помогне тъй като те имаха прекрасен проект за историята на теснолинейката, минавала през околията.

Невъзможността да включим повече читалища не ме обезсърчи. Обърнахме се към библиотеката в Шумен и библиотеката във Варна. Първата ни даде няколко документа, които поискахме, а от втората взехме обилен материал от периодичния печат до 1944 година както и няколко снимки, една от които сложихме в сайта. В сметката се добавяше Държавен архив – Шумен, от който имахме и снимки и документи, сканирани за 140 години град. Все пак бях решен да имаме физическа част на изложбата, която да стои във фоайето на читалището и така принтирах няколко плаката, които разлепих в близост до ролбанерите за читалищната дейност, които са направени за 150 години от основаването на читалището. Това стана в последния ден на месец септември. 5 организации, мобилизирани за историята на един толкова пренебрегнат край не беше лошо начало за нашата дигитална колекция и новината се хареса и на шуменските медии, и на варненските. Няколко дена по-късно за първи път си сложих и значката на Нови пазар, която ми беше подарена от общината през април, когато издадох своята фентъзи книга. Поводът беше интервюто, което трябваше да дам на Валерия и Дидо от телевизията. Точно това интервю ми припомни, че 2024 година всъщност беше кръглата годишнина от закриването на околията и че 65 години след края на Новопазарска околия един човек от далеч трябваше да възстановява историята им.

Въпреки това някакъв шумен отзвук нямаше. А ми се искаше да получа чисто човешка благодарност за труда, който съм хвърлил. Въпреки разочарованието аз продължих да си работя по историческата част и успях да привлека фондация „Активна историческа карта“ и Национален статистически институт, които ми помогнаха с карти и статистически данни, благодарение на които възстановихме с точност границите на околията през различните периоди и можехме да помогнем на читателите и с имената преди 1934 година и след това. Същевременно новите документи бяха стотина, а новите снимки се брояха на пръстите на ръката. Тази версия беше публикувана през декември и в допълнение проведохме среща с деца от ОУ „Никола Й. Вапцаров“, на които представих кратка презентация за историята на града (от османското нашествие до наши дни) и проведохме викторина с 15 въпроса – 5 за географията на града, 5 за историята и 5 за съвременното. Усетих в пъти по-голямо удовлетворение от първото издание на колекцията, още повече, че новите ни партньори подсилиха интереса чрез своите страници. Дори получих „потупване от рамото“ (не физическо) от една учителка по история! А няколко месеца по-късно и от един бивш кмет на общината.

Истината беше, че аз си представях името на колекцията като „Спомени от Новопазарско“ – заглавие, което щом споделих на няколко души тези, които бяха неграмотни по тема история, не успяха да осмислят. С „измама“ (имитирайки неразбиране) опитах да пробутам своето заглавие в последния момент, но номерът не мина, защото читалищната секретарка помнеше

„Новопазарска околия – минало и настояще“ тъй като тя самата го беше измислила. Причината да не ми харесваше нейното беше, че „настояще“ трябва да се обясни на публиката. А е достатъчно трудно да ѝ се обясни, че „околия“ не означава нито „община“, нито „област“, а нещо по средата. Но от дистанцията на времето мога само да се радвам, че нейното заглавие се наложи, защото то ми даде основание да намеря нови партньори, които да помогнат с третото и четвъртото (последно планувано обогатяване на колекцията от мен) и да реша да вмъкнем още раздели – познавателни материали за миналото и отдел за съвремието. Освен това името „Спомени от Новопазарско“ остана свободна за идеята, която възникна към края на годината – литературната колекция, която да провокира автори да пишат за един конкретен географски край.

Ако все пак трябва да кажа с точност какво в работата по „Новопазарска околия – минало и настояще“ ми е харесало най-много – това не беше чисто историческата страна. Вярно е, че четейки старите варненски вестници вътре намерих много добри материали – Публицистичен текст през кое населено място трябва да минава ЖП-линията Русе-Варна, разписания на влакове и автобуси, новини за пожара, унищожил църквата и нейното повторно възстановяване, огромното наводнение, заляло града, бележка за възстановяването на околията и за строежа на старата сграда на читалището... Но всички тези неща не могат да се сравняват с чувството да координираш или дори просто да участваш в нещо, което обединява толкова различни личности и институции. Не всички сме водени от една и

съща цел, но всички вървим в една посока. Точно това почувствах, подреждайки данните, които ми бяха предоставени. Точно това почувствах, и когато започнахме да получаваме художествени текстове за „Спомени от Новопазарско“. Именно подобно развитие на хората и институциите ме кара да чувствам удовлетворен от това, че съм попаднал в библиотека. Може би е по-добре да се уточни – в читалищна библиотека „Иван Радов“.

Денят на съединението

Четири пъти ми се беше случвало да поднасям венци на официални дни в Нови пазар. Първият беше на 2 юни, едва ден след като започнах работа в библиотеката. След това на 6 септември 2023 година и на 22 септември 2023 година. По погрешка ми се наложи да поднеса венци и по време на I Международен хоров фестивал „Земя на славни предци“, защото както гласи изразът от Северозапада – „Нема ‘ора, баце“. След тези случаи дълго време никой не ме беше бутал за такива неща.

Помня обаче, че през август 2024 година в библиотеката пристигна Грета от общината (с която между другото ме запозна шефката ми от с. Неофит Рилски на Бабинден с.г.) и заедно с читалищната секретарка и г-жа Милка Данаилова обсъждаха неща, които са далеч от моето ниво на познание.

Все пак се натиках между шамарите и се случи така, че обещах да напиша стихотворение за 6 септември, което да бъде изрицитирано на Деня на съединението. И още същата вечер написах две. Просто „за всеки случай“. И изненадващо те се харесаха там, където трябва да се харесат и... Трябваше да рецитирам.

А истината е, че от дълги години не бях излизал пред публика по сценарий. Като дете в основното училище обикновено ме караха да рецитирам „Аз съм българче“ в половината от случаите. Затова бях намразил това, което се наричаше „читалищен живот“. Последният ми рецитал беше в 12 клас на завършването и честно

казано това ми стигаше. Вярно е, че няколко пъти съм вземал участие в литературния конкурс „Боян Пенев“ в Шуменския университет, но там четох творбите си.

За мой късмет стихчетата ми бяха кратки. А това определено помагаше много, за да ги назубря. Може би не ми харесваше това, че трябваше да се изтупам по костюм, панталон и обувки, но правилата са си правила.

Взех венеца на читалището, дадох го на децата, които трябваше да го поднесат и започнах да се навъртам около водещия Алексей и господинът, който озвучаваше и зачакахме да стане точно 10:00, за да започне тържеството. Часовниковата кула не нададе вой, защото има месеци, в които тя просто отброява часовете без да кънти и да свири химна на гр. Нови пазар в 12:00 ч.

Когато Алексей започна да говори почувствах успокоение. Дадох си сметка, че аз ще рецитирам собствени произведения. И дори да объркам нещо – никой няма да разбере. Но все пак страхът от стотиците очи, вперени в мен, не ми даваше мира веднага след като водещият ми освободи място. Направих своя „ритуал“, който ми помага да се абстрахирам от хорските погледи, и който няма да споделя, за да не „давам акъл“ безплатно и започнах да рецитирам. Веднага след като казах и последния стих почувствах удовлетворение, че съм се справил. Всъщност, аз не просто усещах удовлетворение, че съм се справил. Чувствах се горд със себе си, защото трябваше да напиша нещо свое и да го изрицитирам. Без „пищови“.

При положение, че аз съм просто „нашественик“, дошъл в нечий хубав град. И честно казано мисля, че моето усилие беше възнаградено и от зрителите, и от тези, които ми гласуваха доверие да ми окажат честта да участвам в официална програма.

Още същия ден записът излезе в ТВ програма „Часът на Нови пазар“ и първата ми работа беше да направя екранни снимки, с които да започна да пиша миймове по свой адрес, за да се самоиронизирам. А дни по-късно, дали не беше седмица по-късно получих и първите „градивни“ критики – „Леле, колко си притеснен на видеото!“. И тогава си дадох сметка, че ако някой страничен наблюдател реши да търси недостатъци, ще ги намери. Ако някой реши да ти гласува доверие и след това да оцени труда ти, дори и с едно „браво“ или „благодаря ти“ – ще го направи. Защото получих и едното, и другото...Но по-важното е, че се предизвиках и излязох от зоната си на комфорт.

На гости в СУ „Сава Доброплодни“

През ноември 2024 година имах щастието да получа обаждане от последната си класна ръководителка. Тя ме покани да гостувам на училището, в което работи по случай второто издание на Националния ден на четенето. Дори и да не ми беше споделила доводите си да се спрем на мен аз щях да приема. И от уважението си към нея, и от желанието да се срещна с непознати.

Впрочем трябва да отбележа, че този ден на четенето беше изключително интересен за мен. Той продължи около седмица, през която посетих две детски градини в гр. Нови пазар в качеството си на библиотекар, родната си детска градина в с. Гроздъво, където бях поканен по-скоро като бивш възпитаник и най-голямото училище в Шумен, където щях да бъда и автор, и библиотекар, и журналист, и създател на съдържание в интернет. Впрочем месец по-рано бях дал интервю и на ТВ програма „Часът на Нови пазар“ и на влогърката Лора Вълчева, което ме караше да се чувствам като звезда, която най-накрая излиза от сянката на великите културни дейци, прекарали десетилетия в читалището.

Но съвсем не като звезда стигнах до училището в Шумен. Впрочем, интересно е да се спомене, че то се намира в кв. „Добруджански“, а моята последна класна живее, или поне живееше, в кв. Мътница. Споменавам тези подробности, за да покажа още две неща, които свързват това събитие пряко с Нови пазар. „Добруджански“ квартал има и в Нови пазар (създадени

са паралелно от добруджански бежанци), а кв. Мътница е сред селата, влизали в Новопазарска околия след освобождението. Т.е. моето гостуване минаваше и за „новопазарско събитие на шуменска територия“, и за „шуменско събитие с новопазарско участие“. Въпрос на гледна точка, както гласи мисълта.

Бях посрещнат от моята класна ръководителка, която ме разведе в училището, показва ми невероятни неща, повечето от които не мога да опиша, защото навалицата от хора просто ме побъркваше. Всеки, който ме познава, знае колко лесно „вдигам кръвно“ от притеснение от хорските очи. А по това време хорските очи бяха хиляди. Буквално хиляди! Бях в училището точно в периода, в който двете смени ученици извършват смяна. Но все пак запазих самообладание, видях библиотеката и ми направи приятно впечатление, че тя беше пълна. Пълна с ученици, не само с книги. Видяното ме вдъхнови толкова много, че дори подарих бройка от моята книга на библиотеката. Така област Шумен, и специално областният град, се превърна в „столица“ на моята дебютна книга, тъй като там бях дарил двуцифрен брой копия.

Настъпи и часът, в който трябваше да се срещна с ученици. След като моята класна ме представи на учениците (бяха от 8-ми клас нагоре) можеше да направя само едно нещо – да изръся нещо несериозно. И затова казах „Всеки един ученик желае да седне на стола на своя учител. Затова нека срещата ни започне като символично заема мястото на своята класна“. Тези ми думи, разбира се събудиха усмивки у децата. След като

се представих на бързо показах няколкото снимки, които бях дал на учителката си, и която беше подредила в презентация. Самоиронизирах се с „криптираните“ съобщения, които оставях преди по бюрата на моите колежки, с това че корицата на моята книга изглежда по начина, по който изглежда, защото нямам компютърните умения да си я направя сам и че в гр. Нови пазар се научих да купувам бонбони от една конкретна марка, за да се извинявам. И фактът, че съм хвърлил стотина лева само за бонбони, показва, че макар да съм поканен в качеството си на човек, който е взел добри решения в живота си, показва, че все пак аз също постъпвам изключително глупаво от време на време и трябва да замазвам грешките си.

Самата библиотечна дейност, която представих, не представляваше особен интерес за децата. Това, че съм направил канал в популярна платформа не беше нещо, което може да се окачестви с вносната думичка „уау“, защото днес много хора имаха аматорски канали. Много имаха и професионални. Същото беше и с обзорите на книгите, които правим, за да показваме на обществеността с каква литература разполагаме. Никой не се поблазни да ме попита и нещо за града, от който идвам. Все пак им направи впечатление като им казах, че книгите на тяхната съгражданка Изабел вървят и сред възрастните ни читатели. Минахме в диалог, в който творческия процес и човешкото надделяха над библиотекарството. И осъзнах, че на среща си имам деца, които наистина са любознателни. Няколко от тях заявиха, че искат да бъдат публикувани автори и това, което можех да направя, е да ги призова да участват в

литературни конкурси, защото дори да не спечелят нищо, няма и да загубят. Показах им сборниците, от които е тръгнала вярата ми, че някога ще издам собствена книга и периодичното издание, в което ме поканиха да участвам от издателството, което първо помести мои текстове в свои сборници с избрани творби.

И може да се каже, че всичко премина отлично. След като звънецът ни раздели поговорих още малко с моята класна и тя ми сподели, че съм успял да стигна до учениците по-добре отколкото други са го правили през годините. Истината е, че в това отношение аз съм имал възможността да се уча от най-добрите. И от учителите и преподавателите си, и от читалищната секретарка в читалището и от колегите ми, които живеят и работят в община Ветрино. Отделен е въпросът, че самата журналистическа професия, която съм практикувал от 2018 година ме беше превърнала в полуалгоритъм, който си задава 5+1 въпроса – Кой, къде, кога, как, кому + защо.

И категорично гостуването ми в „Сава Доброплодни“ беше венецът на Националния ден на четенето. Макар за разлика от четенето ми на книжки в детските градини в гр. Нови пазар това да не минаваше за „наше“ събитие – аз се почувствах удовлетворен, вярвайки, че децата са останали с добро впечатление и от мен, и от това, което им показах като дейност на библиотеката.

До Разград с малките театрали

Сцената не е нещо, което ме блазни особено. Аз съм свикнал да работя зад кадър и да бъда срещу „творците“. А в началото на месец април 2025 година все още не бях намразил ПР работата толкова много. Просто това е най-неблагодарната дейност, която изглежда като детска игра в очите на тези, които никога не са я вършили, или са я вършили посредствено.

Та, в последния момент се „качих на влака“ за пътуване до столицата на Лудогорието с детския театър към нашето читалище. Рано сутринта в един приятен по моите стандарти ден (мрачен и хладен) отидох пред читалището. Екипът се появи и в рамките на половин час отпрашихме на Северозапад. Очаквах ни около 70-80 километра път, а това, което ме крепеше, беше мисълта, че ще ям вкусни дюнери. Поне се надявах да са вкусни, бидейки запознат с община Разград и част от нейните особености.

Децата щяха да представят предпремиерно „Малката Баба Яга“. Макар да имах щастието да видя част от сюжета още в самото начало на репетициите и частично десетина минути от пиесата по време на репетиция, какво точно щеше да се постави на сцена, оставаше загадка за мен. Помня, че година по-рано децата бяха спечелили Първа награда точно на този фестивал. Това беше седмица след като ги придружих до Търновград (Велико Търново), където пък безапелационно спечелиха наградата на публиката.

Пътят мина неусетно бързо. Когато стигнахме до читалището, в което щеше да се проведе събитието отидохме до центъра. Там някои от децата и техните придружители ядоха, други седнаха да се почерпят с кафе или чай. Но бях изключително изненадан как децата виждаха автоматите за игри на улицата. Те бяха точно пред очите ми, но ако не виждах, че малчуганите си играят с тях, нямаше да разбера какво точно стои пред мен. Но не мога да се оплача, че ми беше скучно.

Все пак интересната част настъпи, когато тръгнахме към читалището. Там се провеждаше „Мастър клас“ за танци, в който нашите деца се включиха. Едно от тях впечатли дори самия „водещ“. Просто обстановката беше изключително приятелска и предразполагаше и най-студените зрители в залата.

След събитието започна подготовката и за самите постановки. Голяма част от зрителите в залата се чудеха какво става, когато нашите театрали излязоха от гримьорната, облечени като вещици, и се запътиха към местата за седане. Честно казано дори аз бях изненадан на реквизитите.

Поставянията започнаха. Най-напред гледахме група от гр. Исперих, която постави нещо изключително абстрактно. Като невеж в сценичните изкуства привидях в него комбинация от мим театър (с едно изключение) и танцово изкуство. Дори ефектите бяха на ниво, което не подозирах че може да съществува, защото освен светлините на сцената имаше и дъжд.

След като лудогорците изправиха на крака публиката последва кратка почивка и „Албена“ по Йордан Йовков. Когато младежите започнаха своето представление бях разочарован, защото беше пълно с народни танци и народна музика. Макар да е тематично, честно казано не си падам по тези неща, защото воинът не става нито за певец, нито за танцьор, нито за панаирджийска мечка. А аз смятам себе си за воин и смея да твърдя, че съм изстрадал всичко, което имам.

И докато се питах къде съм попаднал и още колко хорца и ръченици ще ударят, най-накрая същинската част започна. Ако някой ден срещна режисьора на въпросния театър бих му стиснал ръка за избора на двете главни роли. Наблюдавайки невъзможната любов виждах себе си... Защото ако не бях попаднал в гр. Нови пазар вероятно нямаше да се запозная с едно момиче, което чисто визуално приличаше на актрисата пред мен. И, по което си падах. Че дори ѝ посветих стихотворение покъсно същия месец. Освен, че беше може би най-красивата жена наоколо, тя ми откри очите и за една невероятна гозба, наречена „сач“. Въпреки това любовта беше невъзможна и по всяка вероятност едностранна. Така че имаше някакво различие от сюжета и от моя живот. Но просто нямаше как да не си задам някои въпроси...

След бурното ръкопляскане, което последва сцената се опразни, за да може новопазарските деца да покажат своя талант. Аз извадих фотоапарата и застанах на пост. Идеше ми да ръкопляскам по време на постановката, защото доста от децата изпълняваха няколко роли,

което си беше майсторство. Но все пак изчаках до края. И последвах точно толкова бурни аплодисменти от моя страна, колкото и за предходния театър.

След като излязохме от читалището отидохме до крепостта Абритус, но аз бях сред тези, които не проявиха желание да я разгледат. Вместо това си прехвърлих снимките на лаптопа и написах няколко варианта на прессъобщението за „всеки случай“, чакайки да науча резултатите в края на деня.

Потеглихме обратно и смело мога да твърдя, че пътя към 60-я град сякаш мина по-бързо от пътя към столицата на Лудогорието. Резултатите обаче се забавиха повече отколкото очаквах. Все пак те бяха повече от добри и наградните бяха както всички деца колективно, така и главната роля. Това можеше само да ме радва, защото знаех, че ако изпратя прессъобщение извън работно време възможността да бъде публикувано, беше много ниска. Затова следвайки мисълта, че „утрото е по-мъдро от вечерта“ изчаках до неделя сутрин и действах. И се оказа, че все пак съм постъпил правилно.

Ценното обаче освен разходката и свършената работа беше, че успях да погледна живота си от страни чрез „Албена“. И броени дни по-късно написах стихотворение, което връчих лично на моята „Албена“. Но вместо „Грешна е тази жена, но е хубава“ си казвах „Тази жена е изкуство, което не мога да притежавам“ или „Тази жена е изкуство, а аз съм неграмотен“.

Изложбата на снимки

Към края на 2024 година в ума ми се родиха десетина идеи за библиотеката. Една от тях беше провокирана от неуспеха ми с „Новопазарска околия – минало и настояще“. Проектът се осъществи почти по начина, по който исках. Но можеше и по-добре. Читалищната секретарка привидя нещо изключително добро, което за съжаление не успя да се осъществи. И в края на краищата аз бях разочарован. Това ме подтикна да седна на чертожната дъска и да мисля какво мога да направя. Тогава в ума ми се зародиха куп интерактивни викторини, срещи с автори, литературното начинание „Спомени от Новопазарско“ и желанието да направя изложба на своите снимки.

Истината е, че опитах да направя малка изложба във фоайето на читалището. Принтирах 24 есенни снимки, купих си лепило за своя сметка (а трябваше да купя тиксо) и залепих няколко двойки големи плакати лице в лице, за да не може от никоя страна да се види за какво събитие съобщават. Последното беше ненужно, но така трябваше. Поиграх си да изпиша с красиви букви, които никой в читалището не може да възпроизведе на кои места са правени снимките и ги залепих. Два-три дена по-късно някои привидяха, че снимките са „на криво“ и стоят грозно. Това ме издразни извънредно много при положение, че аз наистина направих всичко с желание и надеждата, че ще разкрася празното пространство. Уви – получих обратното и от яд скрих снимките, ближейки си раните.

За мое щастие един от редовните ми читатели се заговори с мен, показах снимките и чух много добри отзиви. Това ме подтикна да разлепя снимките от плакатите и да си ги подреда на бюрото. Там вече никой не можеше да ми се бърка дали са на криво или не. И това, на което се надявах се случи – над половината посетители в детския отдел – и деца, и родители оставаха впечатлени, задаваха въпроси и много от тях ме питаха дали снимките се продават. Аз разбира се казвах, че не се продават, защото съм ги публикувал в интернет безплатно и всеки може да си ги изтегли свободно от там или да ме помоли да му ги пратя.

Но към края на годината реших, че мога все пак да дам възможност на тези, които искат да си закупят снимки, да го направят. Прецених, че ако направя благотворителна изложба, където бенефициентът е библиотеката, ще мога да направя своеобразно преброяване колко от жителите на града виждат смисъл в библиотеката и какво съм допринесъл аз, за да виждат смисъл. Бях си намислил, че ако не събера поне 1000 лева (1% от града да остави по 10 лева) то няма смисъл да стоя в гр. Нови пазар, защото явно не мога да убедя хората, че библиотеката извършва някаква дейност.

Бях категоричен, че искам аз да си платя сметката без никаква помощ от страна на читалището не само, защото имаше опасност сметката да не излезе, но и защото исках свобода да действам по свое усмотрение и да си нося кръста сам. Ако стане нещо добро ще съм вдъхновил хората да действат. Ако се проваля – голяма работа. Няма да е първият провал.

Това, което не очаквах в началото на годината обаче беше, че градът ще започне да се мобилизира в подкрепа на тежко болни хора. Първо беше дама от хора към читалището, а след това хореографът. Давах си сметка, че когато поставиш на едната страна на везната библиотеката, а на друга човешки живот, човешкият живот щеше да надделее. Затова се отказах от идеята за 1000 лева и реших, че може да се дарят или пари, или детска книжка в добро състояние. Наложих ми се да тръбям по медиите една и съща новина с две заглавия – „Библиотекар в Нови пазар с благотворително начинание“ и „Варненски журналист с благотворително начинание“, защото макар журналистиката отдавна да не ми носи удовлетворението, което ми носеше в началото, това е първата ми професия, която упражнявам и до ден днешен, макар не на цял работен ден. Така медиите започнаха да тръбят. Обърнах се към влогърите, с които сме разговаряли за нашия канал „Разговори в библиотеката“ и поне двама от тях откликнаха. Обърнах се към шефката ми в с. Неофит Рилски, която също откликна и ме интервюира пред камера, за което платих социална цена, навличайки си подигравки от злобари в социалните мрежи.

Но това, което осъзнавах, беше че трябва не просто да събера хора, които да искат да обогатят фонда на библиотеката като дарят книжки (надявах се да получа повече книжки), но и да ги накарам да се интересуват от родния си край. Тръбях във Фейсбук, че са добре дошли на откриването на изложбата на 17 април 2025 г. и че могат да дарят книжка или паричка и да получат снимка в знак на благодарност и ги призовах да отидат в

археологическата музейна сбирка, където напълно безплатно можеха да разгледат изложбата на банкноти от цял свят, да посетят премиерата на детския театър към читалището в същия ден, който щеше да постави „Малката Баба Яга“ и да се разходят до Станата, НИАР „Плиска“, НИАР „Мадара“, водопад Шарлъка до село Могила, девташларите край село Златна нива или крепостта Диней край с. Войвода.

За заветния ден аз си пузнах отпуск, защото така е правилно. Направих си една сутрешна разходка и на обяд отидох в общинска художествена галерия „Петър Персенгиев“. Снимките бяха подредени вътре от няколко дни и те бяха допълнение към изложба от фонда на галерията.

Може да се каже, че не успях да кажа думите, които бях планирал, но това беше за добро. Направи ми силно впечатление, че имаше колега, с когото съм доброволствал в с. Неофит Рилски, който беше дошъл, защото е гледал интервюто на моята шефка Детелина с мен и се е вдъхновил да помогне. Имаше учители, колеги от общинските структури и сравнително малко граждани. Но всичко мина изключително спокойно и хората даваха положителни отзиви. Най-много се харесваха снимките на животни (по напълно обясними причини), следвани от тези на моята родна община – Долни чифлик. Фаворит беше нещо, което според мен е водопад, а според моя колега е воден скок, което имаше снимки и от пролетта, и от есента.

До края на месеца, когато разкачихме снимките, събраните средства се оказаха малко повече от парите, които вложих. Още повече, че 20 лева бяха дадени от мен като символично начало на изложбата тъй като не искам да действам на принципа „Другари, дайте да дадете“. Оставих и 4 от общо 5-те книжки, които бяха събрани. Но все пак не съжалявам, защото хванахме великденските промоции и закупахме куп книжки в пъти по-евтино и може да се каже, че удвоихме стойността на парите. Заредих както книжки, които децата търсят, така и лелеената от мен историческа литература, най-вече за траките, за които възрастните новопазарци не знаят почти нищо ако се съди по неколцина от тях, които са виждали мои скици на хора (или създания) с фригийски шапки и тракийски шлемове. Снимки на всяка една книга както и протокол за събраните средства се появиха на страниците на библиотеката в социалните мрежи.

И все пак изложба щеше да има. По този начин поне успях да накарам няколко от гостите да се почувстват съпричастни и да знаят, че когато дойдат в библиотеката могат да намерят книги, които са там благодарение на тях.

Впрочем, и преди, и след изложбата, аз продължавах и продължавам да пропагандирам сред хората да посещават галерията и музейната сбирка към нея както и описаните от мен населени места, край които има природни или исторически забележителности. А действително хората от наистина имат с какво да се гордеят, когато нещата опрат до историята (и древна, и

съвременна), и с природата. С уговорката, че природата в моята родна община е няколко идеи по-богата откъм разнообразие. А с оглед на това, че по време на пандемията бях написал пророчески стих, че ще умра в „камчийския лес“ – вероятно не просто откъм разнообразие, но и откъм субективността на автора и неговия местен патриотизъм.

Гости от Шумен

През месец юни 2025 година с читалищната секретарка успяхме да сканираме някои интересни документи за дигиталната колекция на библиотеката. За целта отидохме в една държавна институция в Шумен, където бяхме посрещнати изключително дружелюбно.

Десетина дена по-късно получих обаждане от един от работещите там, който каза, че има път през гр. Нови пазар и има желание да се отбие да ни види като приятели. Няколко пъти подчерта, че не иска да говори по работа и че е в отпуск.

Е, за негово нещастие точно в този ден читалищната секретарка беше в отпуск. Но въпреки това той реши да дойде на крака и да разгледа читалището. Подобно на мен в началото той (и неговият спътник, който му беше роднина) трудно успя да намери входа на библиотеката, въртейки се около сградата с изключително странна форма. Първо е попаднал в отдела за възрастни, където колегката го е препратила при мен в детския отдел.

Гостът сподели своите трудности с намирането на входа и си спомних, че когато отидох на практика първия ден, при мен положението беше може би по-лошо. Тогава на входа беше залепена обява „Търсим кухненски персонал и сервитьори“, която ме изуми. Отидох на другия край на сградата и там ме посрещна домакинът, който ми каза, че съм в грешната страна на сградата. След това се върнах обратно, тръгнах на сляпо и все пак стигнах.

Товага нямах специална витрина. На бюрото си бях подредил новите книги, които купихме с парите от благотворителната изложба на снимки. По-скоро историческите книги. Останалите бяха в оборот. Затова трябваше да се похваля с читалнята. Разказах, че тя изглежда така благодарение на една шуменска организация, която читалищната секретарка привлече на наша страна, и която ни дари десетки книги. Но стенописите трудно могат да привлекат възрастен човек. Това, което привлече погледите и на госта, и на неговия спътник, който се присъедини малко по-късно, беше макетът на килийното училище, който гордо стоеше върху шкафа с детските енциклопедии с капачета.

Обясних, че причината да имаме макет на килийното училище, е че някога нашето читалище се е помещавало именно в килийното училище и че много искаме да имаме макет и на предишната сграда, която е функционирала до 80-те години на миналия век, но за съжаление нямаме нейни снимки от всички страни. А хората, които са работили там и тези, които просто я помнят, не могат да я опишат.

След това трябваше да разгледаме и отдела за възрастни. Първо се спряхме във фоайето, където картините на децата от школата по изобразително и приложно изкуство „АртЕлие“ красиха черните решетки. Те също бяха високо оценени, особена една картина, която изобразяваше пазар по начин, който дори и аз, бидейки възрастен, не мога да пресъздам.

Отделът за възрастни не успя да ги впечатли кой знае колко освен, че познаха читалнята за възрастни от снимките, които бяхме пуснали предходната вечер, защото точно там ни гостува авторката Христинка Петрова. Освен това се почерпихме, защото бяха останали малко сладки и безалкохолно.

Следващата стъпка бяха ролбанерите за 150 години читалище. Преди това обаче показах мозайките по сградата и уточних, че ако някой реши да „бутне“ тази сграда и да построи нещо, което е по-подредено, не би могъл заради тези мозайки. Още повече, че не ти се налага да си експерт, за да можеш да оцениш колко много труд е вложен в тяхната изработка.

Влязохме във файла, където стояха ролбанерите, създадени по случай 150 години читалище, които показваха дейността през годините. Показах им и импровизираните плакати за дигиталната изложба „Новопазарска околия – минало и настояще“, които бяха компромисен вариант след като не успяхме да намерим спонсор. Най-силно впечатление на гостите направи факта, че там имаше снимки и документи и от селата на техни роднини. Трябваше да вляза в обяснителен режим и да покажа данните на НСИ, по които можем да видим точните граници на околията заедно със старите имена на населените места. Друг интересен факт, който винаги изтъквам, е че на времето общините са били в пъти по-малки от сегашните, защото свързаността е била по-слаба от днешната и това е налагало изграждане на повече малки общини, които да могат да се управляват по-лесно. Похвалих и колежката Мария като показах

снимката на глаголическите букви, които тя изрисува на пешеходната алея до читалището.

Уви, странните стенописи, на които аз не обръщам внимание, привлякоха погледите на нашите гости. Те започнаха да ме разпитват за тях и да се възхищават на майсторството на техните създатели. Спомних си, че в близката сграда, която на времето е била община, имаше нещо подобно и ги заведох там. Оказа се обаче, че спомените ми ме лъжат, и че това в тази сграда, е всъщност мозайка с герба на общината. Но все пак си измих ръцете като им обясних, че на времето това е било общината, а днес сградата е дом на няколко различни бизнеса.

За мой късмет, когато излязохме от сградата видях, че вратата на археологическата музейна сбирка е отворена и просто нямаше как да не заведе гостите от Шумен там. Тогаваше изложба на банкноти от цял свят. Спомням си, че на откриването уредника, когото за удобство наричам „Светльо от музея“ беше прочел в своето слово, че поводите са две годишнини – 140 години от създаването на първите български банкноти и 145 от създаването на българския лев.

Категорично банкнотите бяха интересни, но това, което привлече вниманието на шуменци, бяха артефакти от постоянната експозиция, които са открити в селото на тяхната баба. Това просто сгръ сърцата им по понятни причини.

Така посещението приключи и осъзнах, че може би в бъдеще трябва да се пробвам в ново амплоа – това на

местен екскурзовод. Разбира се, безплатен, и само с гости на читалището. Защото в града все пак има какво да се види или да се сподели. Достатъчно е или да си чувал достатъчно истории от старите местни, или да си чел малко повече от няколкото книги за града. Така легендите, личните истории, паметниците и културните институции, щяха да се обединят в едно цяло и да провокират интереса у всеки гост на града. Бялата чешма е просто чешма, зад която има паметник ако не знаеш поне поверието, че който пие вода от нея, остава в Нови пазар. Църквата е просто църква ако не знаеш, че всъщност сградата е от края на 30-те години, защото предходната е изгоряла. Станата е просто плато ако не можеш да разкажеш лични истории от там или да споделиш легенди за нея. Същото е с читалището, галерията и музейната сбирка с килийното училище. Същото е и с часовниковата кула.

Просто работата ми с историята на Новопазарско ме накара да стигна до извода, че ние, жителите на този край, имаме дълг към земята и хората, крачили по нея преди нас. Ние трябва да се борим да пазим не просто материалното, но и нематериалното, каквото представляват градските легенди, митовете, а и паметта на дейците на образованието и културата, които са поддържали духа на местната общност жив през годините.

На кулинарен фестивал в с. Никола Козлево

Около средата на месец май 2025 година получих покана да посетя кулинарно събитие в с. Никола Козлево. Тя ми беше отправена лично от председателката на народно читалище „Пробуда-1906“ Семерджиева, която беше помогнала за първото издание на нашата дигитална колекция „Спомени от Новопазарско“. Поводът да се чуем беше моето желание да я поканя на наше събитие през септември.

За мой „късмет“ точно в деня на фестивала в общинската художествена галерия „Петър Персенгиев“ имаше откриване на изложба. Тази на участниците в пленера „Земя на славни предци“. За мой късмет обаче тя започна в обедната почивка, а фестивалът беше два-три часа по-късно. Може да се каже, че въпросното откриване на изложбата беше от редките случаи, при които изчезнах веднага след думите на директорката на галерията Борислава Борисова, че изложбата е вече открита, защото по това време в библиотеката отново имахме поставена кутия за благотворителност и ми се искаше да съм вътре поне десетина минути по-рано „за всеки случай“. Друг е въпросът, че от бързането ми нямаше особен смисъл, защото колежката ме беше изпреварила.

Подранил или не, аз все пак много държах да отида на това събитие. Не просто, защото знаех, че на него ще има храна, а и защото следях дейността на колегите в съседната община. Именно тяхното читалище направи

невероятния проект за историята на теснолинейката по този край, който беше най-видимият и най-добре тиражирания в медиите. Дори телевизията в Нови пазар имаше невероятен репортаж. Трябва да се отбележи фактът, че далеч не всички новопазарци са готови да делят „плячката“ си с други хора. Аз обаче като външен човек съм запазил своето качество да споделям и помолих читалищната секретарка да дойде с мен. Без да подозирам къде я вода...

Настъпи уговореното време и място и тръгнахме за с. Никола Козлево. Пътят ми се струваше „огледален“, защото съм шофирал по него точно два пъти, но на обратно – от Никола Козлево към Нови пазар. Все пак стигнахме живи и здрави и с доста мъка успях да намеря място за паркиране. Оказа се, че все пак не съм единственият странник, който знае за събитието. Когато стигнахме до читалището ни посрещна един грамаден трансперант, на който пишеше, че събитието е в част на кръглата годишнина на заселването на бежанци от Добруджа. Точно така беше и обявено събитието. На него щеше да се предлага местна кухня с уговорката, че в местната кухня попадат като лудогорски гозби така и такива от Добруджа и Тракия заради големия брой бежанци след неуспешните войни за национално обединение.

Докато се чудихме дали събитието е започнало и откъде точно идва музиката, някаква жена заприказва читалищната секретарка. Оказа се, че идваме точно на време, показаха ни къде е залата и в дъното видях председателката на „Пробуда-1906“. Тя веднага ме

позна (може би, защото на официални събития ходя облечен по един и същи начин) и се здрависахме. Спази си обещанието да ни почерпят зелник, но истината е, че зелникът беше една малка част от гастрономическото удоволствие, до което гостите можеха да се докоснат. Имаше невероятни сладкиши, млечни продукти, питки, хлебчета, дори напитки без захар. Но това, че беше безплатно, беше малкият плюс. Главното нещо, което ми направи впечатление, беше че хората бяха задружни и усмихнати. Ако в същото време до мен имаше малко по-особен човек, той щеше да си помисли, че съм го завел в секта. Уви, до мен беше читалищната секретарка, която се срещна с няколко свои братовчедки. И това беше още нещо дребно, което ми достави удоволствие – че спомогнах роднини да се видят отново след дълги години.

Точно, когато дойде време да си тръгваме едно малко момиче ни разведе из читалището. Още на входа стояха едни прекрасни табла за местната история и за читалището като стожер на духа. По етажите имаше няколко такива, които наистина показваха усилията на екипа на читалището. В един толкова „сложен“ и обезлюден район те правиха чудеса за запазването на местната история. А за разлика от фолклора местната история няма проблем да се предаде нататък без значение колко демографски промени се случат. Но освен моята част, те видимо развиваха и фолклора. Не просто нашата екскурзодка беше облечена в народна носия, но и ни показа кът, в който можеше да се видят народни носии от този край и бита на населението преди дълги години. По етажите минахме и през

библиотеката като възкликнах „Ето ги нашите книги!“ веднага щом зърнах книгите на Георги Гроздев – „Нови пазар“ и трите тома на „Раздумки от Новопазарско“. Видях и една прекрасна енциклопедия за историята на българските земи до Средновековието. Преди двайсетина дена бяха купил точно такава за детския отдел с парите, които събрахме от благотворителната изложба, която проведохме в галерията.

Върхът на сладоледа беше, че все пак видях и макета на теснолинейката. Единственият недостатък беше, че нямаше кой да го включи. Но бидейки историк повече ме впечатляваше фактът, че на интерактивната карта бяха изобразени населените места от Новопазарска околия. Виждаше се и Шумен ако трябва да бъдем честни. Но на няколко пъти възкликнах на читалищната секретарка „Виж! Кабиюк! Там, където ходихте при конете!“, „Виж! Село Златна нива – там са девташларите!“, „Виж! Царев брод – там са намерени каменните баби!“, „Виж! Велино! Там имат килийно училище...“. И след всеки мой възглас оставах с впечатлението, че наистина е тъжно, че малцина могат да осъзнаят стойността на това, което беше пред очите ми. Точно поради тази причина в битността си на библиотекар наблюдавах върху местната история и желанието ми да тласна ответната страна да разсъждава и твори без да налагам строги граници. Да, определено никой не е длъжен да разбира история, но може да обръщаме внимание поне на миналото от родния край, или поне в този, в който живеем в моя случай.

И макар да не ми се тръгваше, времето не беше на наша страна. Не бяхме с празни ръце. Носихме и сладко, и солено, и приятни спомени. А лично аз и вдъхновение за работа.

На конкурс в Плиска

Откакто съм в гр. Нови пазар мнозина гледат на мен като на обектив с чифт работни ръце. Причината за това е проста – през повечето време съм имал фотоапарат. И затова мнозина оставаха с погрешната представа, че съм фотограф.

Уви, истината е, че снимането на събития не е нещо, което съм вършил с удоволствие за разлика от пейзажните фотографии. Работата на журналист и извършването на дейността на ПР, вървяха със своята цена понякога да правя неща, които не са ми по вкуса.

Веднъж обаче при мен дойдоха г-жа Милка Данаилова, която водеше със себе си дама, която искаше да направи конкурс за млади цигулари в памет на своята дъщеря. Това ми прозвуча достатъчно добра кауза, на която бих помогнал. Все пак по това време аз самият работих по благотворителна изложба в помощ на библиотеката (по-конкретно на детския отдел), защото осъзнавах, че децата са бъдещите читатели, които биха могли да оценят нещата, които аз осъществих по своя идея, и които не бяха приети толкова радушно, колкото мислех, че трябва.

Та, веднага щом получих предложение да се включа в конкурса „Стани Слава“ в гр. Плиска като фотограф – аз се съгласих да го сторя. Това беше напълно доброволно и си давах сметка, че ще помогна на човек с идея, на група талантиливи деца и техните родители и ще бъда

част от едно общо дело, което щеше да даде добър пример и да вдъхнови мечтателство.

Този конкурс се проведе на 7 юни в рамките на Асамблея на талантливите деца точно в деня, в който нашето читалище провеждаше националния конкурс за акордеонисти. Така че можеше да се каже, че на този ден имаше по нещичко за всеки – имаше конкурси за два вида музикални инструменти както и изпълнения на песни и танци на площада в Плиска.

Подраних с двайсетина минути от уговорения час, а с мен бяха г-жа Милка Данаилова и нейната приятелка Хриска както и проф. Николай Адриянов, който беше част от журито. Отделно от нас имаше още хора, свързани с Нови пазар, които бяха в пливковското читалище като участници в организацията и като зрители.

Събитието започна точно в уречения час в залата на читалището и не мога да се оплача. Първата категория участници бяха съвсем малки деца, които обаче имаха невероятен талант. Първо на сцената излезе момиченце с чуждестранно име, което постави летвата наистина високо, но следващите таланти бяха на същото ниво. Можех само да съчувствам на журито, защото на негово място би ми било трудно да избира първи сред тези малки виртуози. За мой късмет аз бях просто фотограф и работата ми беше наистина улеснена. Имах достъп до терасата, която обаче не ми помогна и ми се наложи да направя снимки от няколко ъгъла от ниското, които се оказаха достатъчни.

Наблюдавайки децата, които с всяка възрастова категория ставаха по-големи, аз виждах не просто музикален талант, виждах хъс. Наблюдавайки едно от големите момичета аз имах чувството, че пред мен стои японски самурай, който поразява враговете си със своята катана. Просто движенията ѝ идваха от сърцето и бяха изключително добре прецизирани. Имаше и момиче, чиято цигулка получи дефект към средата на изпълнението, но това не ѝ попречи да изсвири мелодията си до края и да спечели овациите на публиката.

В почивките, и най-вече в последната, която се провеждаше между третата възрастова категория и обявяването на резултатите, се поразходих и по центъра, където кипеше истински празник. Дори към края на тяхното събитие в събота следобед малчуганите пееха с огромен ентузиазъм, на сцената с тях беше и художествената им ръководителка от гр. Каспичан. Мнозинството от хората си бяха отишли, част от тях търсеха сянка под пейките на края на площада, но това не пречеше на талантливите деца, преимуществено момичета, да пеят песен след песен и на български, и на английски.

Същевременно поизтормозих организаторката със своите въпроси коя административна сграда за какво служи и останах учуден от факта, че в малък град като Плиска имаше няколко архитектурни шедьовъра. Те биеха на очи, защото красивите стари сгради в Нови пазар също не са кой знае колко много и най-красивата поддържана сграда от тях, е тази на Общинска

художествена галерия „Петър Персенгиев“. Та, наблюдавайки Плиска по-отблизо останах с впечатлението, че това е едно място, което има изключителен потенциал за спокоен живот и за провеждането на културни мероприятия.

Колкото и дълга да беше почивката на журито, тя все пак вървеше към своя край и поради тази причина се насочих обратно към читалището. На награждаването залата беше пълна и сред публиката беше и една от бившите председателки на читалището, която беше на може би 90 години. Това, което никога не ми е харесвало в конкурсите, е че при тях има победители и победени. За всеобщ късмет обаче малчуганите не започнаха да си мерят цигулките след обявяването на крайните резултати и всички останаха доволни от себе си. Награди имаше и за част от доброволците. Галаконцертът се оказа малко по-кратък от очакваното, защото големите деца си бяха заминали, но приятелската обстановка остана. Остана и след закриването, когато снимките продължиха и ние бяхме сред последните, които си заминаха редом с организаторите.

И в края на краищата макар и доброволец аз не си тръгнах с празни ръце. Най-важното, което получих, беше изживяването и възможността да срещна приятели. Видях отблизо конкурс и масово мероприятие, на които можех да направя обратен инженеринг и разбира се, поразнообразих се. Бях почитател на Линдзи Стърлинг, но след този конкурс започнах да слушам и други изпълнители на цигулка. Не

си тръгнах и с празен стомах. Получих и чаша, брандирана с името на конкурса и герба на Първата българска столица. Нещо, което до този момент не ми се беше случвало. Но винаги има и първи път...

Макар събитието да приключи час-два преди здрачаване, ние се позабавихме известно време заради друга работа, върнахме се в Нови пазар малко преди здрачаване и до края на деня прехвърлих снимките на облаци, за да бъдат достъпни за всеки в рамките на седмица.

Сърцето ми се изпълни от факта, че на страницата на конкурса се появи моя статус, в който благодаря, че съм имал възможността да участвам в едно толкова красиво събитие. В рамките на следващия ден снимките бяха публикувани и обратната връзка показва, че наистина от труда ми е имало смисъл.

Еньовден в с. Енево

Понякога просто искам да изляза от зоната си на комфорт. Но ако е възможно да стане по безболезнен начин. А отбелязване на празник в съседното село е точно такъв начин. Особено ако празникът е сутрин, а аз така или иначе не мога да спя.

През 2024 година се бях самопоканил на събирането на билки на Еньовден в с. Енево заради самото приключение. И честно казано чувството да посрещнеш слънцето не е чак толкова лошо. Това, което може да ме отблъсне, са народните носии, защото когато гледаш двайсетина души облечени в бяло в гръб, можеш да останеш с погрешното впечатление. Е, аз нямах такъв проблем.

През 2025 година исках отново да взема участие в организирано бране на билки на Еньовден. Проблемът беше, че имаше много неизвестни величини, които ми пречиха да потвърдя своето присъствие. Затова до последния момент не беше ясно дали ще мога да отида. Все пак съдбата беше на моя страна, и когато споделих на моята преподавателка в Шумен, че искам да го направя тя ми каза „Ти си луд“. Но истината е, че аз така или иначе през летните месеци се събуждам много преди 06:00 ч. Нямах да ми е проблем да стана по-рано, за да съм сред хора и да си прекарам добре.

Така в 05:30 сутринта бях пред читалището в с. Енево. Потеглихме към края на селото, но тази година мястото беше различно, а хората малко по-малко. Но това

правеше нещата по-приятелски, макар хората, които познавах, да се брояха на пръстите на едната ръка. Бях сред малкото, които не носеха носия. Но нито фактът, че не ме познават, нито фактът, че бях облечен в обикновена зелена блуза не спомогна за това някой да ме погледне на криво. Това, което караше всички ни да гледаме на криво, беше фактът, че билките са кът в последно време и като бройка, и като разнообразие. Погледнах една тревичка, която изглеждаше красиво и попитах дамите около мен дали е билка. И тогава получих невероятен отговор от сорта на „Всяка тревичка е билка на Еньовден“. И действително търсенето през този ден беше изключително интересно. Когато слънцето се показва някои от групичката решиха да се снимат. Излишно е да споменавам, че аз бях сред първите, които „ТРЯБВАШЕ“ да се снимат. Но аз стигнах по-далеч, защото трябваше да се „похваля“ в социалните мрежи, че съм на приключение. Нещо, което мнозина, които ме познаваха, не вярваха, защото знаеха, че „вдигам кръвно“ от много малко напрежение.

Беше ми забавно и че броени дни преди този празник получихме дарение от една авторка, която беше написала книга за самодива. Интересно съвпадение.

Когато събрахме достатъчно билки се върнахме назад и повечето дами започнаха да плетат венец и букети. Аз бях ту при тях, ту при останалите. Направих някоя друга снимка, размених някой друг лаф и чаках с нетърпение венецът да стане готов, за да може да ни прокарат през него. След като читалищната секретарка прекара всички ни за здраве започна една кратка фотосесия, последвано

от кръшно хоро, което сложи край на първата част на празника в селото. Следваше служба в църквата, която нямаше как да уважа, защото беше в работно време и хоро в късния следобед, което също трябваше да пропусна, отново по работни причини.

Но краят на празника не означаваше край на празничното ми настроение. Дадох ми китка от букети, която с радост занесох в детския отдел и стоя там в продължение на няколко дни, за да радва сетивата ми. И ако трябва да оценя своите приключения по Еньовден в Енево, то определено мога да кажа, че те бяха 100% добро. И двете години се чувствах спокоен и обграден от положителни личности, които подобно на мен, бяха дошли по свое собствено желание, а не по принуда. Освен това Еньовден е изключително древен празник, за който дори Толкин споменава в „Хобит“ – нещо, което във филма беше спестено. А и истината беше, че не може в гр. Нови пазар да има събитие за всеки един празник. Това е красивото на културата. В нея в повечето случаи няма конкуренция до пълно унищожение и участието в събитията на други читалища не се наказва. Дори е препоръчително, за да може да се „свирят часовниците“ по различни теми.

Водосвет на „Станата“

Преди няколко години почина кралицата на Великобритания. Кончината на Елисавета II (Елизабет II) доведе до един куриозен случай – тогавашната премиерка, която управлява малко повече от месец, се оказа единствения съвременен министър-председател на Обединеното кралство, управлявал по времето на двама монарси. Горе/долу така се получава и с мен и моето битие в гр. Нови пазар.

Бях стажант в библиотеката в годината, в която читалището стана на 150, започнах на работа, когато градът стана на 145, година по-късно съседната община Каспичан отбеляза своя кръгла годишнина, а тази година (2025) параклисът в местността „Станата“ стана на 10 години.

Аз имах официална покана от госпожа Сълзица Громан да присъствам на годишнината. Макар покоряването на Станата да не ми е любимо занимание, защото не без основание обичам да се шегувам с шофьорските си умения (или с липсата на такива), аз се качих в колата и отпраших на изток. Без да има проблематични ситуации успях да стигна до върха на платото, да паркирам по-навътре, за да не преча, след което се върнах назад до параклиса. Едва тогава осъзнах защо се казва „Св. Пророк Илия“ – защото годишнината му се падаше на Илинден! Но кой ти обръща внимание на такива неща...

Също приятно изненадан останах като видях, че част от „лиричките“ от Дамска хорова формация „Лира“ към

читалището са терен. При това в своето „бойно облекло“, което значеше, че ще пеят.

Като се огледах внимателно осъзнах, че не познавам почти никого като изключим „Лиричките“, свещеника, кмета на с. Зайчино ореше и г-жа Громан. Все пак това нямаше да ме накара да се върна обратно. Останах и бях впечатлен от думите на свещеник Димчо, който говори изключително вдъхновяващо за вярата и ролята ѝ в българската история.

Също толкова вдъхновяващо „Лиричките“, дирижирани от г-жа Милка Данаилова изпълнях няколко религиозни песни, които приповдигнаха настроението на присъстващите. По едно време се почувствах точно по начина, по който пратениците на киевския княз са се почувствали по време на църковна служба в Източната Римска империя, известна в история под името Византия. Не можех да разбера дали съм се качил на небето, или небето е слязло на земята. Бях заобиколен от красива природа и можех да усетя, че вярата живееше не само в мен, но и във всички около мен. Дори имената на дарителите, които се виждаха на табелата в двора на параклиса показваше ясно, че вярата в Бог не познава никакви граници. Там имаше и няколко мюсюлмански имена, които показваха богатството на Новопазарския край. Тази земя на аспаруховите българи е мястото, дало първия български мъченик за вярата и години след неговата смърт християнството става официална държавна религия. Макар от тогава до сега тези земи да се претърпели множество демографски промени, те са пример, че уважението и мирното съжителстване не са

празни приказки, а нещо напълно възможно, че дори и естествено. Именно местната общност е това, което сплотява хората и именно за нейното изграждане, трябва да се бори всеки, който има лостовете да го прави.

А със сигурност изграждането на храм е нещо похвално. Точно толкова похвално е и изграждането на каквито и да било школи, кръжоци и клубове, които да съберат хората и да ги накара да творят, загърбвайки различията си.

Категорично се радвам, че присъствах на това събитие и макар че „избягах“ от курбана, защото не обичам агнешко и защото имах друга работа броени минути покъсно, аз мога да оценя видяното. И смея да твърдя, че видях мечтатели и творци, събрани на едно място. Може и да не рисуват картини, да не пишат стихове и да не правят скулптури, но категорично се опитват да вдъхновят и обединят хората чрез своите дела.